

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Наконечна Наталія Володимирівна

УДК [65.012.8:33(477)] + [658.5.012.7:336]

**ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ В СИСТЕМІ
ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

**Спеціальність 21.04.01 – економічна безпека держави
(економічні науки)**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Науковий керівник:
Флейчук М.І.,
доктор економічних наук, доцент

Львів – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження фінансового контролінгу в системі економічної безпеки держави.....	11
1.1. Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави..	11
1.2. Передумови формування і розвитку фінансового контролінгу.....	25
1.3. Типологізація методів дослідження та протидії фінансовим злочинам на посттрансформаційному етапі розвитку економіки	41
Висновки до розділу.....	59
РОЗДІЛ 2. Фінансовий контролінг в управлінні економічною безпекою України.....	62
2.1. Тенденції індикаторів фінансової безпеки України	62
2.2. Особливості тінізації фінансового сектора вітчизняної економіки	82
2.3. Основні чинники підвищення ефективності застосування інструментів фінансового контролінгу в зміцненні економічної безпеки держави	105
Висновки до розділу.....	120
РОЗДІЛ 3. Удосконалення інструментів фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки держави.....	123
3.1. Адаптація позитивного досвіду країн ЦСЄ у системі зміцнення фінансової безпеки.....	123
3.2. Напрями застосування фінансового контролінгу в контексті детінізації економіки України.....	142
3.3. Підвищення ефективності інструментів фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки України.....	159
Висновки до розділу.....	180
ВИСНОВКИ.....	183

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ВВР – Відомості Верховної Ради
- ВНП – валовий національний продукт
- ДКФМ – Державний комітет фінансового моніторингу
- ДКЦПФР – Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку
- ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку
- ЄВС – Європейська валютна система
- ЄС – Європейський Союз
- КК – Кримінальний кодекс
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- КФС – кредитно-фінансова система
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- НБУ – Національний банк України
- ОВДП – облігації внутрішньої державної позики
- ОЗДП – облігації зовнішньої державної позики
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ООН – Організація об'єднаних націй
- ПДВ – податок на додану вартість
- СБ – Світовий банк
- ТНК – транснаціональні корпорації
- ФОП – фізична особа-підприємець
- ЦСЄ – Центрально-Східна Європа
- DEA – метод огортаючих даних
- FATF / ФАТФ – Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей
- GRECO – Група держав проти корупції
- IFC / МФК – Міжнародна фінансова корпорація

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посттрансформаційний етап розвитку економіки, особливо у період посткризового становлення, потребує удосконалення економічних, політичних, фінансових та соціальних інститутів із залученням значних фінансово-кредитних ресурсів. Певна стабілізація окремих макроекономічних показників на сучасному етапі за умов тривалого збереження структурних дисбалансів вітчизняної економіки не дає підстав для висновку про забезпечення стійкості до вірогідних фінансово-економічних потрясінь. Стан економічної безпеки є одним з головних критеріїв оцінки ефективності державної політики і діяльності органів державної влади під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери.

Посилення глобальної фінансової кризи 2008-2011 рр. і її поширення на всі регіони та країни світу потребує особливої уваги до зміцнення фінансової безпеки. Гарантування економічної безпеки з метою збереження економічної незалежності держави та її конкурентоспроможності спонукало до активізації наукових досліджень у цій сфері.

Формуванню системи економічної безпеки держави, визначенню її індикаторів і загроз, доповненню та подальшому розвитку категорійного апарату економічної безпеки присвячені праці таких вітчизняних вчених, як В.Андрійчук, В.Бегма, І.Бінько, Т.Васильців, О.Власюк, В.Геєць, В.Горбулін, Я.Жаліло, В.Засанський, І.Запатріна, А.Качинський, А.Кудряченко, В.Мунтіян, Г.Пастернак-Таранушенко, В.Предборський, С.Пирожков, А.Сухоруков, В.Шлемко та ін. Суттєвий внесок у вивчення питання фінансової безпеки зробили дослідження О.Барановського, З.Варналія, Т.Вахненко, А.Гальчинського, Я.Гончарука, М.Єрмошенка, А.Мокія, М.Флейчук та ін.

Дослідження формування та розвитку поняття «фінансовий контролінг» здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: А.Градов, С.Івахненков, Т.Калайтан, Ю.Лисенков, О.Мелих, М.Мельник, А.Орлов, О.Портна, М.Пушкар, О.Сафаров, Н.Собкова, О.Терещенко, С.Фалько, Д.Хан, Ю.Яковлев, представники німецької економічної школи – І.Вебер, Г.Кюппер, П.Хорват,

К.Штайнле та американської – Р.Ентоні, Р.Хілтон, Р.Каплан, Ч.Хорнгрен. Однак залишається багато суперечностей, пов'язаних як з трактуванням суті фінансового контролінгу, так і методів його використання у практиці функціонування національного господарювання.

Проте вагомий доробок зарубіжних і вітчизняних вчених не заперечує доцільність подальших досліджень щодо обґрунтування необхідності використання інструментів фінансового контролінгу для удосконалення системи гарантування фінансової безпеки, забезпечення соціально-економічного розвитку та посилення національної конкурентоспроможності як важливих напрямів зміцнення економічної безпеки України. Вказане обумовило вибір теми, мету та основні завдання дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах наукових тем «Економічна безпека України: стан, проблеми та шляхи вирішення» (номер державної реєстрації 0109U007852), «Фінансово-бюджетні механізми забезпечення фінансової безпеки держави» (номер державної реєстрації 0109U007856).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є наукове обґрунтування теоретичних засад і методико-прикладних рекомендацій щодо застосування інструментів фінансового контролінгу у системі зміцнення економічної безпеки України.

Досягнення означеної мети передбачало постановку та вирішення таких задач:

- окреслити теоретичні засади дослідження ролі фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави;
- розкрити основні етапи розвитку та ключові характеристики формування фінансового контролінгу;
- систематизувати методологічні основи протидії фінансовим злочинам у економіках транзитивного типу;
- виявити та узагальнити тенденції динаміки індикаторів фінансової безпеки України;

- розкрити специфічні характеристики тіньової економічної діяльності у фінансовій сфері;

- запропонувати сукупність засобів щодо підвищення ефективності застосування інструментів фінансового контролінгу в системі детінізації економіки України на посттрансформаційному етапі розвитку;

- розробити методичні та прикладні рекомендації з посилення взаємодії інструментів фінансового контролінгу і заходів зміцнення економічної безпеки держави.

Об’єкт дослідження – удосконалення системи гарантування економічної безпеки держави на посткризовому етапі розвитку економіки.

Предмет дослідження – інституційні засади, методичні підходи та організаційні засоби використання інструментів фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки держави.

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є положення теорій економічного зростання, глобалізації, тінізації економіки, перехідних економічних систем, неоінституціоналізму, а також методи системного аналізу та теоретичного узагальнення (для розширення категорій «фінансова безпека», «загрози економічній безпеці держави» з метою удосконалення понятійного апарату) – підрозділи 1.1, 2.3; компаративного аналізу та синтезу (для дослідження теоретичних моделей протидії іллегалізації економіки, напрямів реструктуризації фінансового сектора країн Центрально-Східної Європи та їх адаптивності до умов посттрансформаційної економіки) – підрозділи 1.3, 3.1; історико-логічний (для дослідження формування та розвитку категорії фінансового контролінгу) – підрозділи 1.2, 2.3; функціонально-системного підходу (для систематизації підходів до оцінювання рівня тінізації економіки, адміністративного регулювання іллегальної економіки – підрозділи 2.2, 3.2; графічний метод; багатофакторного регресійного аналізу (для виявлення впливу основних макроекономічних показників на рівень економічної безпеки та якість життя) – підрозділ 3.3; багатовимірною статистичного (кластерного) аналізу (для групування країн за показниками боргової позиції) – підрозділ 2.1; методу огортаючих даних (DEA) (для визначення ефективності використання

соціально-економічних показників з огляду на показники зовнішньої заборгованості та впливу рівня зовнішньої боргової безпеки на індекс якості життя) – підрозділи 2.3, 3.3.

Інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних науковців, законодавчі акти та нормативно-розпорядчі документи, офіційні дані Державного комітету статистики України, Світового центру даних, статистична інформація окремих країн та міжнародних організацій, періодичні видання, матеріали міжнародних конференцій, семінарів тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні теоретичних засад та у розробці прикладних рекомендацій забезпечення ефективності використання інструментів фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки України.

Основні результати, які містять наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

– запропоновано концептуальні підходи до формування комплексної системи фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки через підвищення ефективності банківського, грошово-кредитного, валютного, бюджетного секторів, що передбачає систематичне акумулювання даних, визначення порогових значень індикаторів, загроз та ризиків фінансової безпеки, а також розробку рекомендацій збалансування фінансової системи держави;

удосконалено:

– поняття «фінансовий контролінг», розширенням використання його інструментів не лише на мікро-, але й на макрорівні ієрархії управління та окресленням необхідності застосування основних принципів, етапів та механізмів фінансового контролінгу у системі зміцнення економічної безпеки держави;

– концептуальні підходи до інституційного забезпечення формування окремого регуляторного органу фінансового контролю з наданням йому повноважень, які на сучасному етапі входять до компетенції багатьох державних органів управління, з метою усунення дублювання функцій, оптимізації

управління фінансовими активами та зміцнення економічної безпеки держави;

– систему заходів детінізації економіки України доповненням напрямів протидії «відмиванню» коштів, одержаних злочинним шляхом, зокрема у сфері страхування, фіктивної господарської діяльності та з використанням офшорних юрисдикцій;

– теоретичні підходи до оцінки ефективності економічних реформ у перехідних економіках з адаптацією позитивного досвіду реструктуризації фінансового сектору країн ЦСЄ до умов посттрансформаційного етапу розвитку економіки України;

набули подальшого розвитку:

– методологічні підходи до визначення рівня економічної безпеки розширенням множини індикаторів показниками рівня тінізації економіки, а також індикаторами фінансової безпеки – «відношення золотовалютних резервів до ВВП», «відношення обсягу коштів з обслуговування державного боргу до обсягів експорту»;

– методичні основи моделювання стану економічної безпеки держави з використанням показників фінансового контролінгу для удосконалення процесу стратегічного управління системою національної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні важливості використання інструментів фінансового котролінгу для зміцнення економічної безпеки, забезпечення конкурентоспроможності, посилення безпеки окремих секторів фінансової сфери. Розроблені автором рекомендації та пропозиції щодо удосконалення моделі гармонізації механізмів фінансового контролінгу у системі економічної безпеки слугували основою розробки стратегії їх застосування в різних сферах економічного розвитку.

Рекомендації щодо запровадження заходів з інформування громадськості стосовно змін податкової політики та захисту прав платників податків в умовах фінансової кризи були використані ДПА у Залізничному районі міста Львова при підготовці розпорядчих документів у сфері фіскальної політики (довідка № 78 від 26.01.2011 р.).

Теоретико-прикладні підстави створення і розвитку системи взаємодії фінансового контролінгу та національної безпеки, а також методика оцінювання та організаційні засоби моніторингу стану фінансової безпеки держави та її забезпечення були використані в навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ при розробці методичних матеріалів та викладанні таких дисциплін, як «Контролінг», «Аудит» (довідка № 005/11 від 12.03.2011 р.).

Пропозиції з посилення фінансової безпеки у фінансово-кредитній сфері були використані при удосконаленні документів з підвищення рівня економічної безпеки банківського сектора ЗГРУ ПАТ КБ «ПриватБанк» (довідка № 1285 від 26.05.2011 р.).

Результати наукових досліджень, зокрема пропозиції щодо удосконалення податкового законодавства у питаннях спрощення процедури адміністрування прямих податків; впорядкування пільгового оподаткування для малих та середніх підприємств, були використані при розробці аналітичних матеріалів Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові до Адміністрації Президента України – при виконанні аналітичної записки «Інституціональні реформи як чинник детінізації економіки» (довідка № 2-24 від 23.09.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення та ідеї, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи доповідалися та обговорювалися на II міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку банківської справи в Україні» (Львів, 21-22 травня 2009 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі» (Тернопіль, 25-26 листопада 2010 р.), на міжкафедральному науковому семінарі «Бюджетна політика України в умовах формування нового бюджетно-податкового законодавства» (Львів, 17 січня 2011

р.), міжкафедральному науковому семінарі «Податкова політика України в умовах формування нового бюджетно-податкового законодавства» (Львів, 28 січня 2011 р.), I міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів та студентів «Інноваційний розвиток регіонів та глобалізаційні процеси» (Тернопіль, 13-14 квітня 2011 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Социально-ориентированная модель экономического развития: опыт Германии и Белоруссии» (Мінськ, Білорусь, 18 травня 2011 р.), II міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону» (Суми, 18-20 травня 2011 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури» (Львів, 19-21 травня 2011 р.), XVI міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика» (Луцьк, 24-25 травня 2011 р.), на засіданні міжвузівського круглого столу «Сучасні наукові дослідження в сфері економічної безпеки» (Львів, 26 травня 2011р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом» (Маріуполь, 23 вересня 2011 р.), міжвузівській конференції «Стратегія економічної безпеки України та її реалізація» (Львів, 14 жовтня 2011р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковано у 27 наукових статтях (23 опубліковано автором одноосібно), у тому числі 13 статей у фахових виданнях і 14 – у інших наукових виданнях і збірниках матеріалів конференцій, загальним обсягом 7,4 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Робота викладена на 186 сторінках: містить 31 таблицю, 63 рисунки, 11 додатків на 43 сторінках. Список використаних літературних джерел включає 212 найменувань на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави

На сучасному, глобалізаційному, етапі розвитку світової економіки забезпечення економічної безпеки держави стає однією з основних проблем, що потребують невідкладного вирішення. Мегарегіоналізація та глобалізація світових економічних процесів та євроінтеграційні зусилля України вимагають від держави створення належних умов для зміцнення конкурентної позиції та економічної безпеки. Поширення глобальної фінансової кризи 2008-2010 рр. на всі регіони та країни світу потребує особливої уваги до посилення фінансової безпеки. Формування економічної безпеки як гаранта економічної незалежності держави та її конкурентоспроможності спонукало до активізації наукових досліджень у цій сфері.

Особливо актуальним видається виокремлення поняття економічної безпеки саме в трансформаційних економіках зі становленням інтегрованості суспільних процесів та локальної неузгодженості економічних і соціально-політичних процесів. Адекватне розуміння економічної безпеки, на нашу думку, має ключове значення для правильного формування державної політики в економічній сфері. Еволюція категорії «безпека», хронологія виникнення та трансформації терміну «економічна безпека» подані в Додатку А, таблиця А.1.

Поняття «економічна безпека» увійшло до нормативної лексики наприкінці ХХ ст. і стало повноправним об'єктом дослідження економічної науки. Становлення та розвиток правового регламентування системи економічної безпеки в Україні (від включення до Конституції 1996 р. і до визначення Методики розрахунку рівня економічної безпеки у 2007 р.) розкрито в табл. 1.1. Основна мета економічної безпеки держави полягає в тому, щоб ефективно

використати державні ресурси для попередження загроз і гарантувати розвиток і стабільне функціонування всієї економіки в майбутньому.

Таблиця 1.1

Становлення поняття «економічна безпека» в Україні

за хронологією нормативних документів

Дата ухвалення	Назва нормативного документу	Основні положення
28.06.1996	Конституція України	Введено в нормативну лексику поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави
16.01.1997	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; пріоритетні національні інтереси України та основні загрози, в т. ч. в економічній сфері
19.06.2003	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Розкрито значення термінів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, об'єкти, суб'єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки
12.02.2007	Стратегія національної безпеки України	Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми захисту інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз
02.03.2007	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Запроваджено специфічний понятійний апарат з використанням термінів: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», «макроекономічна безпека», «фінансова безпека», «зовнішньоекономічна безпека», «інвестиційна безпека», «соціальна безпека» та ін. Запропоновано методику визначення інтегрального індексу економічної безпеки

Складено автором за: [1; 2; 3; 8]

Сучасний економічний стан України переконливо свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває актуальності і виняткового значення. Незважаючи на те, що однією з найвагоміших функцій держави є забезпечення економічної безпеки, поняття «економічна безпека» є досить новою економіко-правовою та інформаційною категорією для національних органів управління економікою [9, с.11].

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що підходи до визначення поняття «економічна безпека» відрізняються як серед українських,

так і серед зарубіжних науковців. Згідно різних підходів економічна безпека визначається як:

- 1) стан держави, за яким вона володіє можливістю забезпечення умов для заможного життя населення, перспективного розвитку економіки;
- 2) спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- 3) здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях;
- 4) сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення;
- 5) спроможність держави самостійно виробляти й здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізовувати власні національні інтереси [2; 8; 9].

Вітчизняні фахівці в галузі економічної безпеки В.Шлемко та І.Бінько, що одними з перших досліджували цю категорію, визначають економічну безпеку держави як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [10, с.8] (перша група з наведеної класифікації). Під загрозами економічній безпеці різного рівня системи ієрархії розуміють сукупність факторів і умов, які дестабілізують функціонування та розвиток економічної системи.

Комплексне визначення економічної безпеки дає З.Варналій, який характеризує її як «складну інтегральну категорію; ...особливості її стану в транзитивній економіці виявляються у суперечностях, що діють у національній господарській системі у вигляді системної сукупності негативних чинників, вирішення яких потребує використання комплексу дій нормативно-правового, інституційного та організаційно-економічного характеру, заходів, спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що підвищує конкурентоспроможність національної економіки та містить механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам з метою реалізації національних економічних інтересів» [8, с.27].

Подібних поглядів дотримується і Я.Жаліло, який, поєднуючи різноманітні підходи до розкриття суті економічної безпеки держави, визначає її як «складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [4]. Підхід Я.Жаліла до визначення категорії «економічна безпека» в економічній літературі називається «відтворювальним» (четверта група з класифікації).

Подібне за включенням «протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам» визначення економічної безпеки дають і А.Сухоруков та О. Ладюк, які розкривають значення цієї категорії за сучасних умов: «економічна безпека держави в умовах глобалізації – це здатність країни генерувати позитивні зрушення в національній економіці, протистояти зовнішнім економічним загрозам і гідно презентувати себе на зовнішньому ринку» [30, с.14] (поєднання другої та п'ятої груп).

С.Покропивний дає визначення економічної безпеки як «стану корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам» [6, с.466] (перша та друга групи).

По-іншому подають трактування економічної безпеки російські науковці. А.Городецький вважає, що економічна безпека означає надійну і забезпечену всіма необхідними засобами держави захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх небезпек [3, с.46]. В.Савін зазначає, що «економічна безпека являє собою систему життєвих інтересів країни. В якості об'єктів можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери та галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання». В.Сенчагов і Г.Гутман пов'язують економічну безпеку з таким станом економіки країни, який дозволяє

захищати її життєво важливі інтереси [35, с.14] (перегукується з п'ятою групою нашої класифікації).

Зміни суспільних і економічних відносин спричиняють соціально-економічну кризу тривалого характеру, зокрема кризу фінансово-кредитної сфери. Кризовий стан економіки суттєво впливає та безпосередньо загрожує національним інтересам незалежної держави, актуалізує проблему її національної безпеки, насамперед такої її складової, як економічна. У сучасних умовах економічна безпека визначає національну безпеку, є її основною складовою (рис. 1.1).

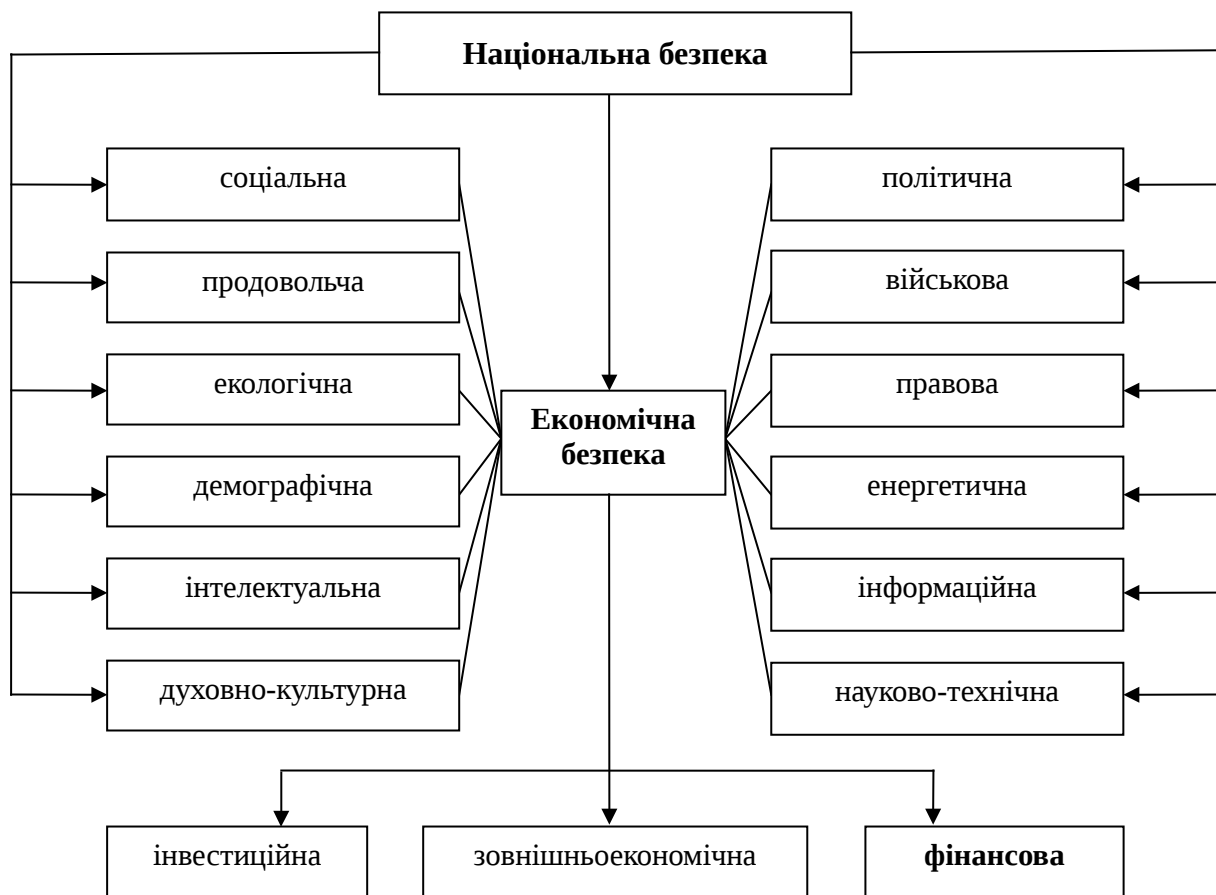

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема національної безпеки держави

Складено за: [8]

Погоджуючись в основному із наведеними визначеннями економічної безпеки, на основі узагальнення подамо наше розуміння цієї категорії як стану розвитку економіки, за якого гарантується стабільність національної економіки і безпеки держави; можливість і готовність економіки забезпечити високий рівень життя і розвитку особистості, протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;

захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх загроз [29, с.9].

Основними видами економічної безпеки є: (1) демографічна; (2) екологічна; (3) фінансова; (4) ресурсна; (5) енергетична; (6) військова; (7) продовольча; (8) зовнішньоекономічна; (9) інвестиційна безпека та ін. Схематично структуру економічної безпеки з наголосом на фінансовій безпеці зображено на рис. 1.2.

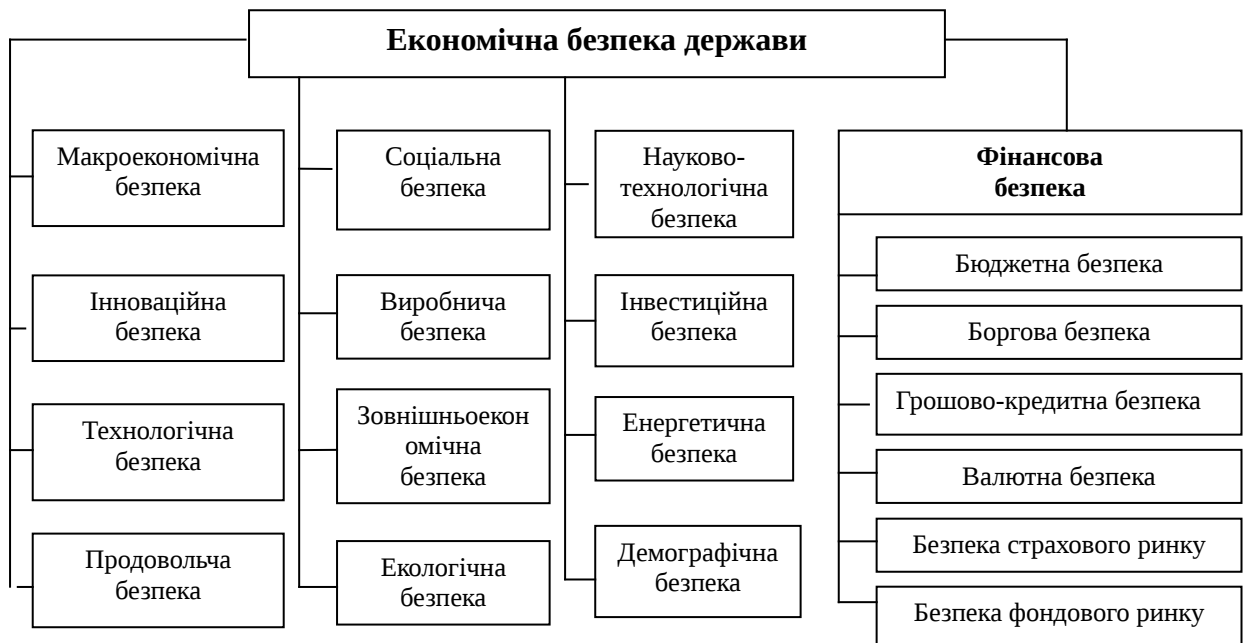

Рис. 1.2. Фінансова безпека в структурі економічної безпеки держави

Складено автором

Оскільки економічна безпека є динамічною категорією, що видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних показників, недотримання яких спричиняє загрози економічній безпеці. Граничні значення індикаторів економічної безпеки є кількісними параметрами, які окреслюють межі допустимих значень у різних сферах економіки.

У системі показників економічної безпеки виокремлюють групи показників, які характеризують: рівень і якість життя; темпи інфляції; норму безробіття; економічне зростання; дефіцит бюджету; розмір державного боргу; стан золотовалютних резервів; тіньову економічну діяльність; стан екології [10;

16] та ін. Критерій економічної безпеки оцінює стан економіки. Критеріями економічної безпеки обрано ключові показники, запропоновані в Концепції економічної безпеки України. Серед цих показників виокремимо такі (з їх граничними значеннями):

- зниження обсягу валового внутрішнього продукту – 50%;
- обсяги інвестицій (у відсотках до ВВП) – 25%;
- рівень інфляції за рік – 20%;
- обсяг внутрішнього боргу (у відсотках до ВВП) за період – 20%;
- обсяг зовнішнього боргу (у відсотках до ВВП) – 25%;
- питома вага зовнішніх запозичень у покритті бюджету – 30%;
- дефіцит бюджету (у відсотках до ВВП) – 5%;
- обсяг іноземної валюти до обсягу національної валюти – 10%;
- обсяг іноземної валюти в готівковій формі до обсягу гривні – 25% та ін.

[10, с.11; 11].

Більшість із наведених критеріїв економічної безпеки стосуються такої її складової, як фінансова безпека, що є однією із найважливіших у структурі економічної безпеки. М.Єрмошенко зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, «фінанси – кров економічної системи держави» [60]. Науковець обґрунтовує необхідність забезпечення фінансової безпеки держави, оскільки вона стосується усіх галузей національного господарства та усього суспільства.

Під поняттям «фінансова безпека» розуміють такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [16; 18].

Суттєвий внесок у вивчення питання фінансової безпеки зробили дослідження О.Барановського, І.Бінька, З.Варналія, Я.Гончарука, М.Єрмошенка, Я.Жаліла, І.Запатріної, В.Мунтіяна, Г.Пастернак-Таранушенка, А.Сухорукова, В.Шлемка та ін. У монографії В.Шлемка та І.Бінька трактування фінансової

безпеки подано як «такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [10]. М.Єрмошенко подає подібне трактування і під фінансовою безпекою розуміє «такий стан фінансово-кредитної сфери, який наділений збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати економічне зростання та ефективне функціонування національної економічної системи» [60].

На думку З.Варналія, «фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання зобов'язань» [8, с.35]. Поєднання підходів І.Бінька і З.Варналія бачимо у А.Сухорукова, який фінансову безпеку трактує як захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань [29, с.17].

На відміну від українських вчених, російський науковець В.Сенчагов під системою фінансової безпеки розуміє створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, достатньо мала можливість перерозподілу фінансових потоків в законодавчо незакріплені нормативними актами сфери їх застосування, і, по-друге, знижена до мінімуму можливість злочинно керувати фінансовими потоками [35, с.269]. Його підхід безпосередньо стосується іллегальної економічної діяльності.

Згідно підходу російського економіста В.Сенчагова, фінансова економіка є самостійною, незалежною сферою діяльності, що швидко розвивається та володіє специфічними закономірностями, ефективними інструментами,

технологіями і ресурсами, які не пов'язані з реальним сектором економіки. Це породжує феномен, коли діяльність фінансових інститутів – фондового, валютного і кредитного ринків – в деяких випадках може створювати загрози різного масштабу – від локального до глобального у вигляді фінансових криз [35, с.274]. Фінансова безпека є також визначальною детермінантою сучасної глобальної економіки, що формується шляхом поглиблення і взаємодії транснаціоналізації і міжнародної регіональної економічної інтеграції.

Оскільки тлумачення фінансової безпеки достатньо широке, на сьогодні відсутнє єдине визначення цього терміну, а існуючі трактування стосуються окремих аспектів фінансової безпеки, вона розглядається з різних підходів, зокрема: з позицій ресурсно-функціонального підходу; з погляду статички; у контексті нормативно-правового регламентування та ін. Детальніше кожен з цих підходів описаний в табл. А.2 (Додаток А). Узагальнюючи наведені підходи, подамо узагальнене трактування фінансової безпеки як захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стає економічне зростання [12; 17].

Забезпечення фінансової безпеки відбувається за умов дотримання національних інтересів, при цьому основним пріоритетом держави в сфері забезпечення фінансової безпеки є підвищення якості життя її громадян. Фінансова безпека науковцями розглядається на різних рівнях: держави, регіону, підприємства, особи. Зупинимося на складових фінансової безпеки держави, до яких, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, належать: бюджетна; валютна; грошово-кредитна; боргова безпека; безпека страхового ринку; безпека фондового ринку [61]. Суть кожного виду фінансової безпеки розкрита на рис. 1.3.

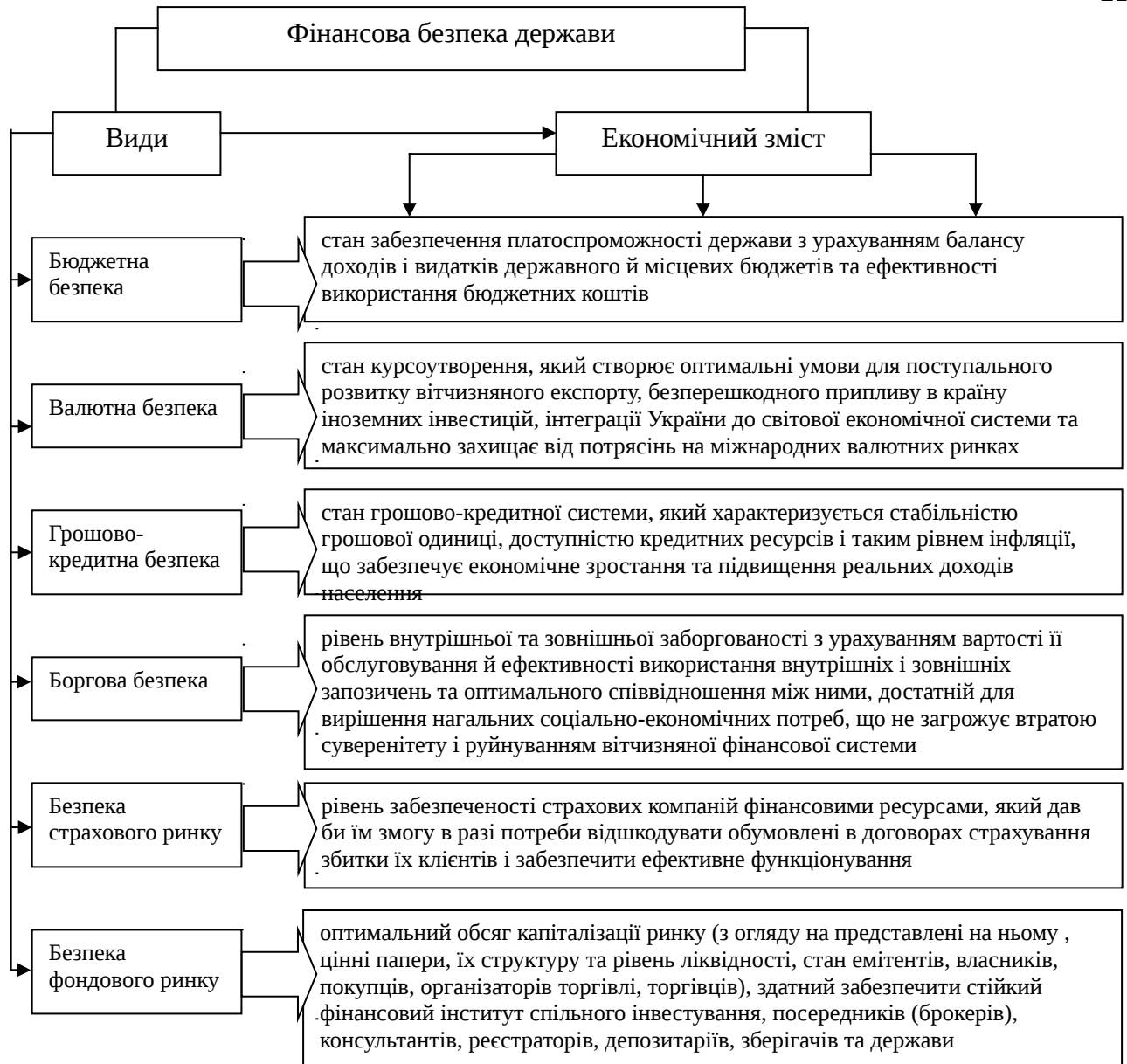

Рис. 1.3. Складові фінансової безпеки держави та їх суть

Складено автором

Поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивної оцінки (з точки зору фінансової безпеки) політики фінансової стабілізації, відповідно до вимог міжнародних фінансових організацій [13]. Вирішення зазначеної проблеми вимагає внесення коректив у політику економічних реформ, вжиття адекватних дій з боку уряду, зокрема, в сфері фінансової безпеки.

Загалом, фінансову безпеку держави визначають такі чинники:

- рівень фінансової незалежності (визначальне значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги та обсяг іноземних інвестицій у національну економіку);
- характер фінансово-кредитної політики, яку проводить держава;

- політичний клімат у країні;
- рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової сфери.

Серед функціональних складових належного рівня економічної безпеки фінансова складова вважається вирішальною. Насамперед оцінюють загрози економічній безпеці, які включають:

1. Внутрішні негативні дії (неефективне фінансове планування та управління активами; малоефективна ринкова стратегія; помилкова цінова й кадрова політика).

2. Зовнішні негативні дії (спекулятивні операції на ринку цінних паперів; цінова та інші форми конкуренції; лобіювання конкурентами недостатньо продуманих рішень органів влади).

3. Форс-мажорні обставини (стихійне лихо, страйки, військові конфлікти) та обставини, наближені до форс-мажорних (несприятливі законодавчі акти, ембарго, блокада, зміна курсу валют тощо) [6, с.472; 31].

У процесі оцінки поточного рівня забезпечення фінансової безпеки як складової економічної безпеки аналізу підлягають фінансова звітність; конкурентна позиція; рівень управлінських технологій; ринок цінних паперів (рис. 1.4).

З метою забезпечення фінансової безпеки важливо здійснювати постійний моніторинг її індикаторів, серед яких виокремимо: рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України; рівень монетизації ВВП; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; процентна ставка за банківський кредит; ставка рефінансування НБУ; відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного імпорту; валютний курс; питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів; питома вага податків в обсязі ВВП; дефіцит Державного бюджету; відношення суми власних оборотних коштів підприємств до суми залучених оборотних коштів.

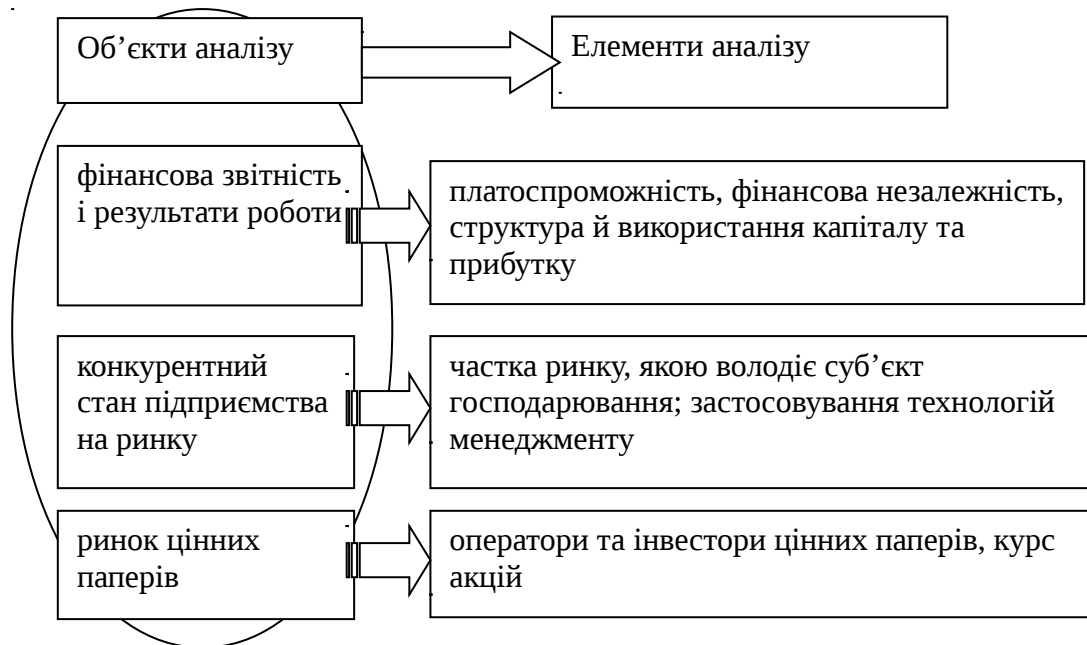

Рис. 1.4. Об'єкти аналізу при оцінці рівня фінансової безпеки

На думку А.Сухорукова, неадекватне реагування щодо недосконалості бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету, фіскальний характер системи оподаткування, спричинять фінансову кризу: різке падіння ВВП, порушення процесу формування і розподілу централізованих фондів держави, дестабілізацію банківської системи, девальвацію національної валюти та дефолт [31, с.17].

Головною умовою розвитку держави в ринкових умовах є належний рівень фінансового забезпечення, критерієм якого виступає фінансова безпека. Перехід до ринкової економіки означає також перехід до ринкових методів регулювання економічних процесів. У ринковій економіці це, насамперед, монетарні та фіскальні важелі впливу. Виходячи з цього, спроможність держави забезпечити прийнятний на певному етапі рівень забезпечення фінансової безпеки держави пов'язується з ефективністю дії бюджетно-податкових і грошово-кредитних

важелів, які є основними ринковими регуляторами соціально-економічного розвитку держави [33; 36, с.17].

Фінансові відносини і взаємозв'язки відіграють підпорядковану роль щодо завдання формування пріоритетів економічної науки, оскільки економічні реформи поступово висувають фінансові питання функціонування народно-господарського комплексу на передній план.

Застосування сучасних методів стратегічного управління спонукає до зміни існуючого фінансово-господарського механізму для розробки та реалізації фінансової стратегії, за допомогою якої досягалась би фінансова безпека держави.

Сам процес забезпечення фінансової безпеки включає: оцінку загроз економічній безпеці, що мають політико-правовий характер; оцінку поточного рівня забезпечення фінансової безпеки; оцінку ефективності запобігання можливій шкоді від негативних дій; планування комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів та ін. (рис. 1.5).

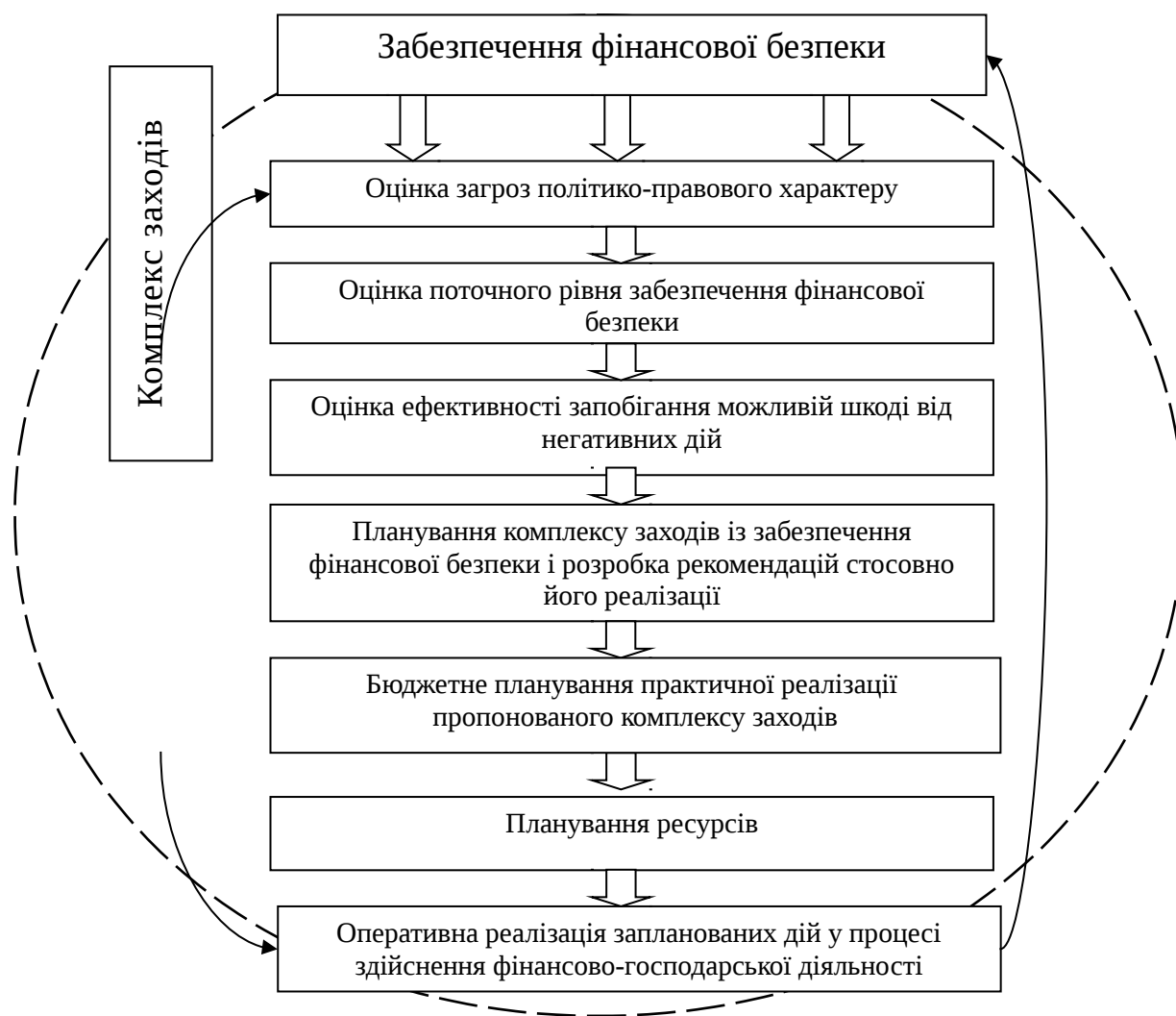

Рис. 1.5. Заходи системи забезпечення фінансової безпеки

Складено автором

Фінансова безпека держави є багатоаспектним явищем, її стан динамічно змінюється, тому потрібно здійснювати ретельний моніторинг фінансової системи, а також вивчати проблеми, що виникають під впливом реформування

національної економіки, регіоналізації і глобалізації світової економіки, інтернаціоналізації фінансових потоків тощо [8, с.123].

Для забезпечення стабільності фінансової системи держави потрібна стійка банківська система, національна валюта, належний стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості тощо. Основним напрямом забезпечення економічного росту держави є формування ефективної фінансової безпеки, яка пов'язана зі всіма елементами фінансової системи.

Забезпечення фінансової безпеки повинне базуватись не тільки на розподілі і перерозподілі грошових ресурсів, але й включати конкретні фінансові інструменти, які б формували і розподіляли рух капіталу в кредитно-фінансовій політиці. Велика кількість ринкових інструментів відноситься до елементів фінансового механізму і присутня у всіх секторах національної економіки (рис. 1.6).

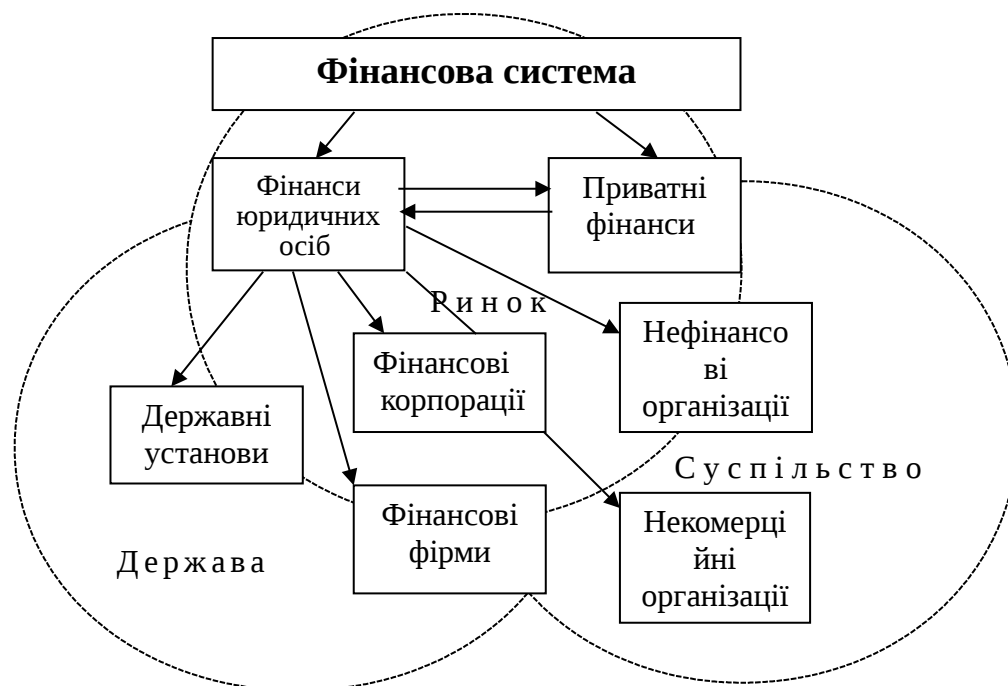

Рис. 1.6. Взаємозв'язок ринкових інструментів з фінансовим механізмом

Складено автором

Важливими аспектами в структурі забезпечення фінансової безпеки держави є:

- розвиток короткострокової і довгострокової перспективи забезпечення фінансової безпеки держави;

- фінансові інструменти ефективної стратегії фінансової безпеки;
- створення належного фінансово-економічного середовища;
- шляхи спрямування і реалізації фінансових ресурсів;
- способи забезпечення функціонування всіх елементів економічного механізму держави;
- шляхи протидії загрозам фінансової безпеки держави.

За допомогою цих аспектів у структурі забезпечення фінансової безпеки держави необхідно провести аналіз стану фінансово-економічних процесів і шляхів вирішення проблем. Забезпечення фінансової безпеки потребує переорієнтації фінансових ресурсів і потоків на максимальне розширення фінансової бази реального сектору макроекономічного рівня.

Держава повинна розпоряджатися частиною створених її виробничим комплексом фінансових ресурсів, а фінансова діяльність має здійснюватись відповідно до затвердженої фінансової політики через прийняття поточних управлінських рішень, мобілізації доходів і використання залучених коштів для забезпечення виконання законодавчо закріплених за державою функцій. Оскільки методи мобілізації державою коштів не завжди узгоджуються з інтересами платників, важливо забезпечити досягнення оптимального рівня залучення коштів, що є першочерговим завданням державної фінансової політики. Зростає актуальність проблеми забезпечення фінансової безпеки як однієї з найважливіших складових економічної безпеки як кожної держави зокрема, так і глобальної соціально-економічної системи загалом.

1.2. Передумови формування і розвитку фінансового контролінгу

Перехід економіки України на ринкові відносини створює нові передумови ефективного забезпечення економічної безпеки держави як важливої характеристики якості життя та стану економіки. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення в ринкових умовах економічної безпеки держави через запровадження підсистеми прийняття управлінських рішень, зокрема такої, як фінансовий контролінг. Вирішення потребують окремі питання,

насамперед, потреба в удосконаленні та адаптації концепцій управління до потреб ринку, а також чітке визначення контролінгу і узгодження поняття «фінансового контролінгу» з такими категоріями, як економічна безпека, стабільність, надійність, антикризове управління, банкрутство, санація, ризик тощо.

Зважаючи на відсутність в економічній літературі єдиного визначення поняття «фінансовий контролінг», у подальшому дослідженні цієї проблеми варто брати за основу праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: А.Градов, С.Івахненко, Т.Калайтан, О.Мелих, А.Орлов, О.Портна, М.Пушкар, О.Сафаров, Н.Собкова, О.Терещенко, С.Фалько, Д.Хан, Ю.Яковлев та ін. Незважаючи на доробок науковців, залишається багато суперечностей, пов'язаних з трактуванням як суті фінансового контролінгу, так і методів його використання у практиці національного господарювання.

Так, представники німецької економічної школи (І.Вебер, Г.Кюппер, Д.Хан, П.Хорват, К.Штайнле та ін.) під поняттям «контролінг» розуміють систему інформаційного забезпечення, планування та контролю. Серед представників американської школи контролінгу варто виокремити Р.Ентоні, Р.Хілтон, Р.Каплан, Ч.Хорнгрен [23]. На відміну від німецьких науковців, вони використовують в основному поняття «управлінський облік» та «управлінський контроль» (англ. – management control) [45]. Недостатнього розвитку набули також дослідження передумов, особливостей та місця фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави.

Будь-який вид діяльності держави залежить від дієвого механізму реалізації інвестиційної політики, здатності залучити необхідний капітал та стану фінансово-кредитної сфери, який забезпечить ефективне функціонування економічної системи та економічного зростання. Узгодження взаємопов'язаних елементів відбувається за допомогою специфічної функції – управління, яка забезпечує планування, контроль, мотивацію та регулювання діяльності. Для досягнення поступового переходу економіки України на ринкові відносини «де факто», необхідно систематично застосовувати інструменти оперативного

управління. Контролінг виступає елементом, який формує систему не лише оперативного, але й стратегічного управління.

Виникнення контролінгу обумовлено розвитком ринкової економіки з потребою створення інформаційної системи, яка забезпечує своєчасне отримання даних та їх трансформацію в адекватну інформацію для прийняття виважених управлінських рішень [43, с.8]. Одночасно із застосуванням контролінгу проходить адаптація цієї підсистеми управління до національних особливостей ведення бізнесу в Україні та відбувається доповнення певними специфічними характеристиками.

Саме поняття «контролінг» походить від англійського «to control» і в економічному розумінні означає управління, контроль, спостереження. Контролінг як система підтримки управлінських рішень був уперше запроваджений на підприємствах у США наприкінці XIX – на початку XX століття. Спочатку контролінг був сконцентрований переважно на фінансових питаннях (фінансовий контролінг) і розглядався виключно як функціональний блок фінансового менеджменту. З часом сфера компетенцій контролера поступово поширювалася на маркетинг, постачання, виробництво. У Європі контролінг активно почав впроваджуватися з початку 70-х років XX ст. [24]. Окремі науковці під поняттям «контролінг» розуміють виключно контроль або управлінський облік (англ. – managerial accounting), що не розкриває його суті, оскільки контроль і управлінський облік виступають окремими функціями контролінгу.

Контролінг дає змогу передбачити несприятливі економічні ситуації та уникнути їх. Фінансовий контролінг зорієнтований на: (а) спостереження реалізації фінансових завдань, встановлених системою планових фінансових показників і нормативів; (б) вимірювання рівня відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від запланованих; (в) розроблення оперативних управлінських рішень з нормалізації фінансової діяльності відповідно до передбачених завдань; (г) коригування завдань і показників фінансового розвитку у зв'язку із зміною зовнішнього фінансового середовища, кон'юнктури фінансового ринку і внутрішніх умов здійснення господарських операцій [21, с.199].

За економічною енциклопедією, контролінг – позафункціональний інструмент управління (може застосовуватись до усіх сфер та ієрархічних рівнів управління), який завдяки цілеспрямованим збору та обробці інформації допомагає у процесі прийняття рішень та управління підприємством [37, с.828]. О.Портна розглядає контролінг як нову концепцію інформації і управління, що має всі характеристики обліково-аналітичної системи і реалізує синтез окремих елементів бухгалтерського, оперативного-технічного обліку, аналізу, контролю і планування (бюджетування) [20, с.7].

Контролінг розглядають як функціональний інструмент, який охоплює методи планування, управління процесами і контролем, необхідний для прийняття управлінських рішень на підставі збору та обробки інформації [14, с.275]. Дещо по іншому підходять до визначення контролінгу А.Загородній і Г.Вознюк, які окреслюють контролінг як функціонально відокремлений напрям економічної роботи на підприємстві, пов'язаний з реалізацією фінансово-економічної інформативної функції в менеджменті для прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень [38, с.155].

Забезпечення економічної безпеки держави вимагає достовірності та об'єктивності інформації, а джерелом інформації для контролінгу виступає національне законодавство. Взаємозв'язок між контролінгом і державою полягає у досягненні спільної мети – забезпечення стабільного розвитку держави з урахуванням соціальної і ринкової політики.

Контролінг є складною конструкцією, що поєднує визначення цілей, планування, облік, контроль, аналіз, керування інформаційними потоками й вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень [15, с.9]. До основних завдань контролінгу належать:

- пошук ефективних шляхів досягнення основних цілей,
- прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставлених цілей,
- оцінка ефективності використання ресурсів,
- виявлення резервів зниження витрат,
- попередження виникнення кризових ситуацій в майбутньому [28, с.298].

Структура контролінгу схематично представлена на рис. 1.7.

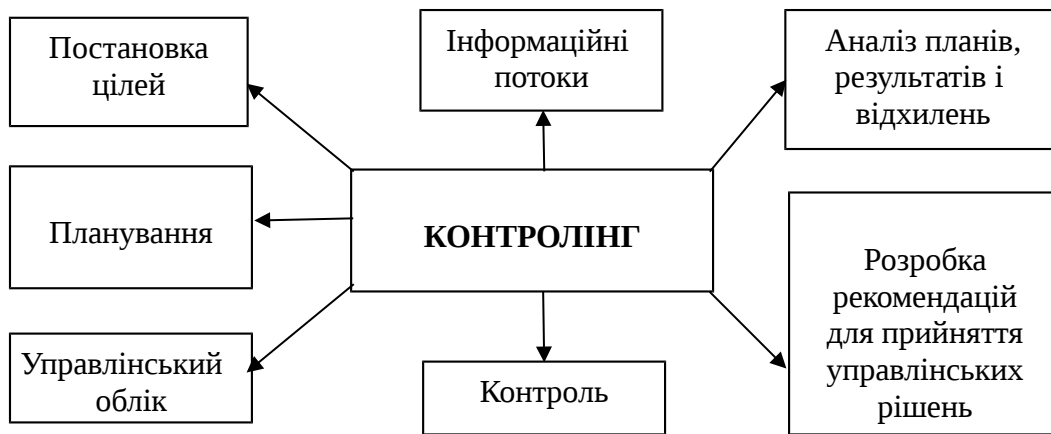

Рис. 1.7. Структура контролінгу

Складено автором за: [28]

В основному поняття контролінгу розглядається на мікрорівні ієрархії управління економікою – на рівні підприємства. Фахівці з управління підприємством під контролінгом розуміють функціональну систему планування, контролю, аналізу відхилень, координації, внутрішнього консалтингу та загального інформаційного забезпечення керівництва підприємством. На мікрорівні контролінг – це спеціальна саморегулююча система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства і включає інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль і внутрішній консалтинг. Служби контролінгу як системи підтримки управлінських рішень функціонують практично на всіх великих та на більшості середніх підприємств. Вони безпосередньо не приймають рішення, а здійснюють їх підготовку, інформаційну підтримку і контроль за реалізацією. Відповідно, інформація спочатку обробляється, узагальнюється, аналізується і подається користувачам у формі рапортів, звітів, доповідних записок, резюме, рекомендацій, прогнозів тощо. З огляду на це, напрямами (секторами) контролінгу виступають: (1) фінансовий контролінг; (2) контролінг збуту; (3) контролінг виробництва та закупівель тощо.

Важливою складовою фінансового контролінгу є планування економічних (фінансових) процесів, а саме: (а) планування окремих бізнес-процесів та їхніх

результатів; (б) планування стратегічних та оперативних планів; (в) створення системи контролю оперативної інформації; (г) синхронізація завдань підприємства тощо. Бюджетування охоплює складання річних, квартальних і місячних планів, які використовують для координації поточної фінансово-господарської діяльності. Контроль та аналіз фінансових відхилень охоплює факторний аналіз відхилень, на основі якого визначають чинники впливу, які зумовили певні відхилення у функціонуванні фінансової системи підприємств. На їхній основі роблять висновки з подальшого уникнення помилок [21, с.200]. Внутрішній консалтинг та аудит передбачають постійний контроль за документообігом, виконанням працівниками покладених на них обов'язків, стосовно ведення документації.

Фінансовий контролінг – це система управління, спрямована на визначення майбутньої фінансової стабільності підприємства і шляхів її досягнення. Завданням фінансового контролінгу є організація управління фінансовими процесами на такому рівні, щоб унеможливити помилки, відхилення і прорахунки в оперативній діяльності та в стратегічній перспективі [21, с.199].

Адаптовуючи розуміння контролінгу до макрорівня, зазначимо, що фінансовий контролінг є підсистемою контролінгу і його основною метою є забезпечення за допомогою фінансових інструментів фінансової рівноваги у господарській діяльності держави. З використанням фінансового контролінгу складають плани щодо показників ліквідності, прийняття управлінських рішень, фінансування проектів і планування бюджетів, які у подальшому порівнюють з реальними показниками [42, с.94].

Основними принципами сучасної теорії контролінгу, побудованими на основі огляду новітніх наукових досліджень з нашою адаптацією до макрорівня, виступають:

1. Пріоритет ефективності соціально-економічного розвитку над зростанням обсягу діяльності, тобто обсяги ВВП, випуску промислової продукції, кількість банківських установ, розміри кредитів, баланси рахунків є другорядними порівняно з ефективністю роботи економіки загалом та окремих її сфер.

2. Нарощування обсягів конкретних показників є обґрунтованим лише у разі збереження фактичного рівня ефективності чи його зростання.

3. Заходи щодо забезпечення економічного зростання загалом та за окремими макроекономічними показниками повинні враховувати допустимий для конкретних умов функціонування рівень ризику.

Важливість фінансової політики у життєдіяльності держави зумовлена необхідністю уникнення фінансових дисбалансів у реальному секторі економіки, зниженні темпів інфляції, забезпеченні сталого економічного розвитку та стійкості фінансової системи. За допомогою фінансового контролінгу забезпечується дотримання порядку прийняття управлінських рішень щодо напрямів такої політики та їх реалізації. Успішне фінансове становище держави залежить від стратегічної спрямованості і ефективності оперативного управління. Для цього потрібно спрямувати курс на визначення основних довгострокових цілей та завдань з боку держави, прийняти курс дій і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей.

Фінансовий контролінг орієнтується на функціональну підтримку фінансового менеджменту, що визначає його зміст та основні завдання. Фінансові проблеми суб'єктів господарювання часто зумовлені відсутністю чітких стратегічних цілей розвитку з боку держави. Як наслідок, виникають труднощі з визначенням потреби в капіталі та інших видах ресурсів, кошти заморожуються в неліквідних запасах, дебіторській заборгованості, окремі сектори діяльності виявляються збитковими тощо.

Таким чином, фінансовий контролінг існує для забезпечення життєздатності підприємства в довгостроковому періоді. Основними чинниками розвитку суб'єктів господарювання на державному рівні виступають:

- фінансове забезпечення та можливості залучення додаткового капіталу;
- наявність кваліфікованого кадрового забезпечення;
- наявність надійних і якісних дешевих джерел постачання сировини та матеріалів;
- наявність ринків збуту продукції;
- виробничий потенціал;

- ефективна організаційна структура;
- висока якість менеджменту тощо.

Фінансовий контролінг виступає контролюючою системою, яка забезпечує концентрацію контрольних дій за основними напрямками фінансів у діяльності суб'єктів господарювання, своєчасно виявляє відхилення фактичних від планових показників та чинників, що зумовили ці відхилення, і приймає управлінські рішення з нормалізації процесу управління фінансами.

Згідно підходу іноземних науковців, фінансовий контролінг передбачає такі заходи, як: (а) забезпечення мінімізації непотрібних витрат; (б) проведення регулярного моніторингу припливу і відпливу капіталу, з урахуванням всіх платежів; (в) податкове планування як основна частина фінансового контролю; (г) допомога у виборі інвестиційних альтернатив. Основні підходи до ведення фінансового контролінгу за кордоном і їх суть подані в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Заходи фінансового контролінгу

№ з/п	Функції	Суть здійснення
1.	Забезпечення мінімізації непотрібних витрат	Вимоги до працівників з виробництва, адміністрування, маркетингу та управління ретельно розглядаються. Якщо з'являється тимчасова потреба в кваліфікованому персоналі, доцільніше скористатися послугами на основі короткострокового контракту, а не наймати новий персонал, регулярно оплачуючи його роботу не залежно від того, чи є у ньому ще потреба.
2.	Регулярний моніторинг припливу і відпливу капіталу, з урахуванням всіх платежів за день, тиждень і місяць	Для цього відповідальний за фінансовий контролінг може звертатися до банків щодо овердрафту або кредитних лімітів. Навіть з цими лімітами, необхідно забезпечити оперативне стягнення зборів і ліквідувати необґрунтовані затримки платежів. Він також має право закладати готову продукцію, роботу чи сировину в банку, забезпечуючи ліміти овердрафту.
3.	Аналіз варіантів залучення коштів, позик	Якщо бізнес потребує більше, ніж банк готовий надати, то фінансовий контролер розглядає усі варіанти, перш ніж приймає рішення про залучення коштів громадян або пропонує облігації для населення.

		<i>Продовження таблиці 1.2</i>
4.	Забезпечення наявності коштів для оплати щорічного збільшення кількості працівників	Якщо відповідальний за фінансовий контролінг не забезпечуватиме цього, то персонал може звільнитися, а основним видом діяльності стане набір нового персоналу, що потребуватиме затрати часу і коштів.
5.	Регулювання розподілу та перерозподілу вивільнених коштів	Фінансовий контролер, виявляючи надлишки коштів, які не потрібні на даний момент, але можуть бути потрібні згодом, зобов'язаний прорахувати шляхи інвестування цих коштів для отримання дивідендів замість їх утримування.
6.	Податкове планування як основна частина фінансового контролю	Обсяг необхідних до сплати податків на момент виплати дивідендів може бути набагато вищим від використання цих коштів для купівлі іншого бізнесу або активів, тому це необхідно проаналізувати для прийняти адекватного для ситуації рішення.
7.	Допомога в прийнятті рішень щодо вибору інвестиційних альтернатив	Грошові надходження за кожною інвестиційною пропозицією розглядаються фінансовим контролером і вивчається їх поточна вартість для вибору більш вигідного на даний момент варіанту. Періодично може виникати потреба в залученні коштів, тому ретельне вивчення відповідальним за фінансовий контроль нових інвестицій, проектів чи придбань є важливим.

Складено автором за: [15; 20; 23]

Одним з перших кроків формування системи контролінгу в Україні могло б стати визнання потреби розвитку державного фінансового контролінгу як у напрямі вдосконалення ревізії, так і через запровадження фінансового аудиту з поглибленням аудиту ефективності, особливо на мікрорівні. Ці форми контролю повинні стати основою підвищення ефективності господарювання підприємств України. Впровадження деяких аспектів системи фінансового контролінгу з боку держави дозволить суттєво підвищити ефективність всього процесу управління фінансовою діяльністю.

В основі застосування фінансового контролінгу лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення як самоорганізованої системи, яка забезпечує інтеграцію, організацію і координацію всіх фаз управління економічною безпекою держави.

Система фінансового контролінгу на рівні держави повинна базуватись на таких принципах: 1) опосередкована спрямованість системи фінансового контролінгу на досягнення фінансової стратегії держави; 2) багатофункціональність фінансового контролінгу; 3) орієнтованість фінансового контролінгу на кількісні показники та ін. (рис. 1.8).

Використання системи фінансового контролінгу на рівні держави (макрорівень) дозволить значно підвищити ефективність і всього процесу управління фінансовою діяльністю на рівні підприємств (мікрорівень).

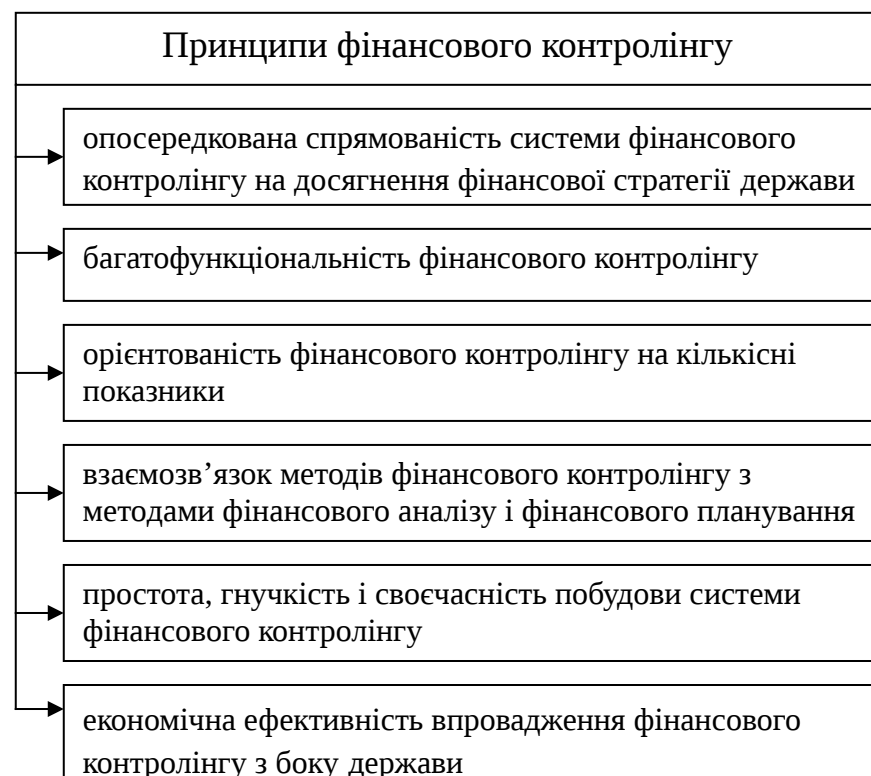

Рис. 1.8. Принципи функціонування системи фінансового контролінгу на рівні держави

З урахуванням перелічених принципів, фінансовий контролінг на мікрорівні можна вибудувати згідно такої поетапної послідовності:

1. Визначення об'єкту контролінгу. Цей принцип розрахований на цільову орієнтацію фінансового становища підприємства. Об'єктом фінансового контролінгу виступають управлінські рішення за основними аспектами фінансової діяльності підприємств.

2. Виділення видів і сфери контролінгу. У відповідності з концепцією побудови системи контролінгу, його можна поділити на такі основні види:

стратегічний контролінг; поточний контролінг; оперативний контролінг. Кожен з цих видів контролінгу повинен відповідати його сферам і періодичності здійснення його функцій.

3. Контроль за формуванням системи показників, що контролюються у вигляді факторного зв'язку, де визначається вид контролінгу з показниками першого рівня; аналогічно формується система пріоритетів другого і наступних рівнів.

4. Розроблена система кількісних стандартів контролю. Після визначення і ранжування переліку фінансових показників, які контролюються, виникає необхідність встановлення кількісних стандартів по кожному з них. Такі стандарти можуть встановлюватись як в абсолютних, так і у відносних показниках. Крім того, такі кількісні стандарти можуть носити стабільний або рухомий характер. Стандартами виступають цільові стратегічні нормативи, показники поточних планів і бюджетів, система державних норм і нормативів тощо.

5. Побудова системи моніторингу показників, які включаються у фінансовий контролінг. Система моніторингу складається з активного механізму фінансового контролінгу, який являє собою розроблений на підприємстві механізм постійного спостереження за показниками фінансової діяльності, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від планових і виявлення причин цих відхилень.

Зважаючи на необхідність побудови системи моніторингу показників для фінансового контролінгу, виокремимо такі найважливіші індикатори фінансової безпеки, які підлягатимуть постійному аналізу: рівень монетизації; дефіцит Державного бюджету; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; процентна ставка за банківській кредит; відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного імпорту; валютний курс; частка довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів; частка податків в обсязі ВВП та ін.

Для розробки та впровадження адекватних заходів необхідно враховувати усі інструменти забезпечення фінансової безпеки, серед яких одним з основних є контролінг. Фінансовий контролінг зорієнтований, насамперед, на функціональ-

ну підтримку фінансового менеджменту, що визначає його зміст та основні завдання. Основною метою фінансового контролінгу є орієнтація управлінського процесу на максимізацію прибутку та вартості капіталу при мінімізації ризику і збереженні ліквідності та платоспроможності [14; 20].

Для досягнення цієї мети фінансовий контролінг вирішує низку функціональних завдань. Загалом, завдання і мета фінансового контролінгу спрямовані на оптимізацію управління підприємством (мікрорівень), проте, аналогічні функції можуть бути адаптовані до вищого рівня ієрархії управління економікою – національного (макрорівень). Перелік основних функцій і завдань фінансового контролінгу наведено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Перелік основних функцій і завдань фінансового контролінгу

№ з/п	Функції	Завдання
1.	Координація	Регулювання інформаційних потоків. Координація процесу планування.
2.	Фінансова стратегія	Активна участь у розробці фінансової стратегії та координація роботи з планування фінансово-господарської діяльності. Вироблення пропозицій щодо адаптації організаційної структури до обраної стратегії розвитку.
3.	Планування та бюджетування	Розробка та постійне вдосконалення внутрішньої методики прогнозування та бюджетування. Забезпечення процесу бюджетування. Участь у розробці інвестиційних та інших бюджетів.
4.	Бюджетний контроль	Складання річних, квартальних і місячних звітів. Аналіз відхилень фактичних показників від запланованих. Забезпечення постійного аналізу та контролю ризиків у фінансово-господарській діяльності, розробка заходів з їх нейтралізації. Підготовка звіту про виконання бюджетів і розробка пропозицій щодо коригування планів.
5.	Внутрішній консалтинг та методологічне забезпечення	Розробка методичного забезпечення діяльності структурних підрозділів. Надання консультацій і рекомендацій керівництву у процесі розробки фінансової стратегії, планування, розробки і впровадження нових процесів, систем.
6.	Внутрішній аудит та ревізія	Забезпечення постійного контролю за дотриманням встановленого документообігу, процедур проведення операцій, функцій і повноважень. Проведення внутрішнього аудиту та координація власної діяльності з діями незалежних аудиторських фірм при проведенні зовнішнього аудиту.

Складено автором за: [20; 34]

У загальному вигляді здійснення процесу, контролінг проходить три етапи: 1) визначення критеріїв (стандарты, показники виконання роботи); 2) порівняння досягнутих результатів і встановлених стандартів; 3) «принцип виключення»,

який передбачає вибір дій керівництвом. Отже, цільовою задачею контролінгу є побудова ефективної системи прийняття, реалізації, контролю та аналізу виконання управлінських рішень [21].

Важливою складовою фінансового контролінгу є планування економічних (фінансових) процесів, а саме: планування окремих бізнес-процесів та їхніх результатів, планування стратегічних та оперативних планів, створення системи контролю оперативної інформації, синхронізація завдань тощо. Бюджетування охоплює складання річних, квартальних і місячних планів, які використовують для координації поточної фінансово-господарської діяльності. Контроль та аналіз фінансових відхилень охоплює факторний аналіз відхилень, на основі якого визначають чинники впливу, які зумовили певні відхилення у функціонуванні фінансової системи підприємств. На основі отриманих результатів роблять висновки щодо подальшого уникнення помилок.

У рамках стратегічного фінансового контролінгу фінансові служби виконують такі основні завдання: визначення стратегічних напрямів діяльності, факторів успіху, цілей і розробку фінансової стратегії; впровадження дієвої системи раннього попередження та реагування; довгострокове фінансове планування; забезпечення інтеграції довгострокових стратегічних цілей та оперативних завдань.

Першими кроками з формування системи контролінгу в Україні було б визнання потреби розвитку державного фінансового контролю через вдосконалення ревізії та запровадження фінансового аудиту з поглибленням аудиту ефективності [44]. Комплексний підхід фінансового контролінгу щодо економічної безпеки держави передбачає поєднання принципів, функцій, методів, стратегій і технологій управління економічною безпекою на всіх рівнях. Він спрямований на своєчасне вирішення соціально-економічних проблем, оптимальний розподіл повноважень у процесі прийняття рішень, вибір стратегії й тактики держави, адекватних сучасним ринковим умовам забезпечення економічної безпеки держави.

З огляду на функції фінансового контролінгу до основних методів забезпечення фінансової безпеки необхідно включити: (1) збирання і аналітичну

обробку інформації про досвід і заходи із забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери в інших країнах; (2) постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов, дії чинників та значень індикаторів у перспективі; (3) розробку і здійснення конкретних заходів щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні.

Аналізуючи рівні і сфери взаємодії фінансового контролінгу та економічної безпеки, водночас беручи до уваги попередні розробки та дослідження, акцентуємо увагу на існуванні тісних взаємозв'язків між цими категоріями, а також взаємодоповнення. Як фінансовий контролінг, так і фінансова безпека стосується різних вимірів – глобального та національного. Контролінг елементів економічної діяльності на глобальному чи мегарегіональному рівні кореспондує з аналогічними елементами системи національного виміру (рис. 1.9).

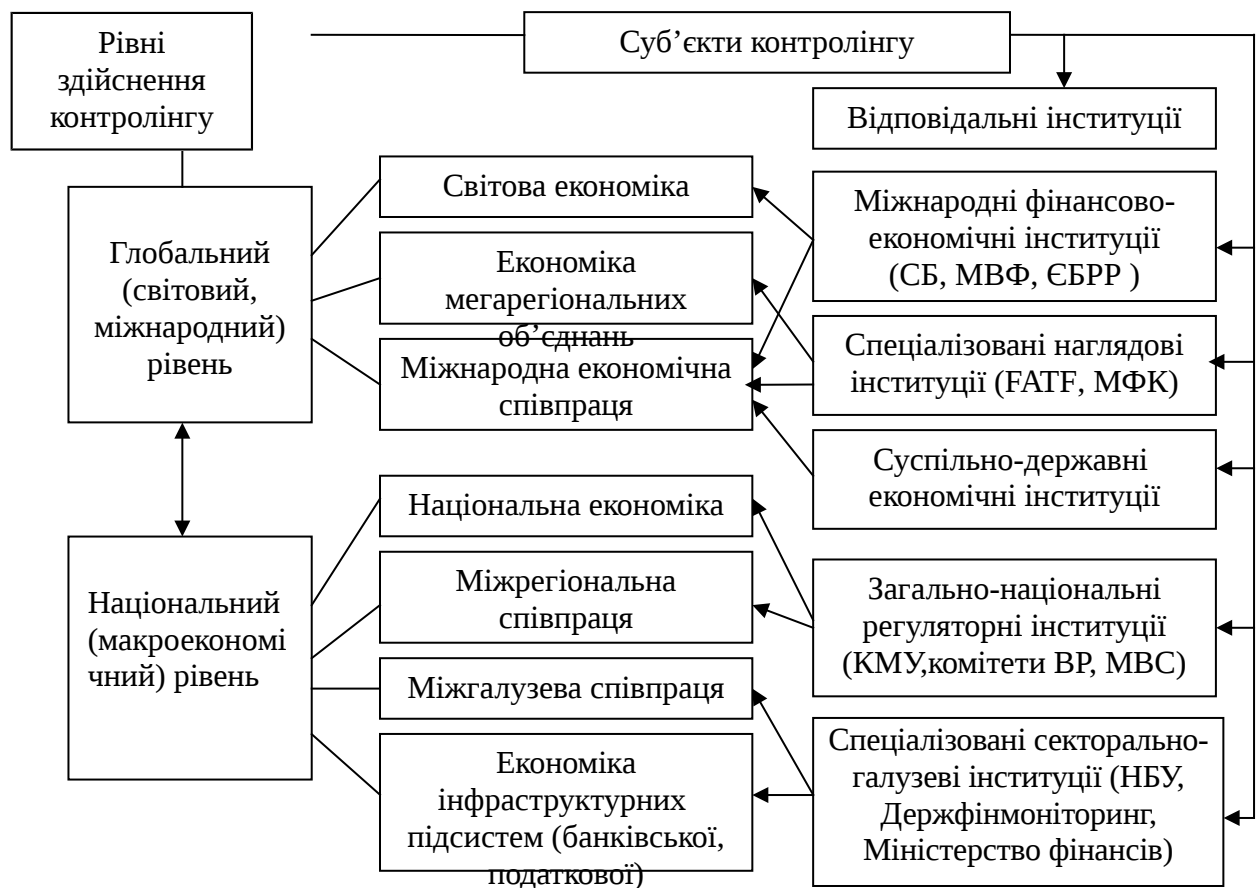

Рис. 1.9. Просторово-інституційна структура фінансового контролінгу

Складено автором

Контроль за функціонуванням інституцій у різних сферах економіки – фінансовій, грошово-кредитній, інвестиційній, банківській – здійснюється засобами впливу міжнародних і внутрішньодержавних наглядових структур.

Такий різносторонній контроль, з одного боку, має свої позитиви, забезпечуючи ретельний нагляд над усіма елементами економічної системи, а з іншого – часто такий розгалужений підхід створює перешкоди ефективності контролінгу, спричиняючи дублювання функцій і нечіткість досягнення кінцевих результатів.

В умовах сучасного кризового стану фінансово-кредитної сфери поточними пріоритетами державної політики в підтримці фінансової безпеки на належному рівні є такі: подолання кризи платежів; зниження розмірів «тіньової» економіки; зниження бюджетного дефіциту та державних витрат; ліквідація нецільового використання бюджетних коштів.

Пріоритетними напрямками державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки, що залежать від стану безпеки фінансово-кредитної сфери, існуючих загроз, сукупності національних інтересів, у довгостроковій перспективі повинні стати: поступове зниження інфляції і доведення її до 5% на рік; підтримання позитивного зовнішньоторговельного сальдо і платіжного балансу; створення достатніх золотовалютних резервів держави та ін. Перелік довгострокових напрямів державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки на етапі реформування економіки подано на рис. 1.10.

Запровадження адекватних заходів стосовно запропонованих шляхів удосконалення фінансової політики держави вимагає вивчення усіх важелів впливу, серед яких одними з ключових виступають механізми фінансового контролінгу. Перелічені підходи до вирішення проблем у фінансовій сфері можуть стати підґрунтям розробки основного документу в сфері посилення фінансової безпеки держави – Концепції забезпечення фінансової безпеки України.

Ефективність прийняття управлінських рішень щодо економічної безпеки держави залежить від якості роботи системи державного управління. Призначення фінансового контролінгу полягає в одержанні об'єктивної інформації про стан економічної безпеки держави, здійсненні кваліфікованих консультацій представників регіональної і місцевої влади, врахуванні результатів

наукової експертизи на всіх етапах формування і реалізації державної регіональної політики щодо економічної безпеки.

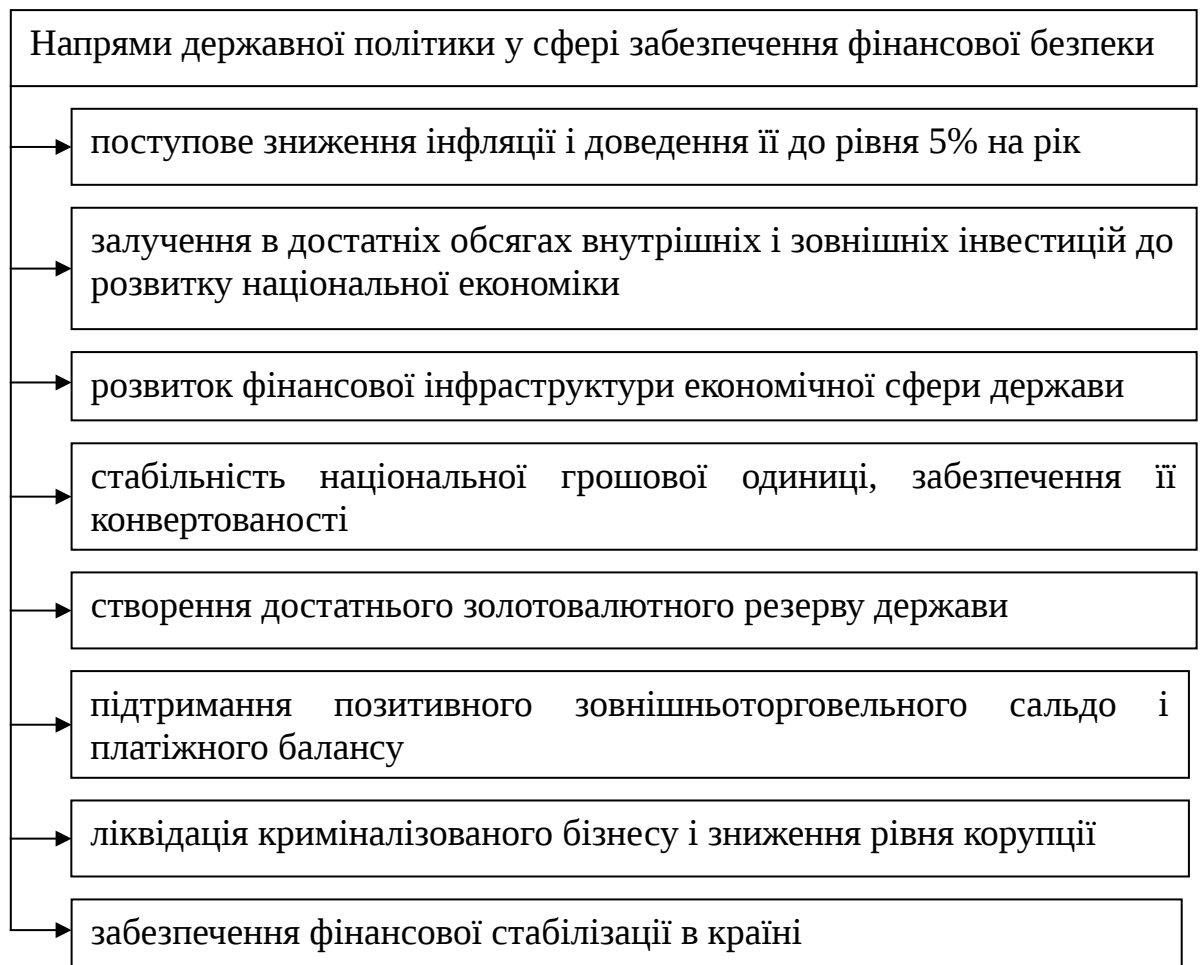

Рис. 1.10. Стратегічні напрями державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки у після кризових умовах

Потенціал фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки можна спрямувати на вирішення двох типів проблем: 1) дослідження адаптації і становлення держави як основного інституту ринкової економіки та її діяльності щодо забезпечення економічної безпеки на макрорівні; 2) дослідження форм взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій і мас-медіа з метою забезпечення економічної безпеки держави.

Одним з основних завдань підсистеми фінансового контролінгу на рівні держави може стати розробка рекомендації щодо прийняття і ухвалення управлінських рішень. Оскільки фінансовий контролінг – нове поняття в

економічній літературі, його застосування може сприйматися неоднозначно, а особливо, інструменти його впливу в державному секторі. Недосконалість цієї системи полягає в невизначеності науковців щодо застосування такого економічного поняття, як фінансовий контролінг. Забезпечення економічної безпеки держави відбувається, насамперед, за допомогою втілення ефективної технології управління, яка передбачає розробку управлінських рішень загалом по державі і в окремих структурних підрозділах. Результатом фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави є так званий фінансовий план («Концепція», «Стратегія» тощо), в якому визначено необхідні для реалізації управлінські рішення. Застосування такої системи управлінських рішень забезпечуватиме належний рівень економічної безпеки держави.

1.3. Типологізація методів дослідження та протидії фінансовим злочинам на посттрансформаційному етапі розвитку економіки

Основним напрямом розвитку України, як правової держави, є інтеграція до Європи і одним з ключових питань цієї інтеграції, є протидія фінансовим злочинам, відмиванню грошей та злочинам у транскордонній та міжнародній сферах. Інтеграція нашої держави у світовий економічний простір ускладнюється відсутністю ефективної національної системи протидії легалізації кримінальних доходів. Протидія фінансовим злочинам є однією з найактуальніших соціальних і економічних проблем сучасності, яка є особливо важливою для України, що проходить посттрансформаційний етап соціально-економічного розвитку.

Одночасно з розширенням можливостей для міжнародних зв'язків (у тому числі, економічних, фінансових, банківських) розширилися і транснаціональні злочинні зв'язки, зокрема, у сфері «відмивання» доходів, здобутих злочинним шляхом. В Україні виникла реальна загроза відмивання коштів злочинців, що діють в межах країни, а також використання її території для подібних дій злочинних об'єднань з-за кордону.

Протидія фінансовим злочинам стає невід’ємною компонентою державного і суспільного механізму зміцнення фінансової безпеки на усіх рівнях. У щорічному міжнародному рейтингу за «Індексом сприйняття корупції-2011» Україна посіла 152-те місце серед 183 країн, погіршивши позицію на 6 пунктів у порівнянні з 2009 р. (146-те місце), а за «Індексом економічної свободи – 2011» – 125-те з 141 країни. За даними міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешнл» (“Transparency International”), станом на грудень 2011 року, у щорічному рейтингу країн за рівнем корумпованості Україна отримала 2,4 з 10 можливих балів. Разом з Україною 152 позицію розділили: Таджикистан та Центральна африканська Республіка [47].

Передумови поширення тінізації економічних відносин в Україні виникли ще за часів колишнього СРСР, із посиленням нагромадженням тіньових капіталів у 1985 – 1991 рр. (період «перебудови»). Умови для розвитку тіньової кримінальної діяльності посилювались спотвореною галузевою та регіональною структурою економіки, її надмірною монополізацією. Позначилися й відчутні помилки у здійсненні реформ, зокрема, спричинених прискореною лібералізацією та приватизаційними процесами, розбудовою фінансового сектору.

Досліджуючи різні аспекти суспільних відносин через призму корумпованості владних структур, С.Мельник виокремлює низку показників, в яких проявляється міцний кореляційний зв’язок між певними процесами, явищами та рівнем, структурою і динамікою корупції, серед яких:

- рівень тінізації економіки;
- розмір неофіційних доходів населення;
- частка готівки, яка перебуває у позабанківському обігу;
- розбіжності між обсягом і характером господарської діяльності та її офіційними результатами;
- динаміка ведення іноземного бізнесу в країні, іноземного інвестування, надання їй іншої фінансової допомоги;
- стан із дотриманням прав людини;

- рівень довіри громадян до влади;
- психологічне ставлення до корупції як явища [41, с.28].

Одним з чинників значної «тінізації» економіки України є надмірне оподаткування та недосконалість системи оподаткування. Сам термін «тіньова економіка» визначає ту її частину, в межах якої суб'єкти господарювання ухиляються від сплати податків. Виходячи з цього, потенційні заходи з «детінізації» економіки можна поділити на:

- 1) удосконалення системи оподаткування, зменшення податкового тиску;
- 2) посилення контролю держави за фінансовими та товарними потоками суб'єктів господарської діяльності, що дало б можливість збільшити обсяги податкових надходжень;
- 3) посилення адміністративної, фінансової та кримінальної відповідальності за несплату податків, або навпаки – амністія «тіньових» доходів з одночасним поліпшенням умов оподаткування [26, с.84; 32].

Серед законодавчих важелів, які використовує Україна для протидії відмиванню «брудних» грошей: Кримінальний кодекс, який передбачає карну (кримінальну) відповідальність за діяльність, пов'язану з легалізацією («відмиванням») доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України), та за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209-1 КК). Важливі механізми протидії отриманню незаконних доходів містить і прийнятий у 2002 р. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [49]. Посилення правової основи протидії відмиванню брудних грошей забезпечує і Закон України «Про банки і банківську діяльність» [48]. В Україні створений і постійно діє Координаційний комітет з боротьби з організованою злочинністю і корупцією. До його компетенції, крім зазначених у самій назві завдань, входить також боротьба з відмиванням «брудних» коштів.

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [50] визначено дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, як такі, що пов'язані з коштами (власністю), одержаними внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину. З текстом окремих розділів Закону можна ознайомитися в Додатку Б. У Законі також визначено, що здійснення заходів, передбачених законодавством з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечується безпосередньо суб'єктом первинного фінансового моніторингу, його філіями, іншими відокремленими підрозділами та дочірніми підприємствами, у тому числі розташованими в державах, у яких рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою [50; 53].

Головна проблема полягає в тому, що ті, хто займаються відмиванням «брудних» коштів, постійно винаходять нові способи перетворення злочинних грошей в легальні, а за розвитком технологій випереджають правоохоронні структури: вони регулярно змінюють і валюту, і способи легалізації коштів, використовують міжнародні фінансові організації для «відмивання» нелегальних фінансово-грошових цінностей. Основні способи «відмивання» ефективно можуть використовуватися в усіх сферах економіки, особливо у фінансовому секторі, зовнішньоекономічній діяльності та промисловості. Зокрема, серед основних правопорушень у фінансовій системі України – протиправні кредитні операції та махінації з використанням бюджетних коштів, що здійснюються через підроблення та фальсифікацію документації (бухгалтерська звітність, паспорти тощо), з використанням «компанії-оболонки».

Моніторинг, контроль та розробка заходів з протидії фінансовим злочинам та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, належать до компетенції численних міжнародних та вітчизняних організацій, серед яких: ООН, що видає резолюції щодо боротьби з корпоративною корупцією, Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжамериканська конвенція боротьби з корупцією, Міжнародна торгова палата та міжнародна організація з боротьби із відмиванням «брудних» грошей (FATF), об'єднана Група держав Ради Європи проти корупції

(GRECO), Державна служба фінансового моніторингу та ін. Основні організації, що беруть участь у «детінізації» світової економіки, та їхні завдання подані в Додатку В (табл. В.1).

Поряд з позитивними моментами діяльності цих організацій (наприклад, рекомендація FATF №4 щодо притягнення до кримінальної відповідальності за відмивання «брудних» коштів, одержаних від виробництва та збуту наркотиків, рекомендації «Загальних положень ЄС 1991 р. щодо встановлення особи та реального власника будь-якої суми, що перевищує 15 тис. єкю») [53], відсутні рекомендації щодо врегулювання сфери нелегального переміщення товарів (послуг) та грошово-кредитних активів. Учасниками FATF є 24 країни-учасниці ОЕСР, Гонконг і Сінгапур, 2 регіональні організації, Комісія ЄС і Рада з питань співробітництва країн Перської Затоки. Діяльність перелічених організацій обмежується лише проблемами корупції та «відмиванням» брудних коштів, одержаних від суто кримінальної, а не іллегальної діяльності.

Група держав проти корупції (GRECO) була створена понад десять років тому на засіданні Ради Європи. Ця структура допомагає виявляти недоліки національної антикорупційної політики. Вона також забезпечує платформу для обміну досвідом роботи в сфері профілактики та виявлення корупції.

Найчастіше для «відмивання» коштів як в Україні, так і за кордоном використовуються кредитні та фінансові установи. Насамперед для махінацій використовують банки нерозвинених країн, де законодавство по боротьбі з легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, взагалі відсутнє або працює лише формально. Нелегальні фінанси вкладаються в депозити, цінні папери і страхові поліси. Шляхи вивозу капіталу можуть бути різними: (1) фізичне переміщення готівки за кордон; (2) укладання зовнішньоекономічних контрактів щодо імпорту товарів, послуг, прав інтелектуальної власності; (3) використання схем із залученням офшорних компаній. Як наслідок, для України протягом останніх років набули загальнодержавного характеру проблеми, пов'язані з «відмиванням» коштів через офшорні зони та незаконна компенсація відшкодуванням ПДВ [134; 199].

Офшорна компанія (від англ. off-shore – поза берегом, ізольований) – це підприємство, що зареєстроване в офшорній зоні і має право на податкові пільги, але при цьому не використовує місцеві ресурси і не здійснює господарську діяльність на території зони. У структурі мотивів кримінального використання офшорних зон можна умовно виділити дві групи: (1) що мають на меті здійснення або приховування податкових злочинів; (2) пов'язані зі здійсненням і приховуванням інших економічних злочинів. Загальна схема діяльності такої компанії подана на рис. 1.11. Офшорна компанія виступає як посередник між двома фірмами, що здійснюють бартерний обмін товарами, при цьому, основний дохід від операцій формується в офшорній компанії, дохід офшорної компанії виводиться з-під оподаткування при міжнародних операціях. У 2011 р. офшорною зоною, через яку в Україну реінвестувалося близько 80% грошей, був Кіпр, який, проте, був вилучений офіційною постановою з переліку офшорних зон наприкінці 2011 р.

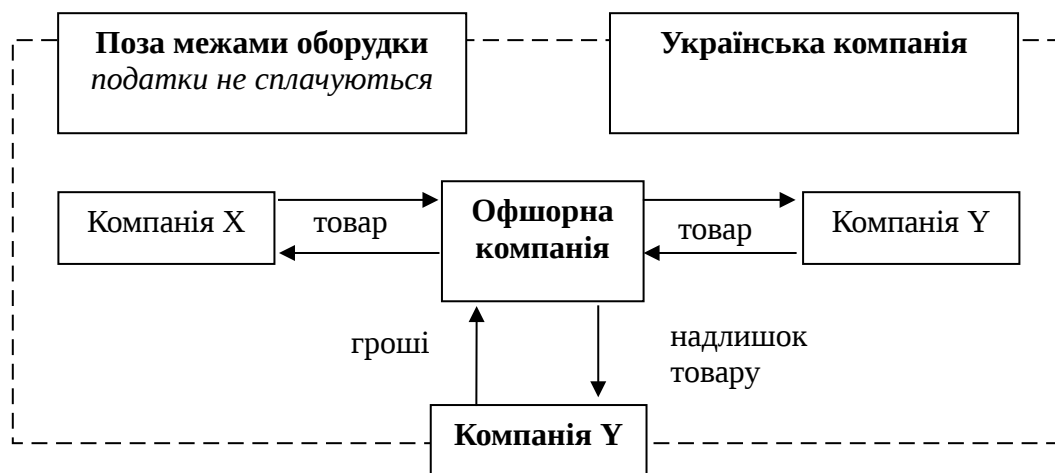

Рис. 1.11. «Відмивання» коштів через діяльність офшорних компаній

Складено автором

Поряд з позабанківським грошовим обігом, у тіньовій діяльності широко використовується фінансова система України. Проявами цього стали штучні банкрутства деяких банків, використання фондового ринку для спекуляцій з акціями, поширення тіньових схем у страховому секторі. Хоча статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструє її скорочення в останні роки, вона все ще залишається значною. Крім того, це може свідчити про

зниження рівня протидії злочинам цього виду.

У процесі вчинення злочинів, що приносять значні доходи, здійснюються спроби надати останнім легального характеру з метою подальшої капіталізації, використання і отримання прибутків в легальних економічних та фінансових відносинах. Для реалізації цієї мети злочинцями та їх угрупованнями створені, розшуковуються та використовуються різноманітні форми, засоби, фінансові інструменти та канали забезпечення «відмивання» злочинних доходів, у тому числі, у банківській системі. На противагу, органи державної влади, фінансова і банківська системи запроваджують заходи з протидії цим процесам, перекриття джерел накопичення доходів, одержаних злочинним шляхом, насамперед у сфері господарських відносин, запобігання відмиванню «брудних» грошей [41; 46].

Законом передбачені правові засади та організація діяльності із запобігання та протидії, в тому числі фінансового моніторингу сумнівних фінансових операцій. Закони та інші нормативно-розпорядчі документи виявилися недосконалими, організаційна структура та її реалізація – неефективними, зокрема, система недостатньо зорієнтована на запобігання злочинним спробам легалізувати доходи кримінального походження, не налагоджено належного зв'язку та взаємодії фінансово-кредитних установ з правоохоронними органами. Система фінансового моніторингу, передусім у напрямку виконання нею кримінологічної функції щодо запобігання та протидії легалізації «брудних» грошей, часто несвоєчасно та неповно реагує на інформацію про сумнівні фінансові операції з ознаками відмивання, тому не відіграє своєї ролі інформаційно-кримінологічного засобу виявлення злочинних форм легалізації кримінальних доходів та злочинних угруповань, які використовують ці форми [81; 148].

Державна служба (колишній – Комітет) фінансового моніторингу України оприлюднив інформацію, яка свідчить, що в Україні за останні півтора роки «відмито» 113 млрд грн, одержаних злочинним шляхом. Міжнародні експерти останнім часом висловлюють сумніви щодо виведення України з «чорного списку» FATF.

Безпосередні умови, які сприяють у банківських установах проведенню операції з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом:

- недостатня та несвоєчасна взаємодія у зазначеному напрямі банківських служб з правоохоронними органами;
- неповний і несвоєчасний контроль за сумнівними фінансовими операціями, неспрямування його на протидію операціям з відмивання;
- непрозорість банківської системи для заходів протидії легалізації грошей злочинного походження.

Законодавство України покладає ключову функцію із запобігання та протидії фінансовим злочинам на органи фінансового моніторингу. Функції первинного фінансового моніторингу охарактеризовані, як: (1) організаційно-управлінська (або упорядковуюча); (2) контролююча; (3) аналітична; (4) інформаційна. Суть кожної з цих функцій розкрита на рис. 1.12.

Рис. 1.12. Використання первинного моніторингу в розвитку фінансового контролінгу

Складено автором

Згідно результатів досліджень, кожна функція первинного фінансового моніторингу, у тому числі в банках, має кримінологічну складову. Первинний фінансовий моніторинг як засіб запобігання легалізації злочинних доходів належить до системи запобіжної антикримінальної діяльності. При її диференціації останньої за масштабом первинний фінансовий моніторинг може здійснюватися: (1) у масштабі всієї країни; (2) у регіональному або галузевому масштабі, наприклад у галузі банківської системи; (3) у індивідуальному вимірі – стосовно конкретної особи (клієнта банку), що здійснює потенційно злочинну фінансову операцію.

При диференціації запобіжних заходів за рівнем їх застосування, що відповідає рівню функціонування злочинності, її детермінантів, первинний фінансовий моніторинг може здійснюватися на загальносуспільному, груповому, індивідуальному рівнях. В основному він здійснюється на груповому рівні стосовно груп детермінантів, які обумовлюють факти відмивання, а також на індивідуальному рівні – щодо умов, обставин, які сприяють конкретному факту відмивання, відповідній фінансовій операції [134].

За характером запобіжних заходів засоби первинного фінансового моніторингу відносяться до суто кримінологічних, зокрема до заходів ранньої профілактики фактів відмивання. За цільовим призначенням первинний фінансовий моніторинг банківської системи в Україні відноситься до цільових або спеціальних (спеціально-кримінологічних) заходів, які мають спеціальну мету запобігання злочинності. Створення відкритої економіки, яка значною мірою є тіньовою, стало загрозою економічній безпеці.

Відкрита модель тіньової економіки спричиняє низку загроз фінансовій безпеці:

- деградація легальної економіки;
- вивезення за кордон тіньових капіталів, заощаджень і накопичень;
- скорочення можливостей бюджету і підприємств вимагає іноземних

кредитів, які за умов корупції спрямовуються у тіньовий сектор і повертаються за кордон у вигляді капіталу фізичних осіб. Утворений таким чином зовнішній борг

обслуговується за рахунок бюджету (держбюджет «приватизується» тіньовим сектором і навіть справа формування бюджету переходить до рук лобістів);

- іноземний сектор не здійснює інвестицій в економіку країни, а заощаджує отриманий тіньовий капітал під відсотки [32, с.85].

Замість реальних заходів з подолання економічної кризи і модернізації економіки в Україні відбулася лише їх імітація, що не дало очікуваних результатів, навпаки, якщо економіка США після кризи зазнала значних змін, передусім у банківсько-фінансовому секторі, будівництві, автомобілебудуванні, то в Україні – все залишилося у докризовому вигляді. Деградація легальної економіки як загроза у сфері фінансової безпеки – перша структурна деформація української економіки. Успіх чи невдача економічних реформ у протидії тіньовому сектору в Україні буде визначатись ефективністю вибору загальних концептуальних принципів, завдань і цілей реформування.

Єдиним шляхом для України посісти гідне місце у посткризовій системі міжнародного поділу праці є орієнтація на концепцію випередження. Концепція виходу з кризи за типом «Азійських тигрів» чи Китаю, Україні не підходить. Вони не зможуть забезпечити економіці прозорості і відкритості. Концепція випереджального розвитку передбачає спрямування зусиль і ресурсів на розвиток тих галузей, які будуть провідними в економіці ХХІ століття. Мету таких реформ можна визначити як місце у системі міжнародного поділу праці, яке Україна прагне зайняти у майбутній постіндустріальній економіці.

Серед «галузей майбутнього» повинні бути наукоємні та високотехнологічні галузі: ракетно-космічна та авіабудівна галузі, точне та енергетичне машинобудування, розробки кібернетичних систем, програмування, виробництво напівпровідникових матеріалів, та забезпечення протидії фінансовим злочинам. Без реформування сфери протидії фінансовим злочинам, яке є одним з найактуальніших соціальних проблем сучасності системи державного управління буде складно подолати цей опір.

Європейський банк реконструкції і розвитку у щорічному звіті щодо країн з перехідною економікою повідомив, що широкомасштабне опитування

керівників підприємств виявило серйозну заклопотаність щодо наявності кваліфікованої робочої сили, корупції, передбачуваності і прозорості оподаткування. Заможні прошарки населення контролюють економічну ситуацію та спрямовують фінансові потоки за кордон, де вони працюють з більшою ефективністю. Бідні прошарки, не зайняті в деградованому легальному виробництві, змушені: пропонувати робочу силу тіньовому сектору та експортувати її за кордон; жити на державну допомогу із соціального захисту, яка весь час зменшується. Посилюється розшарування суспільства, що призводить до конкуренції між класами за контроль над державою, і відбувається зростання соціальної напруги [82].

Наприклад, Естонія спростила оподаткування за скандинавською моделлю. Грузія радикально зменшила корупцію серед чиновників завдяки значному скороченню персоналу, підвищенню компенсації службовцям і жорстким штрафним санкціям за хабарі.

Країни з ринковою економікою в Латинській Америці засобом боротьби з тіньовою діяльністю визнали зміну економічної політики. Вони спрямували свої зусилля на зміцнення грошово-кредитної структури для скорочення доларизації, створили місцеві ринки капіталу, лібералізували їх і підвищили рентабельність, а також зруйнували злочинний симбіоз у господарській діяльності основного підприємства і тіньового співвласника. Ці заходи допомогли зменшити вплив на структуру об'єктів власності шляхом вилучення з неї тіньової компоненти. Для забезпечення виходу економіки України з тіні, необхідним є стимулювання з боку держави процесів легальних заощаджень і накопичень середнього класу.

Визначення обсягів тіньової діяльності завжди викликало суперечки серед науковців, оскільки немає єдиного методу, за яким би оцінювався розмір іллегального сектора. Методи прогнозування тіньової економічної діяльності відрізняються за сутністю та підходами до використання. Основними групами методів є: 1) опрацювання статистичної інформації (проста екстраполяція, метод найменших квадратів); 2) прогнозування, побудоване на економіко-математичних моделях (структурні, функціональні та оптимізаційні моделі); 3) прогнозування, побудоване на основі використання експертних оцінок

(соціологічні опитування, аналітичні узагальнення, матричний метод); 4) комплексні методи прогнозування (табл. 1.4).

Серед методів оцінки тіньової економічної діяльності виокремимо: 1) мікрометоди – прямі методи (методи вибірових обстежень, методи безпосередньої перевірки, методи економіко-правового аналізу); 2) макрометоди – опосередковані методи (монетарний метод, метод розходжень); 3) змішані методи (метод прихованих змінних, комплекс методів).

Таблиця 1.4

Методи прогнозування тіньової економічної діяльності

Різновиди групових методів	Економічна сутність	Сфера використання
1	2	3
1. Група методів опрацювання статистичної інформації		
Проста екстраполяція	Перенесення визначених залежностей досліджуваних показників на перспективу	Розробка короткострокових прогнозів за умови, що у прогнозованому періоді не відбудеться кардинальних змін
Метод найменших квадратів	Встановлення емпіричних залежностей між досліджуваними показниками та перенесення їх на перспективу	Розробка короткострокових прогнозів
Метод плавних середніх; метод експотенціального вирівнювання	Встановлення емпіричних залежностей досліджуваних показників від часового фактора	Розробка короткострокових і середньострокових прогнозів з урахуванням змін, що відбулися в ретроспективному періоді
Методи дисперсійного, регресійного, кореляційного аналізу	Визначення кількісних залежностей між головним критерієм та показниками, що впливають на його величину	Результати двофакторного або багатфакторного аналізу переносяться на прогнозний період. Розробка короткострокових і середньострокових прогнозів
2. Група методів прогнозування, побудована на економіко-математичних моделях		
Структурні, функціональні моделі	Врахування характеру відображення співвідношень між зовнішніми умовами і внутрішніми параметрами досліджуваних явищ	Розробка середньотермінових прогнозів. Прогнози мають імовірний характер, відповідають типу змінних, закладених в моделях
Оптимізаційні	Визначення максимальної або	Програмно-цільові прогнози

Різновиди групових методів	Економічна сутність	Сфера використання
1	2	3
моделі	мінімальної величини прогнозного показника при заданих обмежених складових	
3. Група методів прогнозування, побудована на основі використання експертних оцінок		
Індивідуальні експертні оцінки (інтерв'ю, аналітичні узагальнення, соціологічні опитування)	З'ясування думки окремих респондентів стосовно зміни виділених показників або економічних явищ у перспективі	Суб'єктивні методи прогнозування. Доцільно використовувати за відсутності об'єктивніших джерел інформації
Колективні експертні оцінки (метод «мозкової атаки», метод комісій, метод «Дельфі», матричний метод та інші)	Проведення соціологічних досліджень на базі анкетування, опитування певних груп населення або фахівців стосовно перспектив розвитку досліджуваних явищ та опрацювання анкетних даних на основі певних математичних формул, які дають змогу визначити достовірність прогнозів, з'ясувати пріоритетність факторів, що впливатимуть на розвиток подій у перспективі	Суб'єктивність методів дещо знижується внаслідок узагальнення думок великої кількості респондентів. Рекомендується використовувати при розробці середньострокових і довгострокових прогнозів
4. Комплексні методи прогнозування		
Поєднання методів прогнозування, побудованих на основі використання статистичного опрацювання інформації, експертних оцінок тощо	Одночасне використання різних методів прогнозування дає змогу підвищити достовірність результатів дослідження, але збільшує витрати на їх здійснення	Для підвищення достовірності прогнозних показників. Пропонується використовувати для прогнозування важливих показників за наявності коштів, необхідних для дослідження

Складено за: [46]

В Україні використовували метод сталих взаємозв'язків О.Турчинова [56], за яким послідовність розрахунків включає: перевірку можливості використання методичного підходу, враховуючи зміни енергомісткості виробництва; визначення коефіцієнтів споживання електроенергії у розрахунку на одиницю ВВП або доданої вартості за галузями і за роками ретроспективного і прогнозованого періодів; розрахунок реальних обсягів виробництва; визначення

обсягів «тіньового» виробництва за роками аналізованого періоду; розрахунок коефіцієнтів «тінізації» виробництва; визначення реальної зміни обсягів виробництва [32, с.51].

В умовах нашої країни ці проблеми ускладнюються: (1) істотними розбіжностями в оцінці і структурі сфер виробництва та торгівлі різними міністерствами та відомствами (Державний комітет статистики, Державна митна служба України, Державна податкова адміністрація, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та ін.); (2) значними обсягами роздрібної торгівлі фізичних осіб, незафіксованої податковою службою; (3) проблемами визначення обсягу імпорту та транзиту газу і нафтопродуктів трубопроводами; (4) небажанням комерційних підприємств надавати достовірну інформацію органам статистики. В Україні практично не використовуються подібні комплексні дослідження (наприклад, мікродослідження та податковий аудит) через високу вартість їх проведення і відсутність фінансування.

Метод В. Рябошлика та М. Ігнатишиної [69] базується на використанні даних національних рахунків і офіційної статистики за окремими секторами та джерелами ВВП (нефінансові корпорації; фінансові корпорації, сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, оплата послуг фінансових посередників). Розрахунок частки статистично облікованого роздрібного товарообороту у сукупних витратах населення на купівлю товарів і послуг становив 44,6%, що підтверджує припущення, що первинним базисом іллегальної економіки є споживчий ринок, а головним «проміжним» елементом виступає мале і середнє підприємництво. На думку окремих науковців, в Україні рівень податкового тиску на законослухняних платників податків становить 75%, а не 37%, як стверджують офіційні оцінки [32, с.55].

На сучасному етапі розвитку фінансова безпека, як складова економічної безпеки держави, піддалася інтенсивному внутрішньому і зовнішньому дослідженням. У фінансовому секторі українська економіка стала більш вразливою через втрату конкурентоспроможності, слабе управління і відсутність прозорості. Серед виявлених недоліків – також недосконалий

регламентований банківський сектор, не надто вільні ринкові структури, слабка конкуренція, обмеження у торгівлі. Крім того, українська економіка інтенсивно опиралась на резерви в іноземній валюті для підтримки економічного розвитку, що спричинило значний довгостроковий дефіцит рахунків поточних операцій. Значна його частина фінансувалася за рахунок припливу капіталу, який не створює заборгованості, – прямих іноземних інвестицій.

Серед процесів у фінансовій сфері відбувалося одночасне зростання зовнішніх запозичень, особливо з боку приватного сектора економіки. Іноземне фінансування підтримувало зростання кредитів в іноземній валюті навіть для позичальників, які не одержують доходів в іноземній валюті. У результаті, з ризиком зміни обмінного курсу зіткнулися ті, хто найменше міг з ним справитися, – громадяни, а банкам довелося «приборкувати» фінансові ризики. Результати дослідження у фінансовому секторі показали, що зарплати зростали швидше, ніж продуктивність, конкурентоспроможність. Головним двигуном економічного зростання став попит на внутрішньому ринку.

У посткризовому періоді Україна поступово повертає довіру міжнародних фінансових інститутів, бо своєчасно виконує свої боргові зобов'язання. Так, у 2010 р. Україна відновила довіру не тільки міжнародних фінансових інститутів, але й інвесторів, проте очевидними є прояви контролю з боку США через такі факти: 1) обсяг міжнародних ліквідних зобов'язань США постійно зростає; 2) сукупний обсяг заборгованості держави, нефінансових корпорацій і населення збільшився за період з 1983 по 2009 р. у 3,1 рази, перевищивши 13,77 трлн дол. (сума валового боргу уряду – 9,5 трлн дол., тобто 65,4% ВВП або 30,9 тис. дол. на одну особу); 3) долар США є світовою резервною валютою і паралельним засобом платежу та нагромадження. Міжнародний валютний фонд, виступаючи інструментом фінансового тиску США, сприяє постійному зростанню обсягів «зарубіжних» доларів та частково реалізовує схему узалежнення економік інших країн з боку США [147].

У січні-лютому 2011 р. на погашення і виплату відсотків за державним боргом було витрачено 7,32 млрд грн. Витрати на обслуговування держборгу склали 1,5 млрд грн, у тому числі, за внутрішнім – 1 млрд 9,9 млн грн, за

зовнішнім – 495,1 млн грн. Держбюджет-2011 передбачає залучення країною за рахунок розміщення облігацій державної зовнішньої позики 4,5 млрд дол. США, а також 500 млн доларів – від Світового банку [154]. Бюджетне і податкове регулювання – один із двох класичних методів впливу держави на фінансову безпеку. Одним з показників, що характеризує бюджет держави, є відношення обсягу бюджету до ВВП. Показники обсягів ВВП та надходжень державного бюджету України подані в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Основні макроекономічні показники України у 2000-2010 рр.

Роки	ВВП у фактичних цінах	Індекси фізичного обсягу ВВП	Державний бюджет
	млн грн	% до попереднього року	млн грн
2000	170070	105,9	33947
2001	204190	109,2	41961
2002	225810	105,2	45391
2003	267344	109,6	53272
2004	345113	112,1	65216
2005	441452	102,7	106125
2006	544153	107,3	127517
2007	720731	107,9	157287
2008	948056	102,3	231932
2009	913345	85,2	245309
2010	1095000	104,2	254996

Складено за: [99; 85]

Реальний ВВП України в січні 2011 р. зріс порівняно із січнем 2010 р. на 5,1%. ВВП України в 2010 р. виріс на 4,2%, а його номінальне значення збільшилося на 18,9% і досягло 1 трлн 85,935 млрд грн. Прогнозується зростання номінального ВВП в 2011 р. до 1,253 трлн грн, реального ВВП – 4,5% [157]. На думку експертів, у тіньовому секторі обертається більше половини ВВП України [162, с.84].

Світовий банк подає стандартну модель для оцінки рівня боргового навантаження на економіку країни (табл. 1.6). Ці показники обмежуються пороговими значеннями оптимального рівня зовнішньої заборгованості. У межах цих порогових значень ситуація із впливом боргу на економіку і стан фінансово-кредитної сфери країни контролюється державою, а перевищення меж

призводить до створення загроз фінансовій безпеці та загострення кризових явищ в економіці.

Критичний рівень боргу за методикою СБ використовується для економічно розвинутих країн, що є не завжди недоцільним і адекватним для запровадження в країнах з перехідною економікою. Такої позиції дотримуються К. Райнхарт і К. Рогофф [174], стверджуючи, що оптимальний рівень зовнішнього боргу в країнах транзитивного типу знаходиться у межах 15-30% ВВП. Недопущення нагромадження значних обсягів зовнішньої заборгованості є першочерговим завданням, оскільки загроза дефолтів у країнах-боржниках спричиняють значні економічні втрати.

Таблиця 1.6

Модель Світового банку з оцінки боргової безпеки держави

Показники	Формула для розрахунку	Економічний зміст
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	EDT / XGS	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового тиску на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, %	EDT / GNP	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг, %	TDS / XGS	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП, %	INT / GNP	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг, %	INT / XGS	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %	RES / EDT	Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг, %	RES / MGS	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу, %	$Short-term / EDT$	Показує, яку частку становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу, %	$Multil-ateral / EDT$	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, залежність держави від фінансування цими організаціями

Складено за: [175]

За розрахунками МВФ, стійкий рівень державного боргу для країн, які залучають ринкові позики, становить 25% ВВП [119]. Фактичний рівень боргу в багатьох країнах значно перевищує зазначений показник, що спричиняє загрози економічній безпеці через існування державних запозичень.

Відношення зовнішнього боргу до ВВП у країнах транзитивного типу станом на 2011 р. подано на рис. 1.13, з якого видно, що показник України на рівні 42,6 % до ВВП відповідає середньому по країнах ЦСЄ, поступаючись Угорщині, що є лідером (76,6%) та випереджаючи Росію (8,6%). Безпосередніми «сусідами» України за рівнем зовнішнього боргу є Латвія, Литва, Туніс.

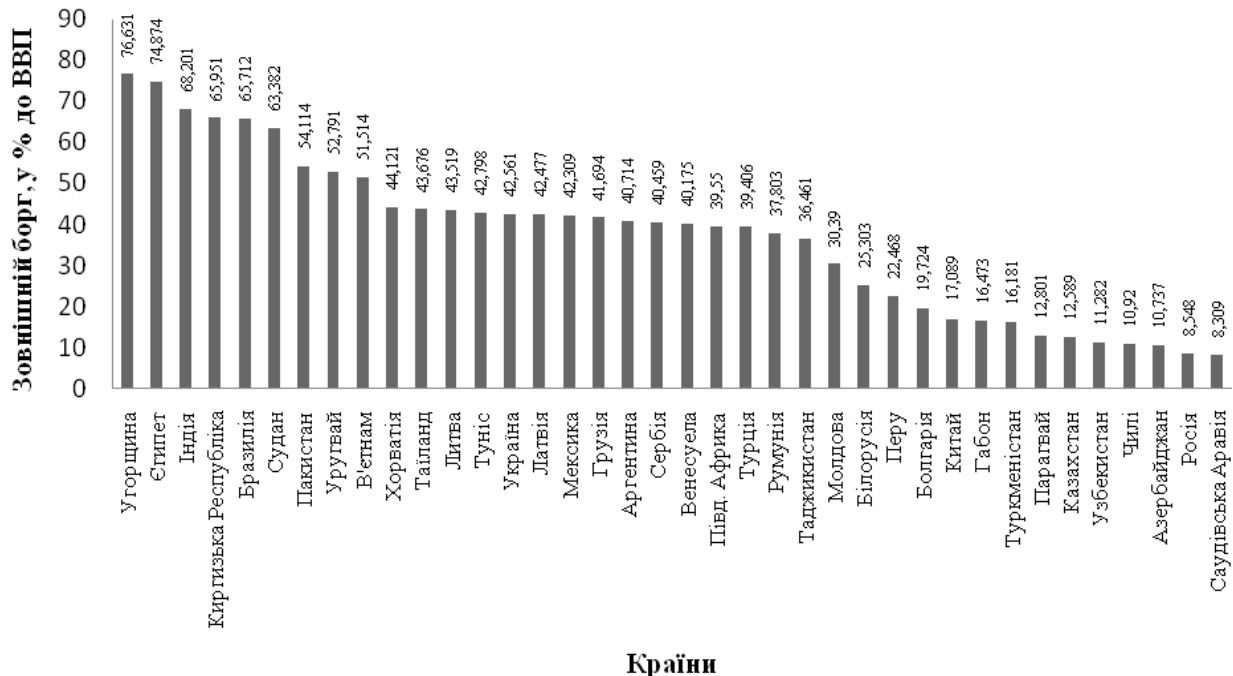

Рис. 1.13. Відношення зовнішнього боргу до ВВП у країнах транзитивного типу, 2011 р.

Складено за: [119]

Стратегічна загроза посилення іллегалізації господарської діяльності у різних сферах економіки обумовлює потребу в стратегічних рішеннях щодо окреслення процесу легалізації національної економіки. При цьому масштаби проникнення іллегального сектора в офіційну економіку, рівень інституційного оформлення нелегальної діяльності досягли такого розвитку, що недостатньо застосувати лише заходи покарання за окремі злочини, посилення захисту прав

власності, спрощення процедур реєстрації – необхідно виробити комплексну систему протидії цьому негативному економічному явищу [134, с.83-84].

Системна легалізація економіки повинна включати: (1) визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; (2) вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії іллегалізації у країнах з перехідною економікою та розвинених країнах з нижчим рівнем іллегалізації; (3) визначення і усунення недоліків у вітчизняному законодавстві; (4) оцінку адаптивності проаналізованого законодавства до умов України; (5) тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики, враховуючи ризики іллегалізації зовнішнього та внутрішнього секторів

Висновки до розділу

Сучасний стан економіки України свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває виняткового значення. Ключовим завданням економічної безпеки держави є ефективне використання державних ресурсів для попередження загроз і гарантування стабільного функціонування економічного комплексу в майбутньому. Основна мета підвищення фінансової безпеки – підтримання такого стану фінансово-кредитної сфери, за якого її параметри забезпечують внутрішню і зовнішню збалансованість. Їх значення повинні бути достатніми для забезпечення ефективного функціонування економіки, а механізми їх використання повинні забезпечувати стійкість до дії загроз.

Особливої актуальності в ринкових умовах набуває проблема забезпечення економічної безпеки держави через запровадження підсистеми прийняття управлінських рішень. З методологічної точки зору оцінка рівня фінансової безпеки та її складових передбачає визначення критеріїв фінансової безпеки, вибір індикаторів та їх порогових значень, моніторинг цих показників, співставлення фактичних значень з пороговими, аналіз отриманих результатів, визначення ступеня фінансової безпеки та прогнозування.

Для удосконалення процесу забезпечення економічної безпеки необхідно запровадити додаткові інструменти застосування управлінських рішень, зокрема, фінансовий контролінг. Насамперед, потрібно вдосконалити та адаптувати концепції управління до сучасних потреб ринку, а також узгодити систему фінансового контролінгу з такими категоріями, як економічна безпека, стабільність, антикризове управління, безпека фінансової сфери, тіньові схеми господарської діяльності.

Контролінг є складною конструкцією, що поєднує в собі установлення цілей, планування, облік, контроль, аналіз, керування інформаційними потоками й вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень. В основі застосування фінансового контролінгу лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення як самоорганізованої системи, яка забезпечує інтеграцію, організацію і координацію всіх фаз управління економічною безпекою держави.

Результатом фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави є подання необхідних для реалізації управлінських рішень в окремих секторах фінансової сфери – банківському, грошово-кредитному, бюджетному, борговому. Особливої уваги вимагає проблема «тіньового» сектору економіки, оскільки масштаби його проникнення в офіційну економіку досягли такого розвитку, що недостатньо застосовувати лише окремі заходи, а необхідно розробити потужну систему протидії ілєгалізації, включаючи й інструменти фінансового контролінгу.

Протидія фінансовим злочинам як одна з найактуальніших економічних проблем сучасності є особливо важливою для України, що перебуває на пост-трансформаційному етапі розвитку економіки. Серед ключових питань інтеграції України до європейського простору є протидія фінансовим злочинам, «відмиванню» грошей, злочинам у транскордонній та міжнародній сферах, що є невід'ємною компонентою державного і суспільного механізму зміцнення фінансової безпеки на усіх рівнях.

Стратегічна загроза посилення іллегалізації господарської діяльності у різних сферах економіки обумовлює потребу в стратегічних рішеннях щодо окреслення процесу легалізації національної економіки. Саме тому, на нашу думку, системна легалізація економіки повинна включати: визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії іллегалізації у країнах з перехідною економікою та розвинених країнах; визначення та усунення недоліків у вітчизняному законодавстві; оцінку можливості адаптації іноземного законодавства до умов нашої країни; тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики з врахуванням ризику іллегалізації та включення елементів фінансового контролінгу в таку систему іллегалізації.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ

В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

2.1. Тенденції індикаторів фінансової безпеки України

Проблеми соціально-економічного розвитку суспільства, моніторинг і контроль за досягненням цілей безпеки на макрорівні та управління цим процесом потребують чіткого визначення ключових принципів. Як зазначалося в попередньому розділі, стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави окреслимо як сукупність організаційної структури, методів та інструментів, що складається з таких компонентів: (1) організаційна структура, (2) система принципів, (3) методи забезпечення, (4) правові засади, (5) сукупність індикаторів, (6) підсистема моніторингу, (7) підсистема інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення (рис. 2.1).

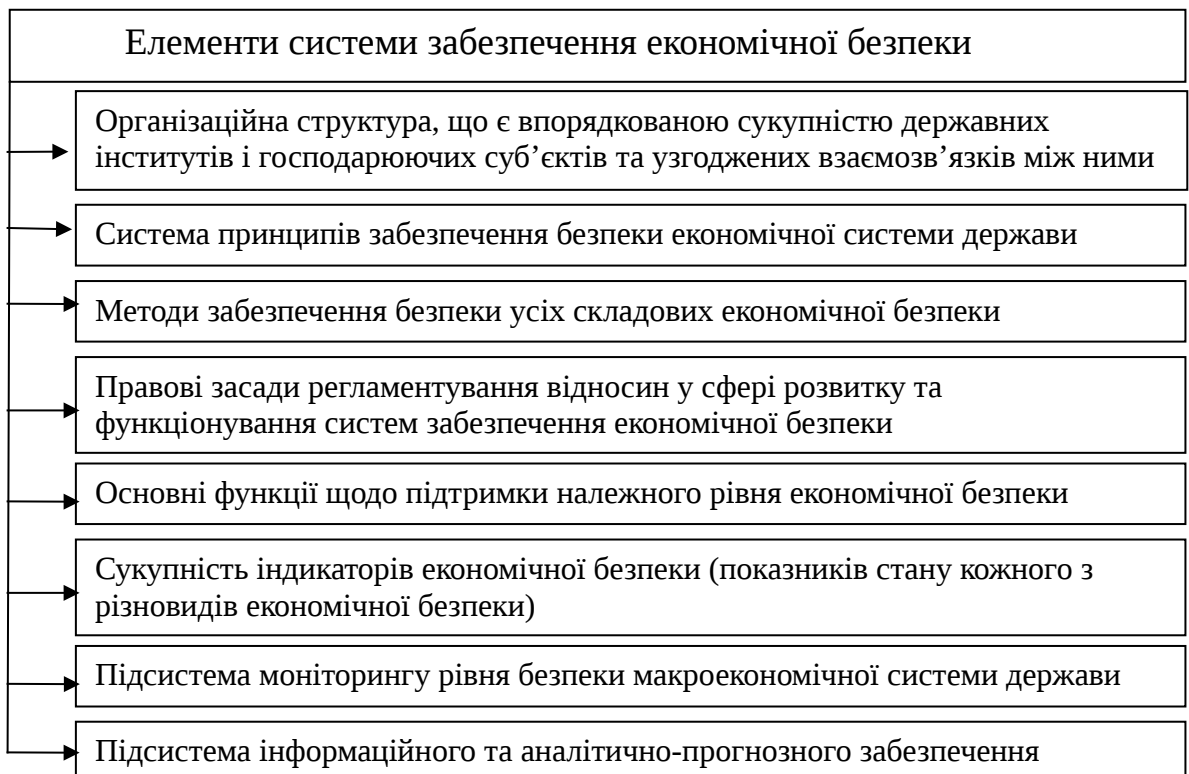

Рис. 2.1. Компоненти системи економічної безпеки держави

Складено автором за: [2, с. 34-37].

Стан фінансової безпеки характеризується певними показниками – індикаторами, кожен з яких має своє граничне (мінімальне чи максимальне) значення. Граничні значення індикаторів А.Сухоруков [29, с.73] називає «пороговими» і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення. Порогові значення визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища, в основному, визначаються експертним методом. Пороговими значеннями фінансової безпеки для України можуть також прийматися значення відповідних показників інших країн.

Проблема оцінки рівня економічної безпеки знайшла детальне відображення у російській економічній літературі, де однією з базових розробок виступає концепція Е.Олейнікова [62, с.413] як розширена диференціація індикаторів економічної безпеки на основі системи ознак. Система показників, підготовлена С.Глазьевим, розкриває кількісне співвідношення близько 40 індикаторів економічної безпеки із їх відповідними граничними значеннями [25, с.80], що значно розширило розуміння категорії «економічна безпека».

Оскільки економічна безпека видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних значень, порушення яких спричиняє загрози економічній безпеці. Саме сукупність індикаторів як характеристик стану фінансово-кредитної сфери, на думку М.Єрмошенка [60, с.56-61], є найважливішою вхідною інформацією, що є базисом для стратегічного планування фінансової безпеки. У системі показників економічної безпеки виокремлюють такі основні індикатори: 1) рівень і якість життя; 2) темпи інфляції; 3) норму безробіття; 4) економічне зростання; 5) дефіцит бюджету; 6) розмір державного боргу; 7) стан золото-валютних резервів; 8) рівень тіньової економіки; 9) стан екології [2] та ін. Перелік показників, порогові значення яких впливають на рівень економічної безпеки держави, наведено в табл. Г1.1 (Додаток Г1).

В.Шлемко та І.Бінько [10] пропонують виділити 12 основних індикаторів, які відображають фактичний стан економічного розвитку держави. У Концепції економічної безпеки України, яка діяла до прийняття Закону України «Про основи національної безпеки» (Додаток Д1), є розрахунок інтегрального показника економічної безпеки та його прогноз. Це стало основою при розробці Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [61], в якій встановлено перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки (Додаток Д2). Основні показники економічної безпеки України та їх порогові значення подані в Додатку Д. Суть окремих показників економічної безпеки та способи їх розрахунку подані в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Індикатори фінансової безпеки держави та їх економічна суть

Індикатор	Спосіб визначення	Формула для розрахунку	Елементи формули
Рівень боргової безпеки держави	зіставлення внутрішнього або зовнішнього боргу з обсягами річного ВВП	$L_{dis}(L_{dfs}) = \frac{D_i(D_f)}{GDP} \times 100\%$	L_{dis} – для внутрішнього, L_{dfs} – зовнішнього боргу, D_i, D_f – внутрішній, зовнішній борг, GDP – обсяг річного ВВП
Рівень дефіциту державного бюджету	відношення обсягу дефіциту до обсягу річного ВВП	$L_{bds} = \frac{BD}{GDP} \times 100\%$	L_{bds} – рівень дефіциту бюджету, BD – обсяг дефіциту бюджету, GDP – обсяг річного ВВП
Рівень монетизації економіки	відношення обсягу грошової маси за агрегатом М3 до річного обсягу ВВП	$L_{ms} = \frac{MSM3}{GDP} \times 100\%$	L_{ms} – рівень монетизації економіки, $MSM3$ – обсяг грошової маси за агрегатом М3, GDP – обсяг річного ВВП
Швидкість обігу	відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2	$\frac{GDP}{MSM2} \times 100\%$	GDP – обсяг річного ВВП $MSM2$ – обсяг грошової маси за агрегатом М2
Обсяг готівки	відношення грошового агрегату М0 до обсягу річного ВВП	$\frac{MSM0}{GDP} \times 100$	$MSM0$ – обсяг грошової маси за агрегатом М0 GDP – обсяг річного ВВП
Рівень інфляції	Відношення до попереднього періоду	$\frac{Inf_t}{Inf_{t-1}}$	Inf_t – рівень інфляції Inf_{t-1} – рівень інфляції у попередньому періоді

Складено автором за: [29; 61]

Індикатори фінансової безпеки (як однієї зі складових економічної безпеки) відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, галузі господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або її складових [9]. Існує кілька методів забезпечення фінансової безпеки, серед яких варто виокремити: збирання і аналітичну обробку інформації, постійний моніторинг і аналіз загроз індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов і здійснення конкретних заходів щодо підтримання належного рівня фінансової безпеки (рис. 2.2). Фактично, поєднання постійного моніторингу, аналізу стану фінансової безпеки з подальшим прогнозуванням розвитку ситуації є ключовими засадами ефективної політики забезпечення безпеки.

Рис. 2.2. Основні методи забезпечення фінансової безпеки держави

Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз, які поділяють на внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. Критерієм поділу загроз на існуючі та можливі є порогове значення індикатора, який характеризує загрозу. Із перевищенням порогових значень загрози стають існуючими або наявними. Найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Саме серйозні помилки у фінансовій та грошово-кредитній політиці спричинили фінансову кризу 1998 р. та 2008 р.

Основними загрозами в сфері забезпечення фінансової безпеки України є: 1) недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу; 2) незавершеність законодавства у фінансовій сфері; 3) слабкість грошово-кредитної системи; 4) відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування; 5) низький рівень соціально-трудових відносин, соціальної спрямованості економіки; 6) незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Ризики та загрози фінансовій безпеці України

	Види потенційної чи реальної загрози, їх суть		
1.	Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу та інвестиційної діяльності		
2.	Недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері, що призводить до послаблення її регулюючих функцій, криміналізації економічних відносин, зниження внутрішніх соціально-економічних стимулів економічного росту, нездатності ефективно обслуговувати грошові потоки глобальної економіки		
	2.1. Незавершеність бюджетної реформи, що призводить до неякісного бюджетного планування, низького рівня бюджетної дисципліни, нецільового використання бюджетних коштів, неефективності міжбюджетних відносин	2.1. Недосконалість чинної системи митного регулювання, відсутність ефективної системи моніторингу експортно-імпортних операцій та протекціонізму національного виробника	2.3. Неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків, фіскальний характер податкового законодавства, високий рівень доларизації економіки
3.	Слабкість грошово-кредитної системи, яка проявляється в недостатності обігових коштів, низькому рівні платіжної дисципліни, значних обсягах внутрішньої заборгованості; підтримання штучного курсу національної валюти за рахунок переважно монетарних важелів, що стримує розвиток національної економіки і призводить до поширення «тіньової» економіки		
	невисока конкурентоспроможність банківської системи України, низький рівень сумарного банківського капіталу, який не задовольняє потреби економіки, особливо з огляду на потреби економічного зростання, на здійснення суттєвих структурних змін, переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання		
4.	Відсутність цілісної стратегії щодо іноземного інвестування, зокрема ТНК, недостатня інвестиційна активність вітчизняного капіталу, яка є недостатньою для відтворення національної економіки, усунення структурних диспропорцій, економічного зростання країни		
	низький рівень розвитку фондового та страхового ринку, його низька капіталізація, недостатність фондових інструментів, недосконалість фондової інфраструктури		
5.	Низький рівень соціально-трудових відносин, соціальної спрямованості економіки, платоспроможності населення, штучне заниження вартості робочої сили, яке не стимулює процес нагромадження та якісне відтворення людського капіталу		
6.	Незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу, зростання впливу транснаціонального капіталу на вітчизняну економіку, відсутність інфраструктури з обслуговування та дієвих механізмів регулювання грошових потоків		

	глобальної економіки, які були б включені до європейської та міжнародної систем безпеки
--	---

Складено автором за: [135]

Здійснення постійного моніторингу індикаторів фінансової безпеки (зокрема, таких, як: рівень монетизації ВВП; дефіцит державного бюджету; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; рівень інфляції до відповідного періоду попереднього року; процентна ставка за банківський кредит; валютний курс; частка податків в обсязі ВВП та ін.) є важливим для її забезпечення.

На основі методології оцінки рівня економічної безпеки, розробленої Міністерством економіки, можна виробити методологію оцінки рівня фінансової безпеки, відокремивши основні показники та здійснивши поетапну процедуру оцінювання. Таким чином, методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки та її складових включають визначення критерію фінансової безпеки, вибір показників (індикаторів), визначення їх порогових значень, моніторинг цих показників, співставлення фактичних значень показників з пороговими, визначення ступеня фінансової безпеки, аналіз отриманих результатів, прогнозування найважливіших груп показників (індикаторів) (рис. 2.3). Методологія є подібною до тієї, що визначає рівень економічної безпеки держави (Додаток Д2).

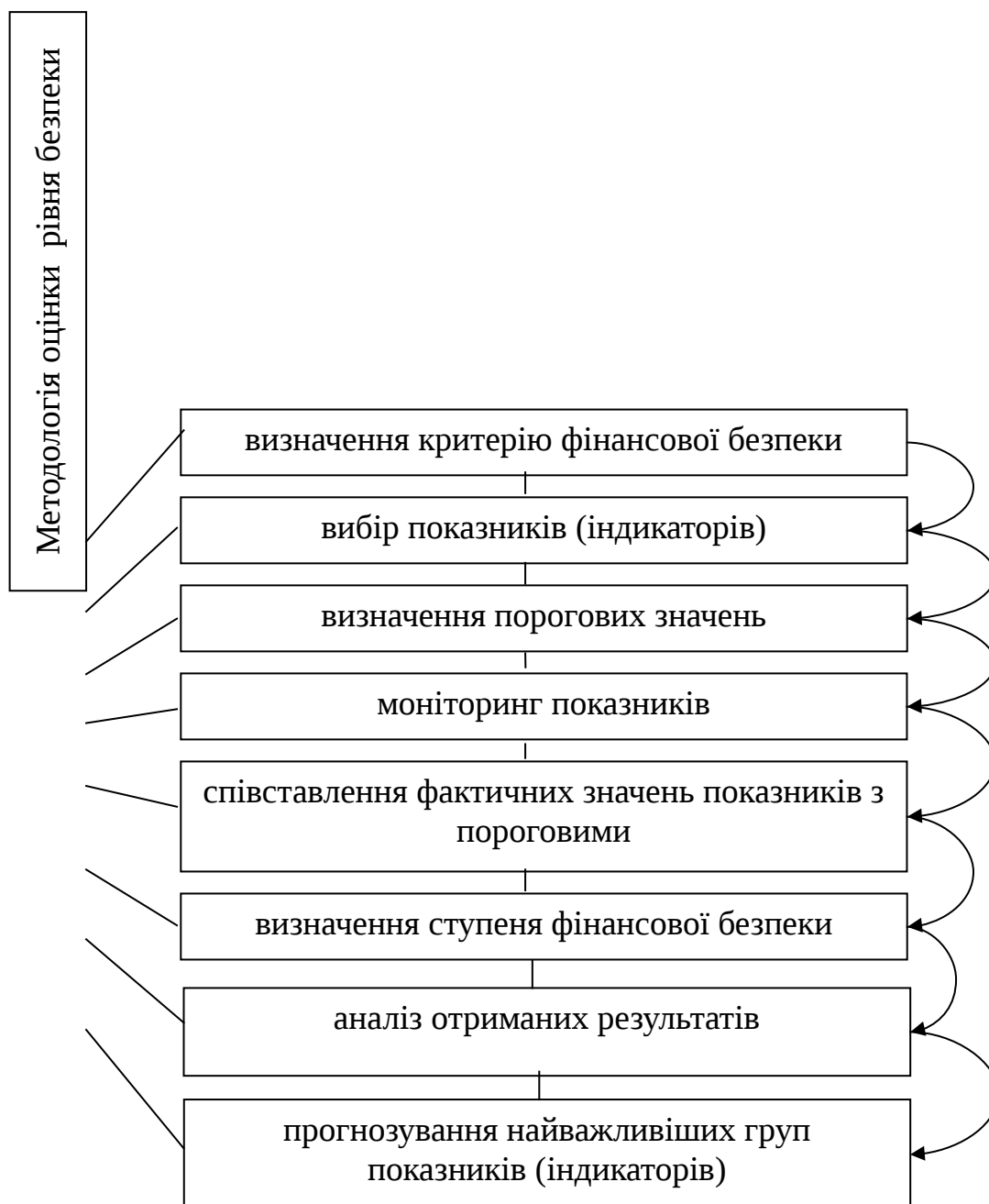

Рис. 2. 3. Методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки держави

Складено автором

Для удосконалення системи забезпечення фінансової безпеки держави, індикатори фінансової безпеки та їх порогові значення у таблиці 2.3 подано, додатково до показників, за якими відбувається розрахунок фінансової безпеки України, пропонуємо включити до цього переліку такі індикатори, як: (1) відношення обсягу боргу до золотовалютних резервів – п. 16 таблиці 2.3; (2) відношення обсягу обслуговування державного боргу до обсягу експорту – п. 17; (3) рівень тіньового сектора, % до обсягу ВВП – п. 22. таблиці 2.3.

Індикатори стану фінансової безпеки

№ з/п	Індикатор, од.	Порогове значення
Бюджетна безпека		
1.	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
2.	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
3.	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
4.	Обсяг трансфертів із державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
5.	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
6.	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
7.	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
8.	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
9.	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
Валютна безпека		
10.	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
11.	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
Боргова безпека		
12.	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
13.	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
14.	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
15.	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
16.	Відношення обсягу боргу до золотовалютних резервів	не більше 50
17.	Відношення обсягу обслуговування державного боргу до обсягу експорту	не більше 50
Безпека фондового ринку		
18.	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
19.	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
Банківська безпека		
20.	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
21.	Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % до ВВП	не менше 30
22.	Рівень тіньового сектора, % до обсягу ВВП	не більше 50

Складено автором за: [61; 71]

Стабільність фінансової системи визначається чинниками, серед яких основними виокремимо: рівень інфляції, обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, стан виконання державного бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, достатній обсяг міжнародних резервів НБУ. Порушення в динаміці цих показників спричиняють ризики, а іноді й загрози фінансовій безпеці держави. Перелік потенційних загроз економічній безпеці держави від перевищення індикаторами порогових значень подано на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Ризики та загрози окремих індикаторів для фінансової безпеки держави

Складено автором за: [197, с.140]

За умови нейтралізації загроз досягається стан захищеності національних інтересів. Рівень загроз фінансовій безпеці найчастіше визначають оцінюванням за допомогою інтегрального показника, проте поширення набувають й інші методи. Окремими науковцями, зокрема О.Коваленко, – як альтернативний шлях оцінювання рівня фінансової безпеки – пропонується використання методів класичної теорії ймовірності [84]. За цією теорією, ймовірністю події (у нашому випадку – існування загрози безпеці) є відношення кількості рівно ймовірних варіантів (виникнення ризиків і потенційних загроз), що сприяють настанню цієї події (стану небезпеки), до кількості всіх можливих варіантів. У методиці визначення рівня економічної безпеки України є 35 показників рівня фінансової безпеки (Додаток Д2 і Ж1), отже, ймовірність перевищення їх порогових значень також 35:

$$\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \dots\} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, \dots, 35\}, \quad (2.1)$$

де Ω – дискретний простір елементарних подій; ω_i – подія, яка відображає перевищення порогового значення індикатора фінансової безпеки.

Якщо кожній події ω_i відповідає невід’ємне число p_i (ймовірність ω_i), то ймовірність виникнення загроз фінансовій безпеці можна розрахувати за формулою:

$$p(A) = \sum_{\omega_i \in A} p_i \quad (2.2)$$

де A – випадкова подія (виникнення загроз фінансовій безпеці), причому A з Ω (кожний елемент з A також є елементом з Ω). Необхідно враховувати, що ймовірність виникнення загрози безпеці перебуває в межах $0 \leq P(A) \leq 1$. Для оцінки рівня фінансової безпеки України таким способом можна припустити, що кожна подія $\omega_i = i$ є рівноможливою, а її ймовірність відповідає $1/35$. Модель з виникнення загроз за окремими показниками за цим підходом виглядатиме як: $A = \{10, 16\}$, то $p(A) = 1/35 + 1/35 = 0,057\dots$, де 10, 16 – номери індикаторів у

переліку («Методиці» – Додаток Д2), тобто рівень інфляції (10) та відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, % *16. Отже, ймовірність загроз за цими індикаторами дорівнює 0,057.... Розглядаючи три стани небезпеки економіки як критичний, кризовий та катастрофічний [90, с. 153], за аналогією, до кожного виду загроз можна визначити три рівня впливу на фінансову безпеку. Це дає змогу отримати множину показників, кожен з яких відображатиме математичне сподівання [91, с. 76] певної загрози:

$$M(x) = \sum_{i=1}^{n(jk)} p_{ijk} x_{ijk} \quad (2.3)$$

де $M(x)$ – математичне сподівання випадкової величини (загрози), p_{ijk} – ймовірність i -тої загрози j -тої інтенсивності k -того ступеню впливу, x_{ijk} – можливі значення випадкової величини.

Така оцінка, беручи за основу фіксоване значення ймовірності виникнення загроз за кожним індикатором, а не фактичне, є недостатньо вагомою. Розрахунок фактичного значення потребує аналізу порогових значень індикаторів стану фінансової безпеки України у часовому розрізі. Стосовно визначення інтенсивності та сили впливу загроз, варто звернутися до методів експертного аналізу. Використання методу оцінки рівня фінансової безпеки, запропонованого О.Коваленко, як додаткового механізму вимірювання ступеня загроз, дасть змогу підвищити ефективність заходів зі зміцнення фінансової безпеки держави. Застосування теорії ймовірності дозволить попереджати виникнення загроз і вживати адекватних заходів з їх зменшення, уникнення або усунення.

Одним з основних критеріїв фінансової безпеки є рівень інфляції, що через зростання цін призводить до знецінення коштів у населення, суб'єктів підприємницької діяльності. Показник інфляції є визначальним щодо рівня забезпечення внутрішньої фінансової стабільності у конкретній країні. Для багатьох центральних банків головним завданням є дотримання інфляційних орієнтирів, зокрема, Європейський центральний банк виходить з того, щоб рівень інфляції в країнах зони євро не перевищував 2%. Проведення

центрального банку грошово-кредитної політики пов'язано з урахуванням інфляційного чинника. Рівень інфляції в Україні розраховується Державним комітетом статистики у відсотках і залежить від зміни вартості так званого кошика основних споживчих товарів. У статистичних матеріалах Держкомстату України показник інфляції віднесено до основних соціально-економічних показників під назвою «індекс споживчих цін». Індекс споживчих цін протягом 2002-2010 рр. подано на рис. 2.5 разом з прогностичними оцінками.

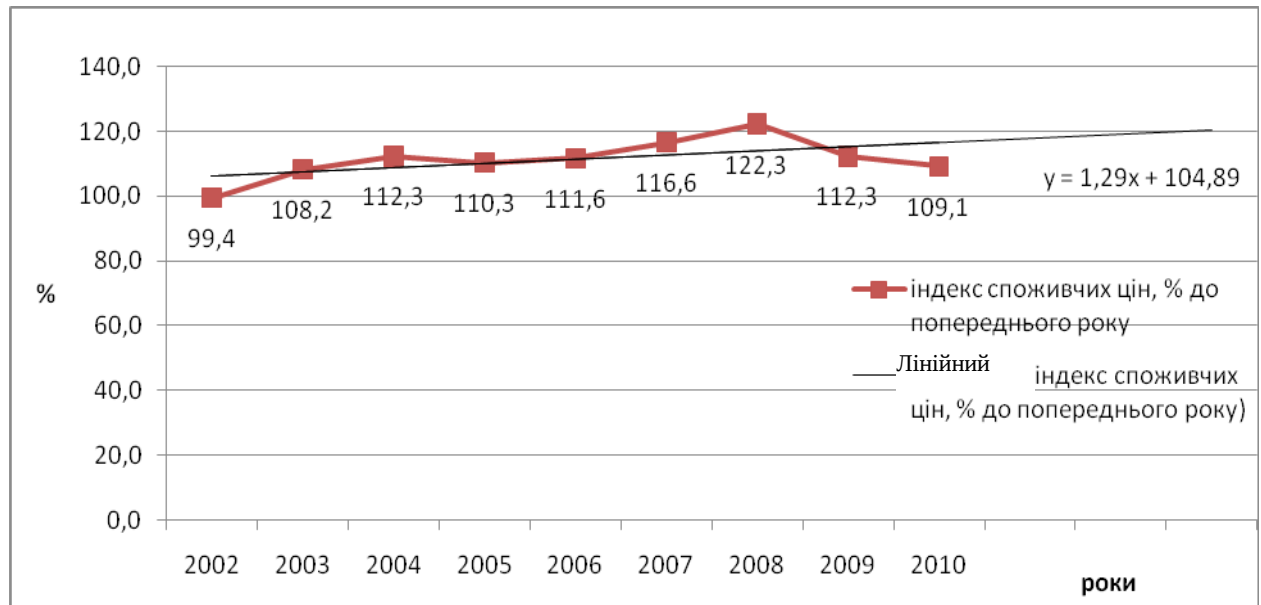

Рис. 2.5 Прогностичні оцінки рівня інфляції в Україні (2002-2013 рр.)

Розраховано автором

Динаміка розвитку показника свідчить про його поступове постійне зростання за 2001-2008 рр. та перелом із подальшим зниженням у 2009-2010 рр. Як видно з рис. 2.5, згідно прогностичних оцінок на 2011-2013 рр. (лінійний тренд) рівень інфляції в Україні зростатиме, хоча це може неадекватно відобразитися в офіційній статистиці (згідно попередніх офіційних даних, рівень інфляції в Україні за 2011 р. відповідатиме 108%).

Наступними важливими для фінансової безпеки України показниками є обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, що включають обсяги непогашених запозичень держави на внутрішніх і зовнішніх ринках. Формула розрахунку рівня боргової безпеки держави подана в табл. 2.1. і визначається відноше-

нням внутрішнього/зовнішнього боргу до обсягів річного ВВП. Критерієм «безпечності» боргів є спроможність держави їх погашати та обслуговувати. З огляду на це визначається порогове значення відношення боргів до ВВП. Обсяги державного боргу за 2000-2010 рр. подані на рис. ДЗ.1 (Додаток ДЗ).

У міжнародній практиці прийнято, що зовнішній державний борг «безпечний», якщо він не перевищує 60% від ВВП. В Україні «безпечний» рівень зовнішнього державного боргу не повинен перевищувати 25%, а внутрішнього – 30%, він майже сягає зазначеної межі [71, с.17].

Рівень боргової безпеки держави в період з 2005 по 2008 рр. не викликав суттєвого занепокоєння, оскільки показники знизилися і перебували в межах норми (4,4 у 2005 р.; 2,5 у 2007 р. і 4,7 у 2008 р.).

Зростання зовнішнього боргу в макроекономічному плані супроводжується високим рівнем інфляції (9,1% у 2010 р.; 12,3% у 2009 р.) та погіршенням сальдо поточного рахунку (1,9% ВВП у 2010 р. та 1,5% ВВП у 2009 р.), внаслідок надмірного нарощування обсягів імпорту споживчих товарів. Поєднання високого рівня інфляції та девальвації гривні загрожує глибоким спадом виробництва, передусім у секторі товарів внутрішньої торгівлі. Негативним наслідком девальвації гривні є зменшення обсягів імпорту та одночасне зменшення експорту через його залежність від критичного імпорту сировини, обладнання і комплектуючих матеріалів.

Для адекватної оцінки стану боргової позиції України у світі було використано метод групування (кластерний аналіз) за такими показниками: ВВП на одну особу, інвестиції, інфляція, дефіцит бюджету, зовнішній борг та сальдо поточного рахунку (табл. 3.1 Додатку 3). Вибірку здійснено для 100 країн з різним рівнем економічного розвитку. Згідно результатів аналізу, Україна належить до одного кластеру з такими країнами, як Узбекистан, Молдова, Кенія, Грузія, Бенін, Вірменія – кластер № 5 (табл. 2.4).

Такий індикатор фінансової безпеки, як дефіцит державного бюджету, залежить від прийнятого та затвердженого Верховною Радою на кожний рік дефіциту бюджету, що зафіксований у Законі про державний бюджет України. Методологія визначення рівня бюджетного дефіциту подана в табл 2.1. Протягом останніх 10 років спостерігається стабільне зростання обсягів державного бюджету, з особливими підйомами у 2003-2004 рр. та 2008-2009 рр. (рис. 3.1 Додатку 3).

У табл. 2.5 та на рис. 2.6 подано обсяги ВВП, що також зростають. Показники відношення дефіциту бюджету до ВВП є на межі критичних значень, а в окремих періодах сягають і перевищують порогові (табл. Д 1.2 Додатку Д1).

Таблиця 2.4

Групування країн за оцінкою боргової позиції, 2010-2011 рр.

Країни	Кластери		Країни	Кластери	
	Номер кластеру	Евклідова відстань		Номер кластеру	Евклідова відстань
Австралія	1	5002,27	Венесуела	3	1117,91
Австрія		1530,12	Албанія	4	856,29
Бельгія		2748,05	Азербайджан		721,53
Канада		748,47	Білорусь		385,73
Данія		3618,61	Беліз		764,10
Фінляндія		1596,35	Боснія і Герцеговина		589,68
Франція		3514,01	Болгарія		377,95
Німеччина		3630,80	Китай		536,57
Ісландія		3970,50	Колумбія		219,48
Ірландія		1774,87	Республіка Конго		842,24
Японія		2629,48	Коста-Ріка		1046,66
Кувейт		2093,90	Домініканська Республіка		279,53
Нідерланди		877,21	Ямайка		277,77
Сінгапур		1556,55	Йорданія		554,86
Швеція		2502,51	Малайзія		1011,29
Швейцарія		9690,88	Панама		878,77
ОАЕ		7256,30	Перу		226,31
Сполучені Штати		1401,34	Румунія		820,41
Багамські острови		2169,16	Сербії		5,54
Кіпр		954,00	ПАР		586,98
Чеська республіка	2	2828,31	Сурінам		463,12
Греція		38,84	Таїланд	5	397,44
Гонконг		2609,42	Туніс		723,15
Ізраїль		1334,02	Туркменістан		471,44
Італія		3396,22	Вірменія		456,11
Корея		1920,77	Бенін		450,02
Мальта		2623,62	Бурунді		671,72
нова Зеландія		2872,09	Кабо-Верде		665,15
Португалія		2249,12	ЦАР		559,93
Саудівська Аравія		2441,80	Чад		380,34
Словенія		1054,90	Єгипет		429,20
Іспанія		1841,03	Гамбія		491,02
Тайвань, (Китай)		2554,10	Грузія		443,12
Британія		4814,50	Гайана		511,59
Аргентина	3	594,03	Гондурас		142,62
Бразилія		82,68	Індія		187,88
Чилі		274,05	Індонезія		662,75
Хорватія		868,01	Кенія		394,71
Естонія		1081,34	Киргизька Республіка		367,27
Угорщина		305,06	Малі		434,55

Казахстан		736,44	Молдова		8,65
Латвія		392,89	Монголія		544,16
Литва		122,86	Непал		490,49
Мексика		810,82	Парагвай		632,64
Польща		186,03	Таджикистан		392,97
Росія		375,33	Україна		670,17
Сейшельські острови		675,34	Узбекистан		134,70
Словацька Республіка		1994,45	В'єтнам		209,94
Туреччина		640,85	Люксембург	6	4745,63
Уругвай		89,78	Норвегія		4745,63

Складено автором за: [118; 119]

Незважаючи на постійне зростання номінального ВВП (рис. 2.6), за винятком 2009 р., коли спостерігався спад, реальний ВВП не має такої стабільної позитивної динаміки: протягом 2007-2009 рр. спостерігається його спад, а прогнозні оцінки обсягів реального ВВП до 2013 р. показують його негативні тенденції (рис. Е.1 Додатку Е).

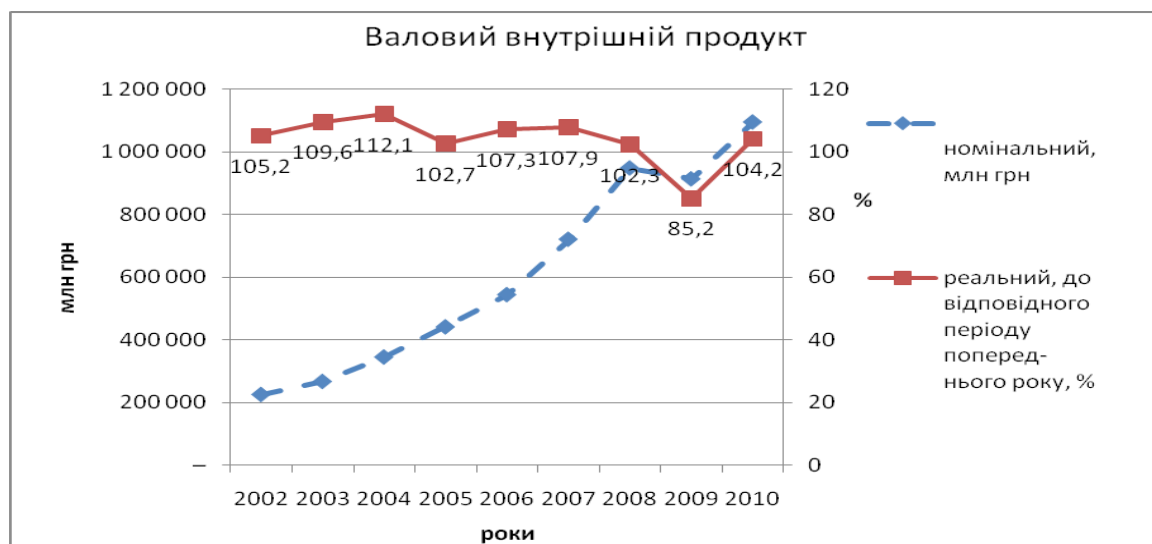

Рис. 2.6. Динаміка розвитку обсягів ВВП України, 2002-2010 рр.

Розраховано автором за: [99]

Динаміка відношення видатків і доходів держави протягом 2002-2010 рр. подана на рис. 2.7, де спостерігається небезпечна тенденція до зростання дефіциту держбюджету та рівня дефіциту бюджету у % до ВВП, починаючи з 2008 р.

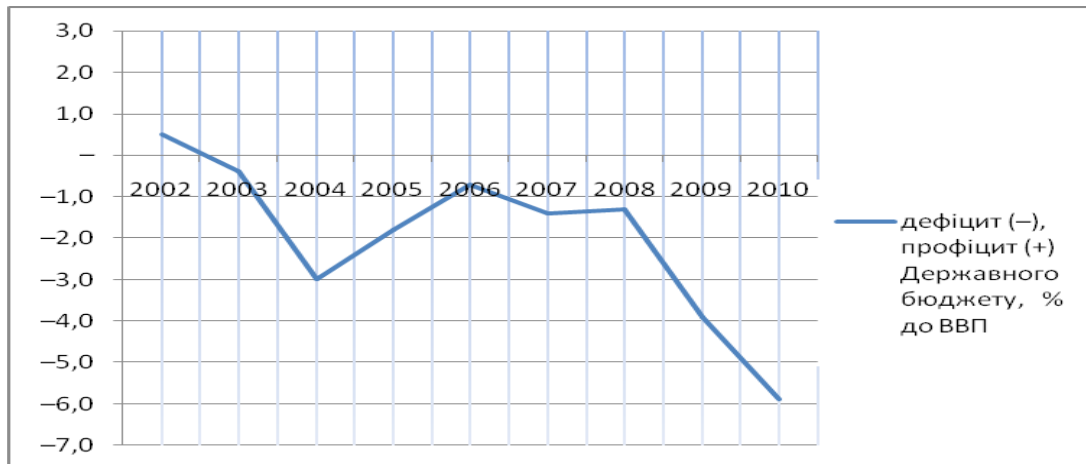

Рис. 2.7. Динаміка показників рівня дефіциту державного бюджету України, % до ВВП (2002-2010 рр.)

Розраховано автором за: [99]

Рівень монетизації економіки як відношення обсягу грошової маси (МЗ) до річного обсягу ВВП належить до індикаторів такого підвиду стану фінансової безпеки, як безпека грошового ринку. Цей показник відображає рівень забезпечення економіки держави грошовими ресурсами. Динаміка показника «грошова маса» МЗ за 2002 – 2010 рр. подана в Додатку ДЗ (рис. ДЗ.2), де видно, що у 2009 р. відбулося різке зменшення обсягів грошової маси, що може пояснюватися наслідками світової фінансової кризи.

Згідно наведених порогових значень індикаторів фінансової безпеки, що представлені в табл. 2.3, бачимо, що критичним є відношення обсягу грошового агрегату МЗ до ВВП в розмірі 55%. Показники рівня монетизації України за 2002-2010 рр. подані в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень монетизації, відношення обсягу грошового агрегату МЗ до ВВП, 2002-2010 рр.

Роки	Відношення МЗ до ВВП, індекс	Рівень монетизації, %
2002	0,288	29
2003	0,357	36
2004	0,364	36
2005	0,439	44

2006	0,479	48
2007	0,549	55
2008	0,544	54
2009	0,533	53
2010	0,546	55

Розраховано автором за: [85]

З даних, наведених у табл. 2.5, можна зробити висновок про існування загрози у цьому секторі протягом 2007-2010 рр., у 2010 р. цей показник, що сигналізує про існування загрози, досяг критичного рівня.

Індикатором, що свідчить про можливу зміну рівня курсу національної грошової одиниці, є відношення валютних резервів до грошової бази. З наближенням його до 100% зростає стабільність національної валюти. Так, про фінансову кризу 1998 р. сигналізувала різка зміна цього показника з 76% у 1997 р. до 30% у 1998 р. Зважаючи на це, після 1998 р. співвідношення резервів НБУ та грошової бази почало зростати. У 1999-2000 рр. воно перебувало на рівні 45%, а починаючи з 2001 р. цей рівень зріс до 60%, що й забезпечує стабільність гривні протягом останніх років.

Обсяги грошових агрегатів М0, М1, М2 наведені в табл. Е1 Додатку Е. Згідно прогнозних розрахунків на 2011-2013 рр. обсяги грошової бази зростатимуть і на 2013 р. становитимуть 64792 млн грн. (рис. 2.8).

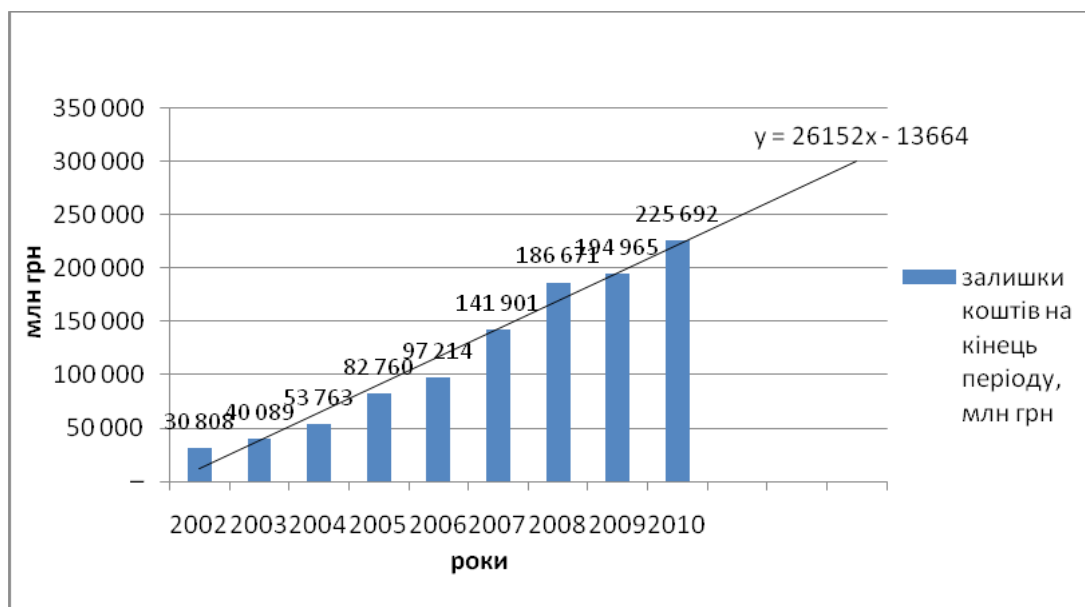

Рис. 2.8. Прогнозні оцінки обсягів грошової бази в Україні до 2013 р.

Розраховано автором за: [99; 169]

У 2010 р. спостерігалася тенденція до зростання грошового агрегату МЗ. За рік приріст грошової маси становив 22,7%, або 110,6 млрд грн – до 597,9 млрд грн порівняно зі скороченням на 5,5% у 2009 р. Основний її приріст було забезпечено зростанням коштів за депозитами. Депозити в національній валюті зросли: переказні – на 30,2 млрд грн, інші – на 36,1 млрд грн. Приріст готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (агрегат М0) становив 26,0 млрд грн. Частка готівки в загальному обсязі грошового агрегату МЗ скоротилася за рік на 1,6 процентного пункту – до 30,6%.

За даними НБУ, грошовий агрегат МЗ на початок третього кварталу 2011 р. збільшився до 652,4 млрд. грн, а темп його приросту становив 22,3% у річному обчисленні порівняно з 636,2 млрд грн та 22,0% на кінець травня 2011 р. відповідно. Готівкові кошти (М0) збільшилися до 187,7 млрд грн, а темп їх приросту становив 11,5% порівняно з 13,9% на кінець травня 2011 р.; переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити (М2 – М1) збільшилися до 339,4 млрд грн (табл. 2.6).

Швидкість обігу готівки, що визначається як відношення грошового агрегату М2 до річного обсягу ВВП, належить до індикаторів безпеки грошового ринку.

Таблиця 2.6

Обсяги грошових агрегатів у 2011 р.

Показники	Червень 2011 року		Листопад 2011 року	
	залишки на кінець періоду, млрд. грн.	зміна в річному обчисленні, %	залишки на кінець періоду, млрд. грн.	зміна в річному обчисленні, %
МЗ (6 + 7)	652,40	22,3	653,54	13,8
(1) Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (М0)	187,70	11,5	184,16	6,2
(2) Переказні депозити в національній валюті	121,88	33,6	110,67	7,4
(3) М1 (1 + 2)	309,58	19,3	294,84	6,7
(4) Переказні депозити в іноземній валюті	48,35	27,2	51,27	19,6
(5) Інші депозити	291,06	24,1	304,19	20,0
(6) М2 (3 + 4 + 5)	648,99	22,0	650,30	13,6
(7) Цінні папери, крім акцій	3,41	147,6	3,24	129,5

Складено автором за: [149]

Згідно методики розрахунку рівня економічної безпеки критичним є значення швидкості обігу готівки, що перевищує 2, тобто не більше 2-х обертів.

Проаналізувавши дані за 2002-2010 рр., можна зробити висновок, що за цим індикатором не спостерігається загроза фінансовій безпеці держави (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Показники швидкості обігу готівки, 2001-2010 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Грошовий агрегат М2, млн грн	Швидкість обігу готівки (М2/ВВП), к-сть обертів
2002	225810	64 394,6	0,285
2003	267344	94 603,3	0,354
2004	345113	125 483,3	0,364
2005	441452	193 145,3	0,438
2006	544153	259 413,2	0,477
2007	720731	391 272,9	0,543
2008	948056	512 526,9	0,541
2009	913345	484 771,9	0,531
2010	1095000	596 840,8	0,545

Складено автором за: [151]

Монетарна база в липні 2011 р. також проявила тенденцію до збільшення. Темп її зростання був вищий, ніж у грошової маси. Кількість готівки в обігу зросла на 3,4%. Обсяг монетарної бази на початок серпня 2011 р. оцінювався в 235,8 млрд грн. Критичним є значення показника, що перевищує 4, отже, існує значна загроза фінансовій безпеці через надмір готівкових коштів в обігу (відносно ВВП) (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Показники обсягу готівкових коштів, 2001-2010 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Готівкові кошти в обігу (M0), млн грн	Обсяг готівки, % до ВВП
2002	225810	26 433,8	11,7
2003	267344	33 119,3	12,4
2004	345113	42 344,9	12,3
2005	441452	60 231,4	13,6
2006	544153	74 983,6	13,8
2007	720731	111 118,7	15,4
2008	948056	154 758,5	16,3
2009	913345	157 029,4	17,2
2010	1095000	182989,9	16,7

Розраховано автором за: [154]

Від рівня міжнародних резервів НБУ значною мірою залежить зовнішня стабільність національної валюти, яка визначається стабільністю її валютного курсу стосовно інших валют, а також зовнішня платоспроможність держави з погашення і обслуговування зовнішніх боргів. Інформація щодо обсягів міжнародних резервів та офіційного курсу гривні до долара США подана в табл. 2.9, з якої видно, що рівень забезпечення резервними активами зріс удвічі в 2004 р., а далі продовжує поступово зростати. Такий стрибок можна пояснити зміною валютного курсу та штучною девальвацією гривні.

Порівняно з іншими країнами в Україні обсяги міжнародних резервів є недостатньо великими. Так, станом на початок 2003 р., за даними МВФ, обсяг резервів Японії становив 469,7 млрд дол. США, Китаю – 112 млрд, Франції – 61,7 млрд, Польщі – 29,8 млрд, України – 4,5 млрд дол. США.

За даними НБУ, у квітні 2011 р. економічне зростання уповільнилось, хоча приріст індексу виробництва зріс на 6,7%. Доходи бюджету зросли на 5,7% і становили 29,9 млрд грн, а видатки зросли на 24,8% і становили 32,1 млрд грн, відповідно, дефіцит склав 2,2 млрд грн, а фінансування дефіциту бюджету відбулося за рахунок внутрішніх запозичень та надходжень від приватизації державного майна. Споживча інфляція зросла у місячному обчисленні і у квітні 2011 р. становила 101,3%.

Таблиця 2.9

Забезпечення НБУ міжнародними резервними активами, 2002-2010 рр.

Роки	Офіційні резервні активи, на кінець періоду млн дол. США	Офіційний курс до долара США, на кінець періоду грн за 100 дол. США
2002	4 469	532,66
2003	6 943	533,27
2004	9 715	531,92
2005	19 391	512,47
2006	22 358	505,00
2007	32 479	505,00
2008	31 543	770,00
2009	26 505	798,50

2010	34 576	796,17
------	--------	--------

Складено автором за: [151; 154]

На валютному ринку у квітні 2011 р. спостерігалось зміцнення курсу гривні до долара США: на міжбанківському валютному ринку – на 0,05% - до 796,54 грн / 100 дол., на готівковому – на 0,14% - до 797,58 грн / 100 дол. Офіційний курс гривні наблизився до ринкового і становив 796,54 грн. / 100 дол. США [85]. Темп зміни офіційного курсу гривні до долара США відносно попереднього періоду сигналізує про стабільність валютної безпеки. При перевищенні цим показником рівня в 6% виникає загроза фінансовій безпеці держави. Динаміка цього показника подана на рис. 2.9.

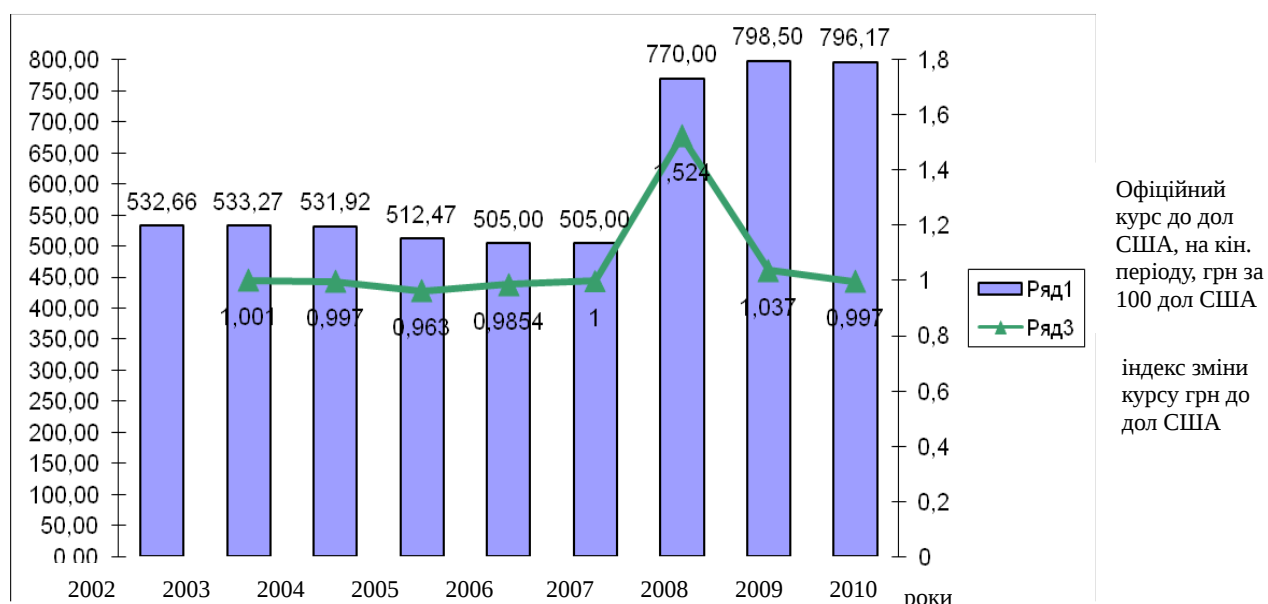

Рис. 2.9. Динаміка показника зміни курсу гривні до долара США, 2002-2010 рр.

Як видно з рисунку, суттєві коливання курсу гривні відбувалися в 2007-2009 рр., а протягом 2009-2010 рр. він був відносно стабільним. На думку В.Гейця, комфортний для української економіки валютний курс знаходиться в діапазоні 11-14 грн за дол. США, а для України вигідним є девальвація національної валюти, що є достатньо спірним. Передумовами девальвації є валютні війни, коли окремі країни цілеспрямовано послаблюють національні грошові одиниці для підвищення конкурентоспроможності національної економіки [96].

Порівнюючи індикатори фінансової безпеки України за кілька останніх років з пороговими значеннями, можна дійти висновку про деяке покращення ситуації, хоча криза 2008 р. суттєво вплинула на основні макроекономічні показники. Показники рівня інфляції, внутрішнього боргу, дефіциту бюджету, рівня монетизації (згідно офіційної статистики) не перевищують порогових значень. Занепокоєння викликають показники вартості кредитів, міжнародних резервів, зовнішнього боргу, що знаходяться в зоні ризику. Для підвищення рівня фінансової безпеки України потрібно розробити стратегію фінансової безпеки; забезпечити прийняття та імплементацію Законів України про державний борг, фінансово-кредитну сферу, фінансові операції; створити надійну систему фінансового контролю, запровадити чіткий порядок отримання і відшкодування іноземних кредитів для господарських суб'єктів різних форм власності; створити єдину державну інформаційну базу для усіх фінансово-кредитних установ. Однією з ключових позицій забезпечення фінансової стабільності держави може стати розробка та запровадження дієвої системи фінансового контролінгу, що функціонувала б на випередження.

2.2. Особливості тінізації фінансового сектора вітчизняної економіки

Як зазначалося в попередньому розділі, тіньовий сектор економіки істотно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві. Неврахування тіньової економіки призводить до суттєвих помилок у визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті відповідних рішень.

Тіньова економіка істотно впливає на всі сторони економічної діяльності, на політичне й суспільне життя кожної країни, її існування в межах норми є об'єктивним. У загальносвітовому масштабі частка тіньової економіки становить 5-10 % від валового внутрішнього продукту (ВВП), що вважається допустимим. Частка тіньової економіки в Україні станом на 2010 р., згідно офіційної статистики (оцінки Держкомстату), становить 30-40 % від ВВП. Критичним є показник 40-50 %. На цьому рівні вплив тіньових факторів стає настільки

відчутним, що суперечність між легальним і тіньовим секторами спостерігається практично у всіх сферах.

Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризується, поряд з іншим, активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і перетворень в Україні. Розгортання тіньової діяльності на початку трансформаційної кризи слід розглядати як закономірне явище, пов'язане із руйнуванням старої інституційної системи, коли нові важелі економічного регулювання ще не сформовані.

Процеси реформування в економіці та позитивні тенденції макро-економічної динаміки не знижують автоматично рівень тінізації – в Україні він залишається значним. За результатами щорічної доповіді Світового банку щодо оцінки бізнес-клімату (Doing business 2011), Україна посіла 147-ме місце серед 183 країн (у 2006 р. – 125 зі 161, у 2008 р. – 139 зі 178, у 2010 р. – 142 зі 183) [186; 202]. Суперечності в методології оцінювання рівня тінізації призводять до значних розбіжностей між даними міжнародних інституцій і українських установ. Так, за оцінками МВФ [119], частка тіньової економіки у ВВП України у 2006 р. становила близько 52%. За розрахунками Держкомстату України, рівень тіньової економіки у 2001 р. становив 16,3%, у 2002 р. – 17,7%, у 2003 р. – 17,2%, у 2004 р. – 18,8%, у 2005 р. – 18,1% [99]. Водночас, оцінки Міністерства економіки України за той же період дають інші дані. Зокрема, за їхніми розрахунками, у 2001 р. рівень тіньової економіки був 45% від ВВП, у 2003 р. – 39%; 2006 р. – 30% [89; 101].

За оцінками НБУ, сума готівкової валюти на руках у населення зросла за 2006 р. на 8,5 млрд дол. США. Загалом за 2000-2006 рр. обсяги накопиченої у позабанківському обігу валюти зросли на 17,7 млрд дол. США [85]. За індексом сприйняття корупції в 2011 р. Україна посіла 152 місце серед 183 країн світу та розглядається як висококорумпована держава (у 2006 р. – 99-104 місце серед 163 країн, 2008 р. – 139 серед 178 країн, у 2009 р. – 146-153 серед 180 країн) [47].

Тіньова економіка стала однією зі складових економічної системи і відіграє

певні системні функції, оскільки частково вирішує поточні проблеми, які не вдалося розв'язати легальними економічними методами, зокрема:

- забезпечує акумуляцію вільних грошових коштів;
- створює умови для самозайнятості;
- є джерелом доходів населення, збільшуючи споживчий попит [32, с.6-7].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», «тінізацію» національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері (Додаток Д1).

Аналізуючи історичний розвиток цього явища, необхідно окреслити закономірності його формування для прогнозування обсягу і ролі «тіньового» сектора в сучасних умовах. Американський економіст Е.Фейг подає модель динаміки співвідношення зареєстрованого і незареєстрованого секторів економіки від натурального господарства до сучасної держави [81]. За цією моделлю припускається, що сукупний приватний реальний дохід від зареєстрованої і незареєстрованої економічної діяльності зростає сталими темпами – крива t_0 - t_5 (рис. 2.10). Протягом періоду t_0 - t_1 економіка складається лише з незаконного неринкового сектора, а у період t_1 одночасно виникають ринок і грошовий обмін.

Ресурси переміщуються з негрошового сектора у грошовий, в результаті чого останній (відрізок M_1 - M_2) зростає швидшими темпами, ніж економіка. У період t_2 вводиться законодавче регулювання економічної діяльності. Зареєстрована діяльність виступає легальним елементом грошового ринкового сектора M_2 . Зростання приватного грошового сектора сповільнюється, породжуючи зовнішні ефекти, зокрема: забруднення довкілля, інформаційне перевантаження та економічну диференціацію. У цей період спостерігається прискорений розвиток урядових інститутів із забезпечення зовнішньої оборони, системи освіти і перерозподілу доходів.

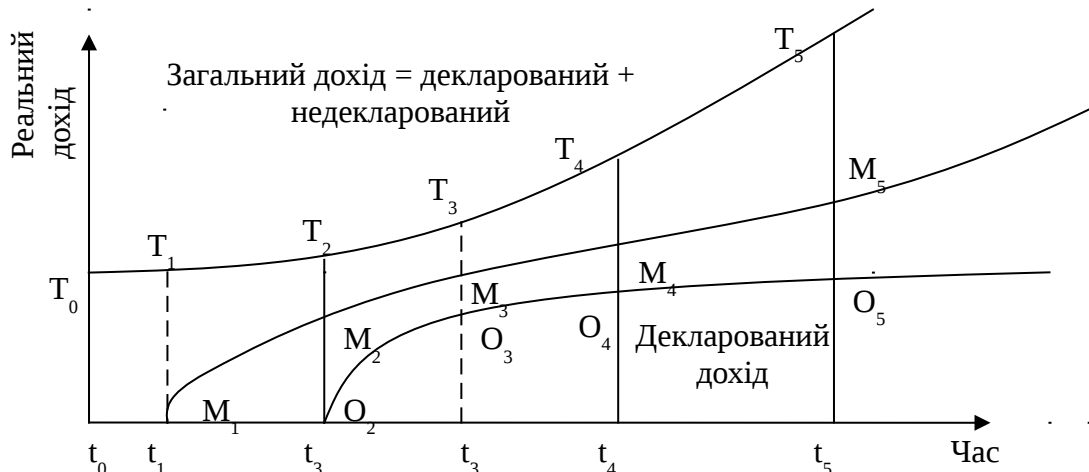

Рис. 2.10. Гіпотетична модель історичної динаміки співвідношення зареєстрованих і незареєстрованих доходів (за Фейгом). За: [82]

Оскільки на розширення соціальної сфери спрямовуються значні ресурси, очікуваним є прискорене зростання зареєстрованого сектора (відрізок O_2 – O_3), що перевищує зростання приватного грошового сектора і сукупної частки доходу. У цей період незареєстрований грошовий сектор (інтервал між O_2 – O_3 і M_2 – M_3) скорочується порівняно із зареєстрованим сектором. Незареєстрований негрошовий сектор (інтервал між M_2 – M_3 і T_2 – T_3) зменшується порівняно з легальним сектором, зареєстрований сектор наближається до сукупного приватного доходу.

У розглянутій моделі протягом періоду t_3 – t_4 зареєстрований сектор економіки пропорційний до сукупного приватного грошового сектора і до сукупного доходу суспільства [182]. Специфікою цього періоду є відповідність характеристик сукупної економічної діяльності і зареєстрованого сектора. Під час періоду (t_4 – t_5) незареєстрована діяльність спричиняє відмінність темпів зростання зареєстрованого і незареєстрованого секторів. Незареєстрований сектор зростає швидше від зареєстрованого, що відображає процес зародження зареєстрованого сектора в економіці.

Якщо розглядати часові етапи розвитку тіньового сектору, хронологічні періоди цієї моделі З.Варналій розкрив так: (t_0 – t_1) – додержавна натуральна система господарювання; (t_1 – t_2) – зародження товарного господарства в додержавний період;

(t_2 - t_3) – становлення державного контролю доходів у товарному господарстві; (t_3 - t_4) – класичне ринкове господарство; (t_4 - t_5) – сучасний період посилення нелегальної економічної діяльності у «державі загального добробуту» [32, с.13-14].

У межах економічних підходів досліджують «тіньову» економіку на глобальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті. На рівні глобальної економіки розглядаються міжнародні «тіньові» відносини (наркоти, «відмивання» коштів, отриманих злочинним шляхом). На макрорівні аналізується «тіньова» економічна діяльність з врахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання ВВП, зростаючість, інфляцію, економічне зростання, інші макроекономічні процеси. На мікрорівні вивчається економічна поведінка суб'єктів «тіньової» економіки, аналізуються окремі складники нелегального ринку, який З. Варналій класифікує так: (1) нерегламентоване державою виробництво товарів і надання послуг («неформальна економіка»); (2) порушення у межах дозволеної економічної діяльності («підпільна економіка»); (3) заборонені види діяльності: корупція («незалежна економіка») [32, с.11]. Перелік підходів до оцінки рівня тіньової економіки подано на рис. 2.11.

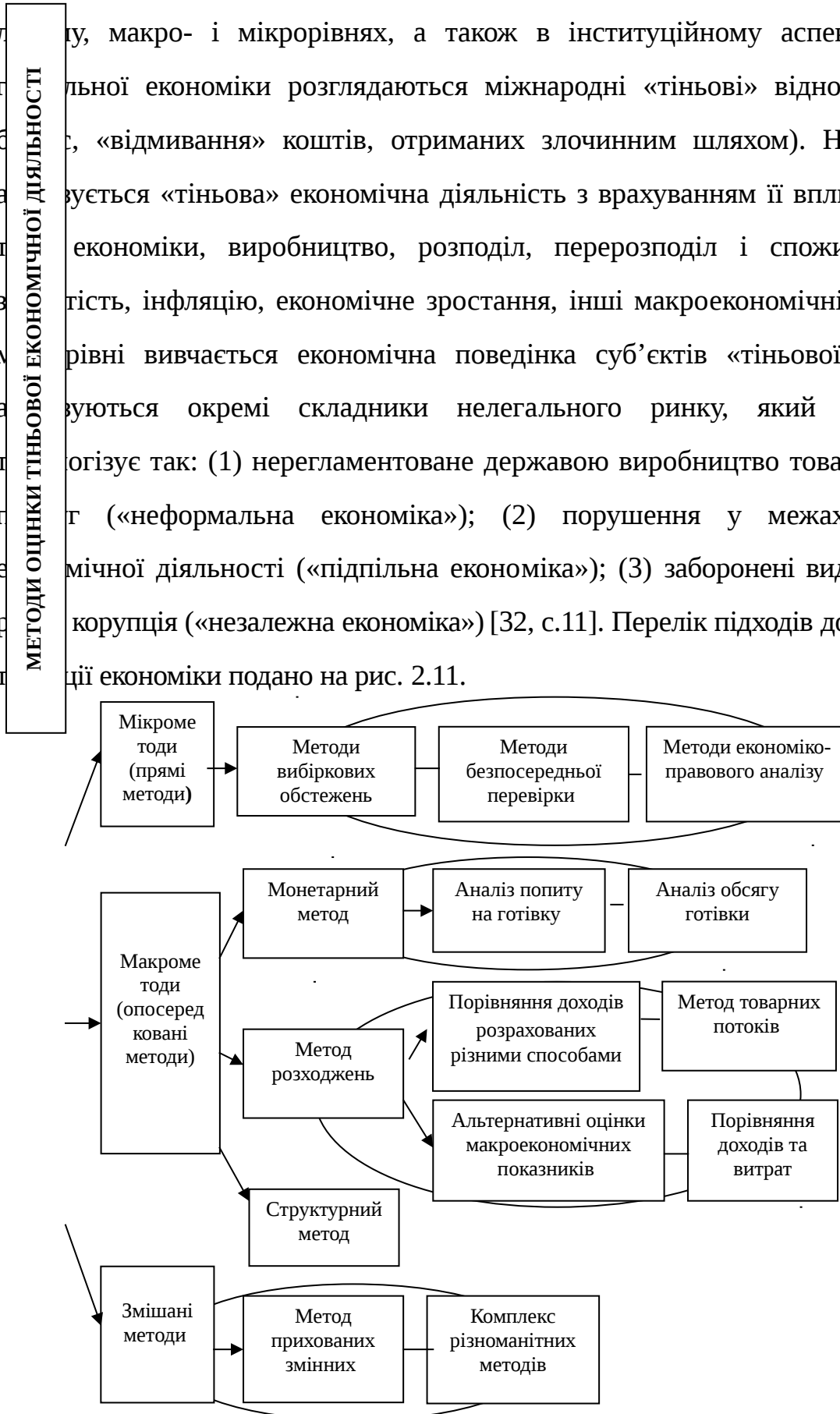
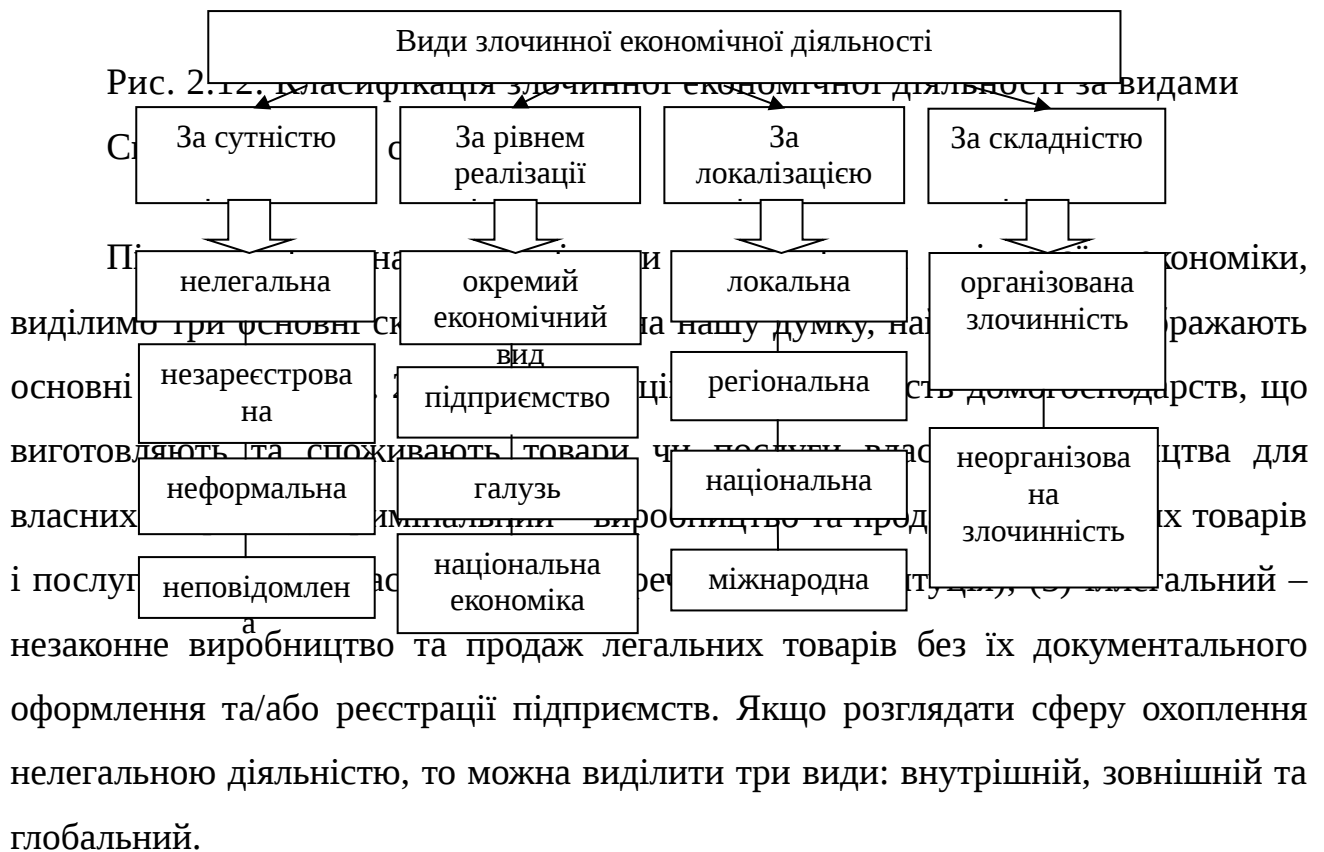

Рис. 2.11. Класифікація методів оцінки обсягів тіньового сектора економіки

Складено автором за: [134]

У тіньовому секторі економіки злочинні за суттю економічні дії поділяють за кількома класифікаційними ознаками: 1) за характером: нелегальні, не повідомлені, незареєстровані і неформальні; 2) за рівнем реалізації: дії на рівні виду діяльності, підприємства, галузі; 3) за географічною ознакою: місцеві, регіональні, національні, міжнародні; 4) за складністю здійснення: дії суб'єктів організованої і неорганізованої злочинності (рис. 2.12).

Зображений на рис. 2.13. внутрішній вимір іллегального сектора тіньової економіки включає діяльність у межах національної економіки, зовнішній – поза

її межами, а глобальний передбачає транснаціональну (з країною базування) і мультинаціональну (без конкретного центру розташування) складники.

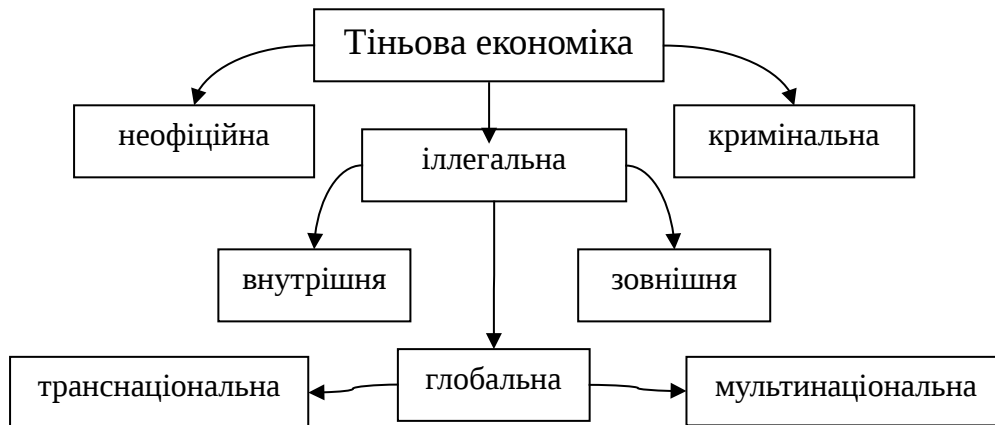

Рис. 2.13. Структурні компоненти тіньової економіки

Складено автором за: [82]

Одним з методів дослідження рівня тіньової економіки є співставлення обсягів грошей поза банками з основними макроекономічними показниками. Якщо розглядати гроші як «кров економіки» (за визначенням Дж.Кейнса), то «кров» тіньової економіки – позабанківський грошовий обіг. Аналіз динаміки рівня тінізації та частки грошей поза банками у грошовій масі показує дуже високий ступінь зв'язку (рис. 2.14).

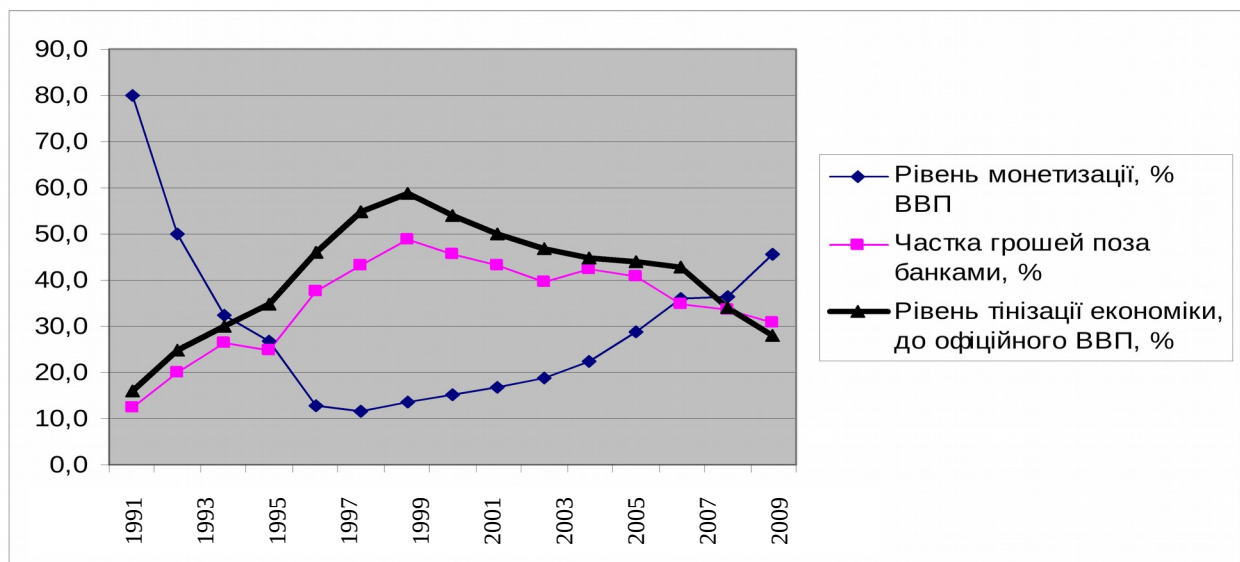

Рис. 2.14. Позабанківський грошовий обіг, рівень монетизації та тінізації економіки України

Аналізуючи рис. 2.14, прослідковується чітко виражений обернений зв'язок між тінізацією та рівнем монетизації економіки, що пояснюється

меншою еластичністю готівкової грошової маси до регуляторних заходів Нацбанку. Досвід 1995-1998 рр. показує, що застосування монетарних обмежень і засобів жорсткої грошово-кредитної політики спричиняє скорочення частки безготівкових грошей і зростання частки готівки, «підживлюючи» тіньову економіку. З рис. 2.14 видно, що протягом останніх десяти років рівень тінізації економіки України коливався в межах 28-57%, корелюючи з обсягом грошей поза банками.

Особливе місце у тінізації вітчизняної економіки займає бюджетна сфера. Результати перевірок контролюючих органів часто фіксують випадки порушень законодавства у здійсненні фінансових операцій з незаконним отриманням бюджетних коштів і кредитів під державні гарантії, витрачанням державних коштів і майна. Це є передумовою отримання окремими комерційними структурами надприбутків, суттєвого нарощування капіталу та переміщення коштів у сферу «тіньової» економіки. Основними недоліками бюджетного процесу, які сприяють відпливу бюджетних коштів у «тіньову» сферу в Україні, на думку З.Варналія, є: (1) незадовільний рівень обґрунтування дохідних і видаткових статей; (2) порушення законодавства у процесі формування і виконання Державного та місцевих бюджетів; (3) недосконалий механізм руху коштів при виділенні запланованих бюджетних асигнувань; (4) недостатній рівень контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів [32, с. 92; 82].

Поряд з позабанківським грошовим обігом у тіньовій діяльності широко використовується фінансова система (рис. 2.15). Проявами цього стали штучні банкрутства деяких банків, використання фондового ринку для спекуляцій з акціями, поширення тіньових схем у страховому секторі.

Загалом чинниками тінізації економіки в Україні, на нашу думку, є: проблеми ефективності державного регулювання економічних процесів; позабанківський грошовий обіг; неефективність податкової системи; недосконалість бюджетної системи і використання бюджетних коштів; дезорганізація господарського управління державним майном, неефективність привати-

зації державного майна; корупція в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (рис. 2.16).

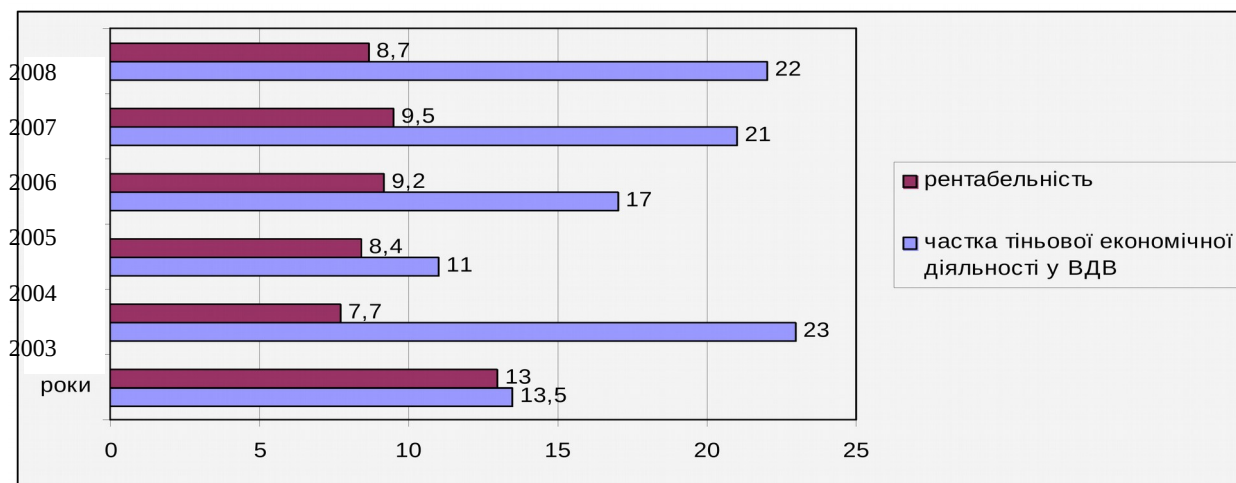

Рис. 2.15. Динаміка тіньових процесів у фінансовій сфері в Україні (розраховано за допомогою фінансового методу)

Розглядаючи систему нелегальної економіки, можна дійти висновку, що вона має складну структуру, окремі її показники неможливо виявити з повною достовірністю, оскільки вони не піддаються кількісній оцінці, у той час, як інші вдається розрахувати достатньо точно.

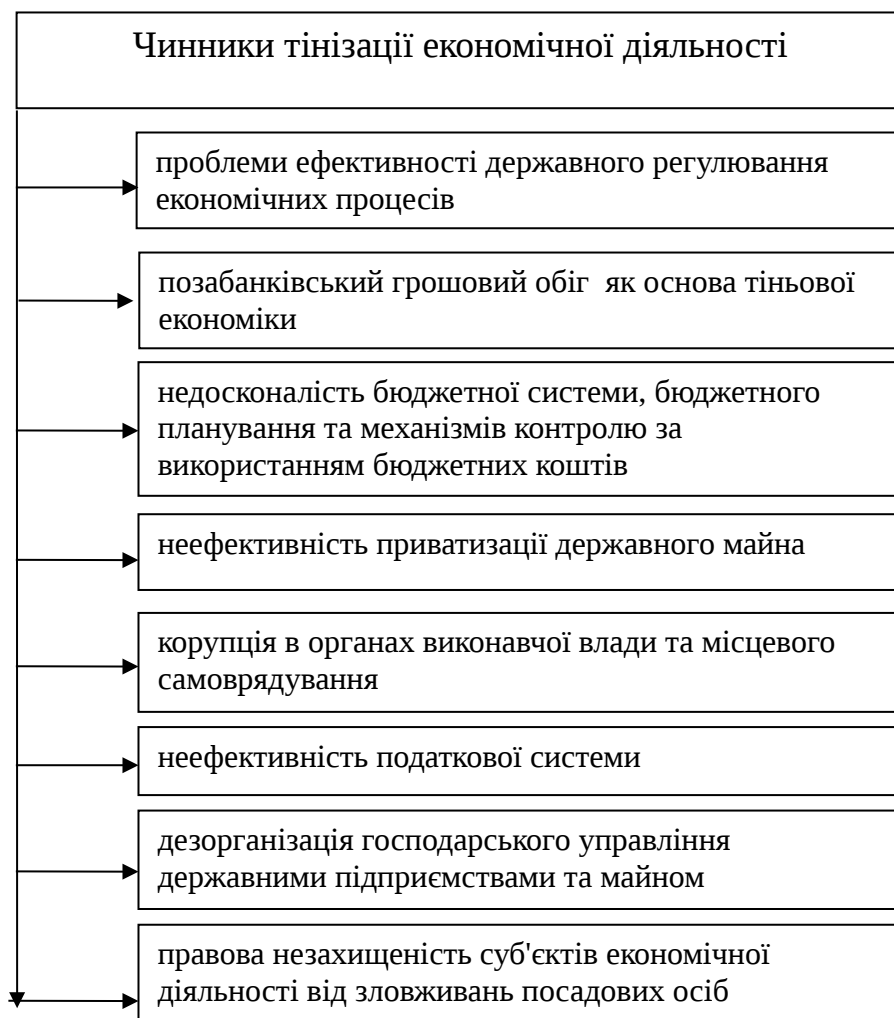

Рис. 2.16. Основні чинники тінізації економіки України

Від вибору методологічних підходів до розрахунку обсягів тіньової економіки залежить достовірність результатів: при оцінці обсягів тіньового сектора економіки України спостерігаються розбіжності від 30% до 60%, у тому числі залежно від інституції, що здійснює цю оцінку, про що згадувалося раніше. Показники рівня тінізації економіки будуть відрізнятися в залежності від вибору

методу оцінки (рис. 2.17), про які частково згадувалося (монетарний, фінансовий, електричний). Пояснення методології оцінювання рівня тіньової економіки за кожним із цих методів і їх суть подані в Додатку Л.

Рис. 2.17. Підходи до оцінки рівня тінізації економіки

Складено автором

Зокрема, розрахунок рівня тінізації економіки за електричним методом передбачає порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії і приросту ВВП (що повинні, згідно припущення, співпадати). Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці. Цей метод є непрямим. Рівень тіньової економіки за цим методом розраховується за підсумками року ($T_{E\ t(t0)}$) шляхом порівняння рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується як:

$$T_{E\ t(t0)} = \frac{I_{E\ t(t0)} - I_{ВВП\ t(t0)}}{I_{ВВП\ t(t0)}} \times 100, \quad (2.4)$$

де $I_{E\ t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{ВВП\ t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; t – період, що аналізується; $t0$ – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E\ t0}$) та індекс зміни ВВП ($I_{ВВП\ t0}$) дорівнюють 1 (базовий період – 1990 р.). Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{ВВП\ t(t0)}$) розраховується як:

$$I_{ВВП\ t(t0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{I_{ВВП\ t}}{I_{ВВП\ t-1}}, \quad (2.5)$$

де $I_{ВВП\ t}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується; $I_{ВВП\ t-1}$ – індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року.

Починаючи з 1998 року індекс зміни ВВП ($I_{ВВП\ t}$) коригується на величину мінімального співвідношення індексу зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) до індексу зміни ВВП ($I_{ВВП}$). Ця величина за період 1998-2006 рр. є константою ($const$) і дорівнює 0,912. Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{ВВП\ кор\ t}$), коригується за такою формулою:

$$I_{ВВП\ кор\ t} = I_{ВВП\ t} \times const. \quad (2.6)$$

Рівень тіньової економіки за електричним методом у періоді, що аналізується ($T_{E\ t}$), з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу розраховується за такою формулою:

$$T_{E\ t} = \frac{I_{E\ t(t0)} - (I_{ВВП\ t(t0)} + \Delta I_{кор\ t})}{I_{ВВП\ t(t0)}} \times 100, \quad (2.7)$$

де $I_{E\ t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового; $I_{ВВП\ t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор\ t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП\ кор\ t}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР\ t}$) починаючи з 1998 р. до аналізованого періоду.

Індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{E\ t(t0)}$) розраховується як:

$$I_{E\ t(t0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{E_{вн\ cn\ t}}{E_{вн\ cn\ t-1}}, \quad (2.8)$$

де $E_{вн\ cn\ t}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналізованому періоді (млрд кВт/год); $E_{вн\ cn\ t-1}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному періоді попереднього року (млрд кВт/год). Розрахунок обсягів внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується ($E_{вн\ cn\ t}$), здійснюється за такою формулою:

$$E_{вн\ cn\ t} = B_{E\ t} + IM_{E\ t} - E_{E\ t} - E_{кнс\ t} - Bm_{E\ технol\ t}, \quad (2.9)$$

де $B_{E\ t}$ – обсяг виробництва електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $IM_{E\ t}$ – обсяг імпорту електроенергії в періоді, (млрд кВт/год); $E_{E\ t}$ – обсяг експорту електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $E_{кнс\ t}$ – витрати електроенергії на комунально-побутове споживання в періоді,

що аналізується (млрд кВт/год); $Bm_{E \text{ технол } t}$ – технологічні втрати електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год).

Існують різні теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів іллегальної діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності. Модель, побудована Ф.Ковеллом та Дж.Гордоном, передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм: «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів». Припускається, що між обсягом нелегальних продажів і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2 \frac{P - p}{\beta}, \quad (2.10)$$

$$a \quad \pi_d (1 + s) < 1 \quad (2.11)$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажів на нелегальному ринку за ціною P , $p \leq P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d – вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Усі фірми намагаються бути нейтральними до ризику і орієнтованими на максимізацію прибутку:

$$\begin{cases} \theta, \\ , \end{cases} \quad (2.12)$$

де: Y – виробничі потужності фірми, з функцією розподілу $F(y)$ на інтервалі (y_0, y^0) ; $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм;

Для «чесних» фірм при обмеженні $x = 0, X > 0$ і припущенні, що $P(1 - t) > c$, максимум прибутку (Π_h) досягається як:

$$\Pi_h = (1 - t)Py - cy, \quad (2.13)$$

тобто оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску

$$\theta \begin{cases} \theta = \theta, \text{ якщо} \\ \theta, \text{ якщо} . \end{cases} \quad (2.18)$$

$$(2.19)$$

$X = y$. Для «комбінованої» поведінки при обмеженнях $x > 0, X > 0$ максимум досягається як:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2} \beta \theta_d \hat{x}_d^2, \quad (2.14)$$

$$\text{де:} \quad \pi_d = \pi_h + \frac{1}{2} \beta,$$

(2.15)

$$\hat{X}_d = y - \hat{x}_d. \quad (2.16)$$

Прибуток фірм-«привидів» при обмеженнях $x > 0, X = 0$ досягає максимуму:

$$\Pi_g = \Pi_p + [1 - \pi_g(1 + S)]tPy - \frac{1}{2} \beta y^2, \quad x_g = y \quad (2.17)$$

За умови $\theta_d > (1 - t)$, прибуток «комбінованих» фірм буде вищий, ніж прибуток «чесних» фірм ($\Pi_d > \Pi_h$). Оскільки вірогідність перевірки фірм-«привидів» менша, ніж тих, що діють у легальному секторі ($\pi_g < \pi_d$), можна стверджувати про вибір комбінованого типу поведінки фірмами з великими виробничими потужностями і вибір поведінки «привида» невеликими фірмами. Це підтверджується діяльністю малого і середнього бізнесу в Україні.

Ймовірність покарання фірми-«привида» (π_g) збільшується зі зростанням нелегальних продажів: $\lim_{x \rightarrow \infty} \Pi_g(x) = 1$, за Є. Пановою [54], оптимальні обсяги продажів фірм-«привидами» при $\pi_d = \pi_g(x)$ менші від їх виробничих потужностей. Фірми з «чесним» і «комбінованим» підходом повністю використовують виробничі потужності, тому за обмежень виробничих потужностей для збільшення обсягів виробництва, вони мотивовані на інвестиційну діяльність.

Для фірм-«привидів», які повністю використовують виробничі потужності, це обмеження не завжди виконується і вони можуть не інвестувати у виробництво. Припущення про існування таких фірм-«привидів» можна використовувати в окремих сферах діяльності (фінансово-конвертаційні центри;

фінансові «піраміди»; разові чи періодичні торговельні операції; сфера послуг тощо) і розмірах (малі підприємства, ФОП). Частіше практикується комбінована поведінка (легальна+нелегальна діяльність) через ухиляння від сплати податків [32, с.46].

Монетарний метод зарубіжного дослідника проблем «тіньової» економіки Е. Фейга [55] базується на рівнянні Фішера:

$$MV = PT, \quad (2.20)$$

де: М – обсяг готівкових грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; Р – рівень цін; Т – сукупний обсяг оборотів.

Швидкість грошового обігу враховується (за припущення, що грошовий обіг обслуговує офіційний і нелегальний сектор економіки) при визначенні відхилення фактичного і офіційного рівнів ВВП.

Монетарні методи засновані на припущенні, що «тіньова» економіка обслуговується переважно готівковими коштами, оскільки, платіжні документи можуть бути виявлені і використані для доведення злочину правоохоронними органами. В основу методу покладені такі припущення: (1) в іллегальній

$$M = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + a_5X_5 + a_6X_6 + a_7X_7 + a_8X_8 \dots a_nX_n, \quad (2.21)$$

економіці використовуються в основному готівкові розрахунки; (2) швидкість обертання грошей приблизно рівна в іллегальній та офіційній економіці; (3) у легальному секторі протягом певного часу співвідношення між кількістю банкнот у населення і сумою вкладів населення у банках є постійним; (4) існував період, коли «тіньова» економіка була відсутня або її частка була незначною. До різновидів цього методу відносять аналіз обсягу грошових операцій; аналіз попиту на готівку; економетричні методи; метод Гутмана; метод Фейга та ін. Розмір і динаміка іллегального сектора можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, яка емітується центральним банком. У процесі дослідження застосовуються кореляційно-регресійні моделі частки готівки (М) у сукупній грошовій масі (залежна змінна):

де X_1 – податки у розрахунку на одну особу (тис. грн); X_2 – грошові доходи на одну особу (тис. грн); X_3 – процентні ставки по валютних кредитах; X_4 –

процентні ставки по валютних депозитах; X_5 – процентні ставки по усіх видах кредитів; X_6 – процентні ставки по усіх видах депозитів; X_7 – процентні ставки по гривневих кредитах; X_8 – процентні ставки по гривневих депозитах, X_n – інші чинники.

Розрахунок рівня тінізації економіки за методом Фейга та іншими монетарними підходами, що, на нашу думку, є одними з найдостовірніших, подано на рис. 2.18.

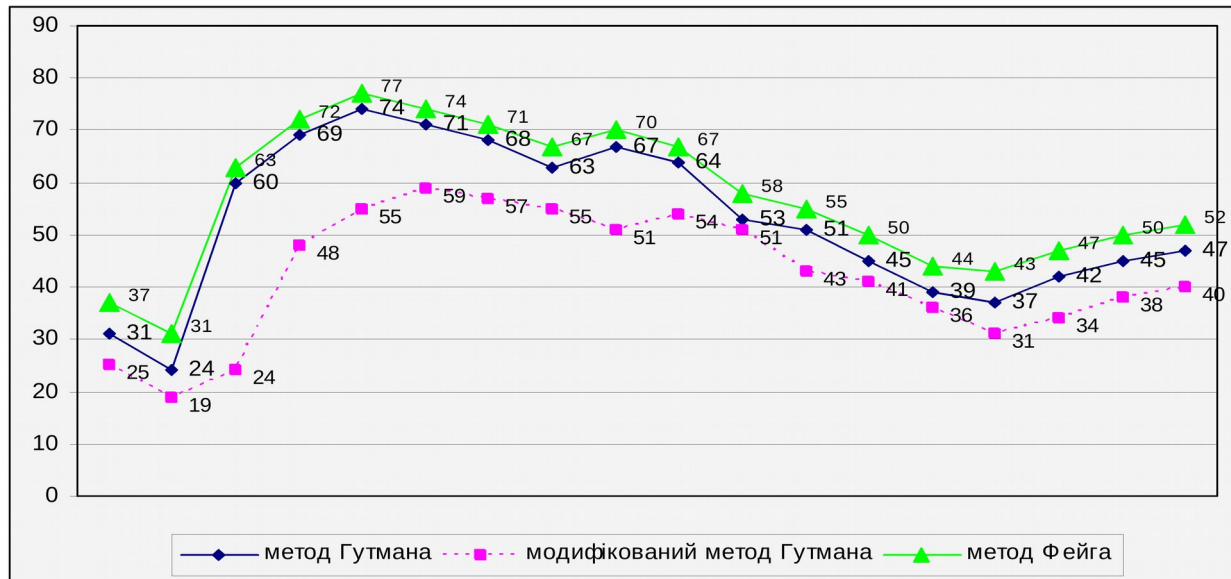

Рис. 2.18. Рівень тінізації економіки України, розрахований за монетарними методами, % (1993-2010 рр.)

Згідно монетарних підходів «тіньова» економічна діяльність є сукупністю неврахованих факторів, а її розмір в зміні частки готівкових коштів розраховується за формулою: $(1-R^2)$, де R^2 – скоригований коефіцієнт детермінації. Такий підхід викликає сумніви, оскільки динаміка показників залежить від інших процесів (зокрема, від інфляції). Більш достовірним вважається співставлення темпів росту грошової маси та обсягу векселів на пред'явника з ВВП. Інший варіант методу аналізу попиту на гроші передбачає врахування обсягу валютних готівкових коштів:

$$\ln(C / M2)_t = a_0 + a_1 \ln(1 + TW)_t + a_2 \ln(WS / Y)_t + a_3 \ln R_t + a_4 \ln(Y / N)_t + \mu t, \quad (2.22)$$

де $(C/M2)$ – відношення готівкових коштів в обігу до обсягу грошового агрегату $M2$; TW – середньозважена ставка оподаткування; WS/Y – частка заробітної плати за основним місцем роботи та за сумісництвом у національному

доході; R_t – процентна ставка по депозитах; Y/N – ВВП на одну особу; μt – фіктивна змінна.

Для іллегальної економіки знак при коефіцієнтах незалежних змінних a_1 , a_2 , a_4 – «плюс», a_3 – «мінус». Для оцінки обсягу іллегального сектора потрібно провести оцінку залежної змінної «Обсяг готівкових коштів в обігу» з урахуванням відповідних змінних та здійснити таку ж процедуру за умови нульової ставки оподаткування. Різниця становитиме обсяг іллегалізації, а при помноженні на швидкість обігу грошей отримуємо номінальний агрегований показник іллегального сектора (2.23-2.30).

$$Y_u = \frac{1}{\beta} Y_r \frac{(k_t + 1)(C - k_r D)}{(k_t + 1)(k_u D - C)}, \quad (2.23)$$

$$C = C_Y + C_u, \quad (2.24)$$

$$D = D_r + D_u, \quad (2.25)$$

$$k_Y = C_r / D_Y, \quad (2.26)$$

$$k_u = C_u / D_u, \quad (2.27)$$

$$V_Y = Y_Y / (C_Y + D_Y), \quad (2.28)$$

$$V_u = Y_u / (C_u + D_u), \quad (2.29)$$

$$\beta = V_r / V_u, \quad (2.30)$$

де C – сума національної та іноземної валюти в готівковому обігу; D – попит на депозити в національній та іноземній валюті; Y – рівень доходу; r – офіційний сектор економіка; u – іллегальний сектор [32, с.74].

Б. Мізюк, В. Шевчук [182, с.82-84] аналізують наслідки впливу зовнішнього державного боргу на економічні показники за допомогою балансу заощаджень – інвестицій. Негативний ефект від зовнішніх запозичень полягає у тому, що короткочасний експансійний вплив може істотно відрізнятися від довгострокового – реструкційного (2.31). Пояснити тезу можна за допомогою балансу заощаджень-інвестицій:

$$Sd_t(Y, g, r, M/J) - I_t(r) = CA_t(EP^*/P, Y, Y^*), \quad (2.31)$$

де Sd – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова

маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном, J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b} (E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Внутрішні заощадження S_d збільшуються при зростанні доходу Y та процентної ставки r , зменшуються при збільшенні дефіциту бюджету g та обсягів реальної грошової маси I/J . Залежність приватних інвестицій I від реальної процентної ставки r є обернено пропорційною. Сальдо поточного рахунку CA визначається прямою залежністю від реального обмінного курсу EP^*/P і доходу Y та оберненою – від доходу торговельних партнерів Y^* .

Зовнішні запозичення $S_f = I - S_d$ дають можливість подолати нестачу інвестицій або вирівняти платіжний баланс при погіршенні умов торгівлі або зменшення внутрішніх заощаджень. Ретроспективні значення зовнішнього боргу D_{t-1} і від'ємного сальдо поточного рахунку CA_{t-1} перешкоджають збільшенню зовнішніх запозичень:

$$S_f = f(r - r^*, D_{t-1}, C), \quad (2.32)$$

де r^* – світова процентна ставка (її підвищення зменшує зовнішні запозичення).

Початкова рівновага знаходиться в т.А. Зовнішні запозичення S_{f0} стимулюють зростання приватних інвестицій ($I_0 \rightarrow I_1$) через зниження процентної ставки ($r_0 \rightarrow r_1$). При цьому дещо зменшуються внутрішні заощадження ($S_0 \rightarrow S_1$) та погіршується сальдо поточного рахунку $CA = I_1 - S_1$ (рис. 2.19). Така ситуація вважається самодостатньою, якщо в майбутньому збільшуються внутрішні заощадження, забезпечуючи рівнодійного припливу іноземного капіталу та коштів обслуговування зовнішнього боргу на рівні інвестицій I_1 (т. В). Обслуговування зовнішнього боргу обмежує чисті зовнішні запозичення ($S_{f0} \rightarrow S_{f1}$), покращується сальдо поточного рахунку, але з підвищенням процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_2$) та зменшенням інвестицій ($I_1 \rightarrow I_2$). Якщо ж обслуговування зовнішнього боргу збільшує дефіцит бюджету або пропозицію грошової маси, то наступне зменшення внутрішніх заощаджень ($S_{d0} \rightarrow S_{d1}$) перешкоджає поліпшенню сальдо поточного рахунку, попри підвищення процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_3$).

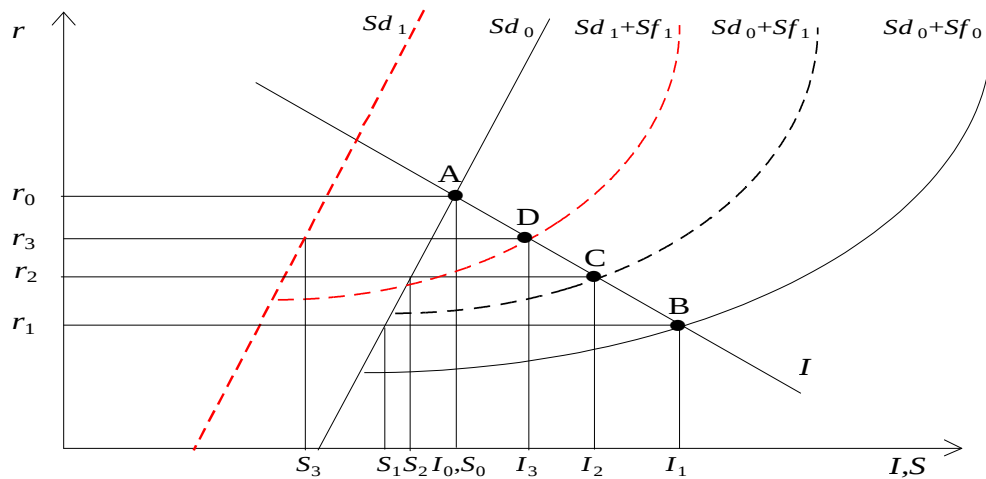

Рис. 2.19. Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій

Складено автором за: [182, с.85]

Статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструвала скорочення на початку XXI ст., проте залишалася значною. Офіційна статистика свідчить про зростання економічної злочинності (Додаток М). Матеріали кримінальних справ, неофіційна інформація і реальний стан справ у економіці початку століття свідчили про розкрадання національного майна і корупцію на всіх рівнях влади – чинники тіньової економіки, які збереглися і до 2011 р. Так, за офіційними даними, ще у 1999 р. в Україні було зареєстровано понад 61 тис. економічних злочинів, що на 40 % перевищувало кількість таких злочинів, зареєстрованих у 1992 р., тобто протягом семи років злочинність зросла вдвічі. Статистика кримінальних правопорушень, що реєструється Державною службою боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) зростала і в 2000 р. (+2,7 %) [76].

Аналіз тенденцій у секторі фінансової злочинності ускладнений протягом останніх років, оскільки не подаються статистичні дані за видами злочинів, і економічної злочинності зокрема. Додатковим чинником непрозорості або відсутності інформації саме у цій сфері є політична ситуація – статистика

злочинів ведеться «під» конкретну владу, зазвичай, подаючи оптимістичніші результати протягом своєї діяльності у порівнянні з попередньою владою. Як свідчить статистика, переважаюча кількість злочинів, зареєстрованих у фінансовій сфері, припадає на банківський сектор. Навіть, беручи до уваги злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями у фінансово-кредитній системі, частка банківського сектора в ній є значною: 57% – у 2001 р., 63% – у 2000 р. (табл. М.2, Додаток М).

Економічна злочинність уникає покарання через тіньовий сектор економіки. Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень вважають, що у 2004 р. частина тіньового сектора економіки складала 50-60% від усієї економіки, що мало відрізняється від попередніх років. За експертними оцінками, у 1994-1999 рр. з України було вивезено 15-20 млрд дол. США [1; 77]. Проте такі дані суперечать офіційним даним державних органів. В Україні функцію оцінювання рівня тінізації економіки покладено на Міністерство економіки, що інформує про загальний стан економічної безпеки та рівень тіньової економіки, а офіційні показники рівня тіньової економіки України подаються Державним комітетом статистики. Звіт про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за 2010 р. містить дані про 558 справ, що перебували у провадженні по злочинах, передбачених статтями 209, 209-1, 306 КК України. За даними Держфінмоніторингу, сума легалізованих доходів (коштів, майна), одержаних злочинним шляхом, встановлена рішенням суду, становила 5 млн 353 тис. 946 грн (табл. 2.12). Тінізація фінансового сектору паралізувала економічний процес, спотворила відносини між підприємствами, набула загрозливих масштабів. В Україні майже 50% всіх платежів і розрахунків здійснюється готівкою, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою – не більше 3-5%. Надмірно велика частка готівкового обігу зумовлена не потребою поліпшення платежів і розрахунків у країні, не розширенням сфери ринкових реформ, а насамперед інтересами тих, хто задіяний у тіньовому секторі економіки [140].

Таблиця 2.12

Звіт з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, 2010 р.

Відомості про справи, що знаходилися на розгляді в судах першої інстанції, по злочинах за статтями 209, 209-1, 306 КК України				
Найменування рядка	Усього	із них за статтями КК України		
		209	209-1	306
Перебувало у провадженні справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України	558	468	13	77
Сума легалізованих доходів (коштів, майна), одержаних злочинним шляхом, встановлена рішенням суду (гривень)	5353946	5353946	-	-

Складено автором за: [139]

Протягом останніх років в Україні виникла, за визначенням З.Варналія, «тіньова парадержава», що є утворенням макроекономічного рівня державного типу, де внаслідок високого рівня корупції та тінізації державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. У цьому утворенні остаточно формуються та ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ. Така «тіньова парадержава» включає в себе:

- 1) ринок адміністративно-господарських рішень,
- 2) ринок державних послуг,
- 3) неформальну кадрову політику,
- 4) ринок державних привілеїв,
- 5) тінізовану виборчу систему,
- 6) ринок державного захисту прав і свобод громадян,
- 7) ринок державної освіти і науки,
- 8) рейдерство.

Аналізуючи трьохсекторну модель фінансових балансів (рис. 2.20), бачимо, що у 1999- 2004 рр. в Україні ситуація була достатньо стабільною. У 2004 р. спостерігається суттєвий вплив капіталу, а з 2005 р. починається тен-

денція, характерна не лише для України, але й для інших посттрансформаційних економік – масштабний приплив капіталу, що в Україні мав характер в основному зовнішнього боргового фінансування.

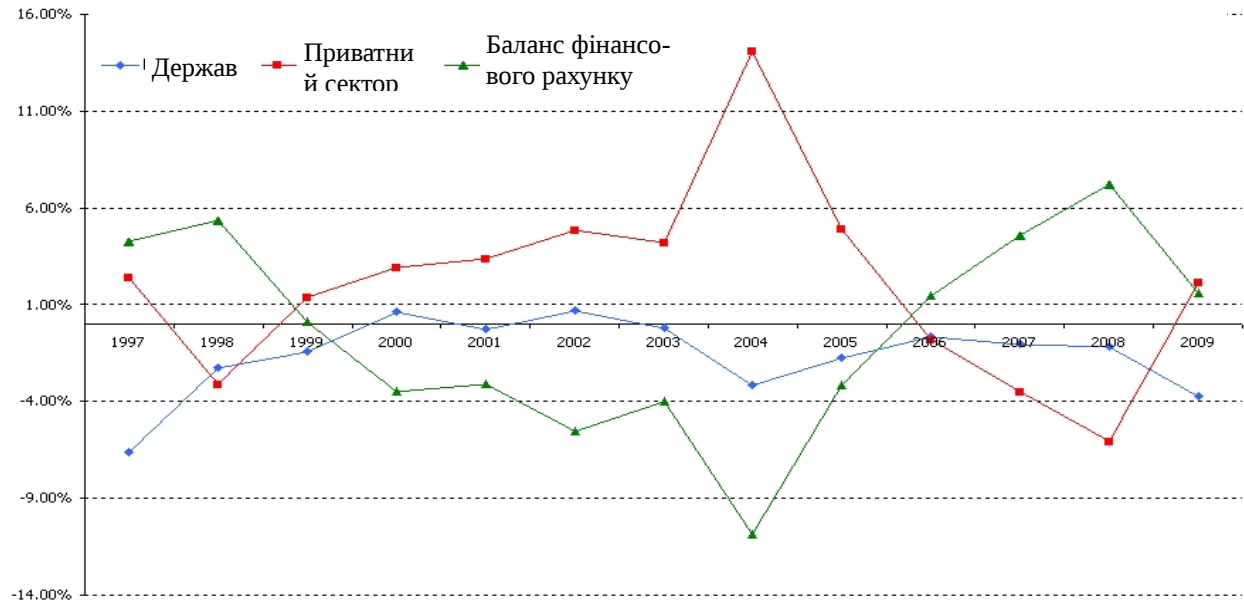

Рис. 2.20. Фінансові баланси в економіці України, % до ВВП

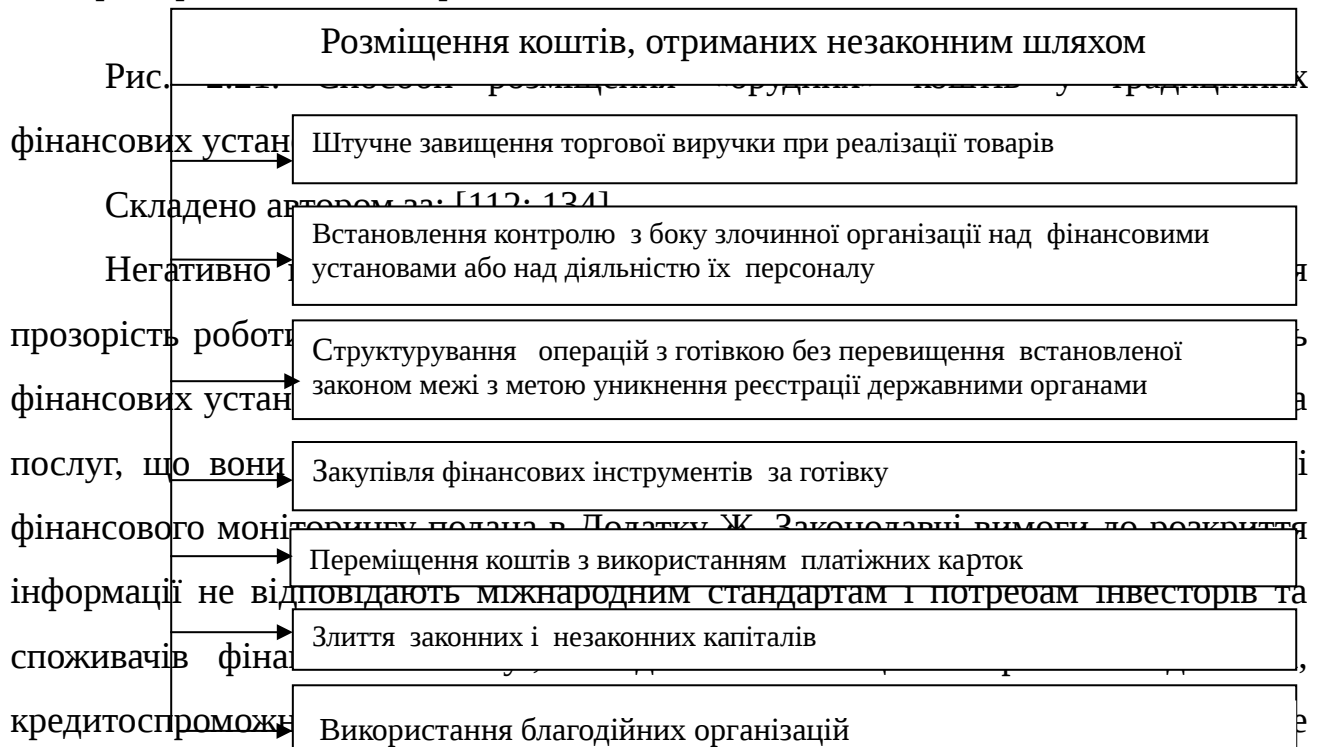
Складено автором за: [78]

У 2010-2011 рр. в Україні зберігалися загрози і ризики порушення фінансової стабільності, спричинені:

- дисбалансами моделі економічного розвитку, що зумовлює ресурсні обмеження економічного відновлення та невизначеність реагування економічної системи на проведення економічних реформ, зокрема податкових;
- структурними недоліками вітчизняної економіки, які роблять її уразливою для можливих шоків потрясінь;
- стрибками цін на окремі групи товарів, зокрема паливно-енергетичних ресурсів, зростання тарифів на послуги житлово-комунального господарства, що загрожує розгортанням соціальних протестів;
- ймовірністю розгортання кризи державних фінансів за продовження політики боргового фінансування бюджетних видатків;
- негативними інституційними особливостями вітчизняної економіки – наявністю корупції, бюрократії, тіньової економіки, яка за оцінками експертів

Standard & Poor's тримається у 2011р. на рівні 50 % [79], незахищеністю прав власності [80, с.18].

У традиційних фінансових установах поширені способи відмивання «брудних» коштів, що на думку Флейчук М., відбувається через (1) штучне завищення торгової виручки при реалізації товарів; (2) встановлення контролю з боку злочинної організації над фінансовими установами або над діяльністю їх персоналу (у тому числі шляхом підкупу або погроз); (3) «смерфінг» – подрібнення платежів (вкладів), тобто структурування операцій з готівкою без перевищення встановленої законом межі з метою уникнення реєстрації державними органами таких операцій; (4) закупівлю фінансових інструментів за готівку; (5) обмін дрібних банкнот на купюри більшого номіналу або на іншу валюту; (6) переміщення коштів з використанням платіжних карток; (7) злиття законних і незаконних капіталів (легально працююче підприємство паралельно використовує легальні та нелегальні активи) та ін. [134]. Найбільш поширені способи відмивання «брудних» коштів, що використовуються у фінансовому секторі України, подані на рис. 2.21.

нерозвиненістю системи рейтингових оцінок, відсутністю практики оцінки та розповсюдження інформації щодо результативності інвестиційної діяльності компаній з управління активами та інституційних інвесторів. Вирішенню

зазначених проблем у фінансовому секторі економіки сприятиме застосування інструментів фінансового контролінгу.

Характерною особливістю вітчизняних фінансових установ є невідповідність їх діяльності міжнародним стандартам, зокрема правилам та процедурам, визначеним Директивами Європейського Союзу. Найбільш суттєвими відхиленнями від загальновизнаних стандартів є: низький рівень уніфікації регуляторних вимог до фінансових установ, у тому числі до розкриття інформації; відсутність дієвих механізмів захисту законних прав акціонерів особливо у випадку банкрутства або реструктуризації товариств та клієнтів фінансових установ у випадку шахрайства та зловживань з боку менеджерів і власників.

Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з її мінімізації. Серед першочергових повинні стати: запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур для підприємницької діяльності. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектору, зокрема.

2.3. Основні чинники підвищення ефективності застосування інструментів фінансового контролінгу в зміцненні економічної безпеки держави

Підвищення ефективності функціонування фінансово-економічної системи можливе через використання такого інструменту державного регулювання соціально-економічних процесів, як державний фінансовий контроль. Незалежний контроль державних фінансів є ознакою демократичного суспільства. У більшості країн світу система зовнішнього незалежного контролю здійснюється спеціальним органом. Такий державний контроль включає нагляд

за всіма рішеннями щодо фінансових операцій, а об'єкт контролю носить макроекономічний характер. Таким об'єктом контролю можуть бути: (1) діяльність держави з управління національними ресурсами (бюджетом, державною власністю, природними, інтелектуальними ресурсами тощо); (2) проекти законодавчих і нормативних актів; (3) оцінка прогнозів і напрямів розвитку окремих галузей економіки, регіонів і держави загалом.

Досвід розвинених країн світу доводить, що прозорість, відкритість і підзвітність органів державної влади суспільству забезпечує законність їх дій. Державний контроль сприяє підвищенню стабільності політичних інститутів і суспільно-політичної ситуації загалом, оскільки відстоює інтереси громадян, а державні інституції та чиновників перебувають під контролем суспільства. Механізм державного фінансового контролю фіксує проблеми, вивчає причини виявлених відхилень, пропонує рекомендації з їх усунення. За допомогою державного контролю можливо не лише забезпечувати об'єктивну, незалежну і відкриту оцінку результатів соціально-економічного розвитку в державі, але й встановлювати цілі подальшого удосконалення управління суспільством [83].

Серед видів контролю за державними фінансами є контроль валютного ринку. Можна виділити два аспекти застосування валютного регулювання: (1) як частина макроекономічного регулювання та (2) валютне регулювання в умовах становлення ринкового механізму. Валютне регулювання як частина макроекономічного регулювання має п'ять сфер застосування:

- 1) забезпечення задовільного стану платіжного балансу;
- 2) боротьба з нестачею внутрішніх заощаджень для внутрішнього інвестування;
- 3) фінансування бюджетного дефіциту;
- 4) скорочення коливань надходжень та зменшення впливу коротко-строкового капіталу;
- 5) попередження процесу поширення міжнародних фінансових криз.

Як і будь-який процес регулювання, валютне регулювання містить усі його компоненти, проходячи всі етапи – від визначення цілей, через здійснення

контролю за реалізацією заходів регулювання, до внесення змін та поправок до цієї системи. Етапи здійснення валютного регулювання подані на рис. 2.22.

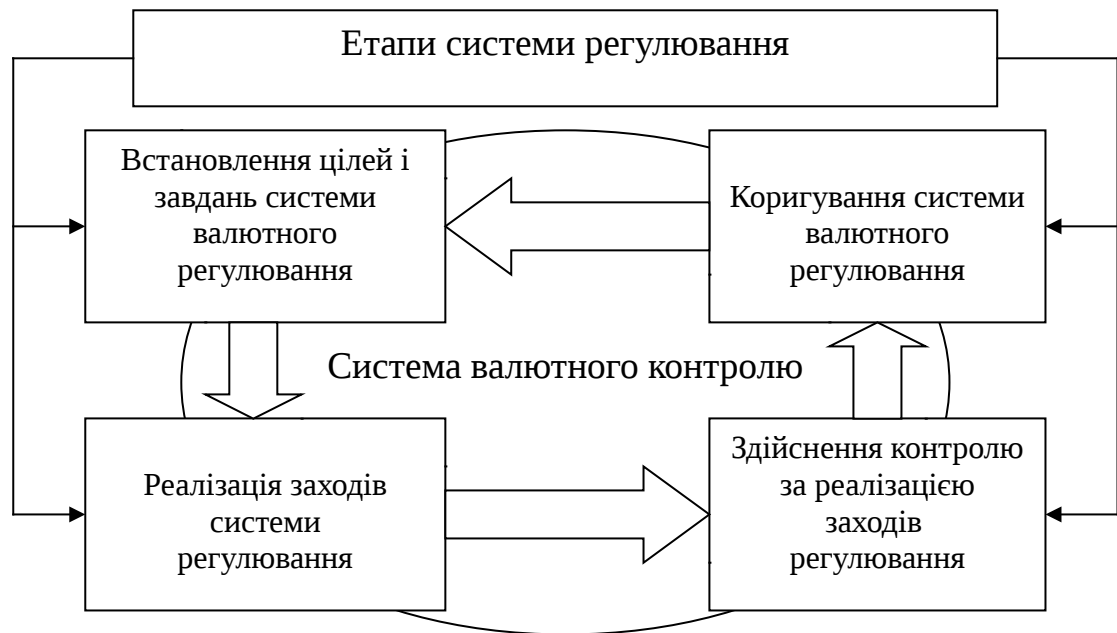

Рис. 2.22. Процес валютного регулювання

Складено автором за: [94, с.83]

Інтеграційна діяльність останніх років, у поєднанні зі світовою фінансовою кризою 2008-2010 рр. мала суперечливі наслідки для української економіки. Серед особливо небезпечних наслідків поширення глобальних економічних тенденцій на український ринок виокремимо такі:

1. Посилення структурних ризиків «залежного розвитку» та загострення економічних, соціальних та політичних проблем.

Формальні і неформальні критерії та завдання діяльності банків з іноземним капіталом не завжди відповідають національним цілям соціально-економічного розвитку. Структурна відсталість та інституційна слабкість економіки України створює передумови деформованого розвитку. Різке зниження частки національного банківського капіталу може призвести до ситуацій, коли певні сфери економіки будуть позбавлені кредитів, бо акціонери банків з іноземним капіталом завжди інвестуватимуть у ті галузі і в тих країнах, де прибуток і рівень безпеки є вищими. Особливо це стосується сфер української економіки, пов'язаних із видобутком та первинною переробкою мінерально-сировинних ресурсів, попит на які на світових ринках зберігається.

2. Підвищення загрози надмірної глобалізації національної господарської системи та втрати економічного суверенітету.

3. Погіршення показників економічної безпеки України через можливий неконтрольований вплив капіталу та фінансових ресурсів. Початковий приплив іноземного капіталу у вигляді відкриття філій та особливо – придбання нерезидентами частки або всього статутного капіталу вітчизняних банків – поступово може викликати суттєвий відтік ресурсів з країни та виведення за кордон отриманих доходів [82].

Оскільки економічна та фінансова безпека – особливо важливі для розвитку країни показники, для характеристики наслідків впливу іноземного ринку капіталів на національний ринок доцільно подати характеристику окремих індикаторів безпеки фондового ринку та банківської безпеки (табл. 2.13). З таблиці 2.13 можна зробити висновок, що внутрішній державний борг наближається до небезпечної межі, оскільки його значення за рік зросло на 33,52 %. Це можна пояснити тим, що для подолання дефіциту бюджету та для стримування інфляції та курсу гривні НБУ змушений був збільшити обсяг облігацій зовнішньої державної позики (ОВДП) на ринку. Крім випуску ОВДП, з метою поглиблення інтегрованості в міжнародний ринок капіталу, розширилася практика отримання синдікованих кредитів від іноземних банків та проведені емісії корпоративних єврооблігацій. Так, лише у 2005 р. 12 банків та корпорацій отримали кредити на загальну суму понад 1,2 млрд дол. з термінами від 6 місяців (банк «Форум») до 7 років (Укртелеком) і відсотковою ставкою Libor +2,80 (Приватбанк) і Libor +2,95 (банк «Форум») до Libor +4,90 (Укртелеком) [111].

Таблиця 2.13

Індикатори та порогові значення окремих показників

банківської та фондової безпеки в Україні

Рік	Показники
-----	-----------

	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу %	Дохідність ОВДП, %	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	Номінальна капіталізація/ ВВП, %
2007	43,64		27,6	78,4
2008	21,67	11,86	35,0	19,1
2009	55,59	12,21	36,7	19
Порогове значення	Не більше 30	3-4	Не більше 30	60-90

Розраховано автором за: [150; 154]

Дохідність ОВДП також не відповідає пороговому значенню, держава змушена платити за своїми зобов'язаннями надто високі відсотки. Оскільки відсоткова ставка за державними облігаціями виконує функцію загально-ринкового показника, на основі якого визначаються відсоткові ставки інших боргових цінних паперів, через нестабільність економічного і політичного середовища фінансова безпека держави перебуває під загрозою, незважаючи на ступінь своєї інтегрованості. У державному бюджеті України на 2011 р. заплановано отримання за рахунок розміщення облігацій державних зовнішніх позик – 4,5 млрд дол. США, а також 500 млн дол. США від Світового банку. Планується також залучити за допомогою ОВДП 6,1 млрд дол. США [113].

Міжнародний досвід свідчить, що допустимий рівень зовнішнього державного боргу не повинен перевищувати 60 % ВВП [71, с.17], проте національна економіка переживає його загрозливе зростання в останні роки. У 2010 р. обсяг державного боргу до ВВП зріс на 30%, спостерігалось збільшення обсягу внутрішнього боргу на 55% відносно 2009 р. Нарощування боргових зобов'язань, що в кілька разів перевищують темпи зростання економіки, – свідчення неефективного використання коштів, у зв'язку з відсутністю національного консенсусу щодо моделі соціально-економічного розвитку України, чітко окреслених національних інтересів, політичною та економічною нестабільністю. Наслідком є формування структурно деформованої соціально-економічної системи держави з істотним посиленням стратегічних загроз економічній та національній безпеці [93, с.43-44]. У табл. 2.14 подано розраху-

нок рівня боргової безпеки України за 2000-2010 рр. з урахуванням внутрішнього та зовнішнього боргу.

Таблиця 2.14

Розрахунок рівня боргової безпеки України, 2000-2010 рр.

Роки Показники	2000	2001	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011- 01.02
ВВП, млрд. грн	170,0	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,5	720,7	949,9	914,0	1086,9
Прямий державний борг, млрд грн.:											
Внутрішній	20,7	21,1	15,6	15,1	14,7	13,5	11,1	17,8	44,7	91,0	141,0
Зовнішній	56,2	53,7	42,2	45,8	46,7	44,0	49,5	53,5	86,0	120,6	183,5
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 30	12,2	10,3	6,9	5,6	4,3	3,0	2,0	2,3	4,7	10,0	13,0
Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 20	33,1	26,3	18,7	17,1	13,5	10,0	9,1	7,4	9,1	13,2	16,9
Відношення обсягу державного боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 60	37,8	31,0	28,6	24,7	19,6	13,7	12,1	10,0	13,8	23,2	29,9

Складено автором за: [99; 113].

З таблиці 2.14 видно, що динаміка показників боргової безпеки протягом останніх чотирьох років викликає занепокоєння – на зміну скороченню обсягів внутрішнього та зовнішнього боргів у 2004-2007 рр. прийшло їх поступове зростання. Так, за показником внутрішньої заборгованості спостерігається зростання у 2008 р. порівняно з 2007 р. у 2,5 раза, у 2009 р. – у 2, а у 2010 р. порівняно з 2007 р. – у 8 разів. Відношення обсягів внутрішньої заборгованості до ВВП станом на початок 2011 р. порівняно з 2007 р. зросло на 11 відсоткових пунктів (у 6,5 раза), а зовнішньої – на 9,5 (у 2,5 раза).

Зовнішні позики забирають частину майбутніх прибутків держави, що посилює позиції кредитора та послаблює фінансову систему держави. Отримання позик є характерним для більшості країн світу, проте важливим для економіки є ефективне використання кредитних ресурсів. В Україні відсутній стратегічний розрахунок використання залучених коштів, державне стратегічне бачення розвитку національної економіки. Простежується критична ситуація швидкого зростання державного боргу і погашення боргів протягом найближчих років.

Міжнародне рейтингове агентство Moody's прогнозує зростання ВВП України в 2011 р на рівні 4% порівняно з 4,2% у 2010 р., а збільшення держборгу

– до 40,5% ВВП порівняно з 40% у 2010 р. і 14,5% ВВП – у 2008 р. Наслідки зростання боргу – втрата економічної незалежності, вилучення з фінансового ринку коштів (ріст внутрішнього боргу), які б могли бути використані на розвиток реального сектору економіки, зменшення конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках, спад рівня життя населення.

Найбільшого занепокоєння викликає структура зовнішнього боргу України (рис. 2.23). Негативна динаміка сформована переважно за рахунок банківського та корпоративного секторів, частка яких в структурі валового зовнішнього боргу України зросла до 24% та 43% відповідно. Сектор «інші борги» включає залучення підприємствами реального сектору довгострокових кредитів та єврооблігацій, кредити (включно з кредитами прямих інвесторів), торгові кредити, боргові цінні папери.

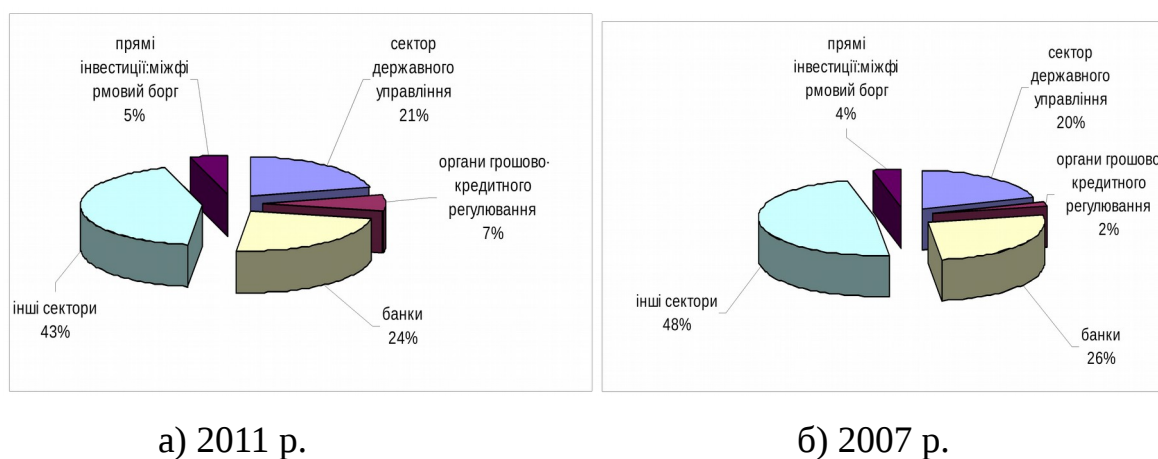

Рис. 2.23. Структура валового зовнішнього боргу України, %

Складено за: [99]

Протягом першого півріччя 2011 р. обсяг валового зовнішнього боргу України збільшився на 6,0 млрд дол. США (на 5,1%) і станом на 01.07.2011 р. дорівнював 123,4 млрд дол. США. Стосовно ВВП борг скоротився до 82,5% порівняно з 85,0% на початок 2011 р. [149].

Однією з передумов неефективного використання зовнішніх запозичень є надмірно короткі політичні цикли, що зумовлюють фіскальну та монетарну експансію перед виборами. У передвиборчий період часто використовуються зовнішні кредитні ресурси зі штучним нарощуванням обсягу вітчизняної валюти.

Негативні для економіки України наслідки після закінчення виборчої кампанії включають: зростання темпів інфляції, девальвацію національної грошової одиниці, збільшення дефіциту бюджету та негативного сальдо поточного рахунку.

Процедури формування і використання державного боргу України не є прозорими. Отримані кошти від МВФ використовуються нераціонально, вони спрямовуються на погашення попередніх зовнішніх зобов'язань держави, підтримку фінансової стійкості НАК «Нафтогазу», пряму підтримку бюджету, непрозору рекапіталізацію та рефінансування банківської системи України.

Загалом у економічних процесах України простежується специфічна динаміка, оскільки окремі причинно-наслідкові зв'язки не мають логічного економічного пояснення. У певні періоди спостерігається прямо пропорційний зв'язок між показниками інфляції та відсоткової ставки, у інші – зв'язок обернено пропорційний. Відсоткові ставки коливаються навколо значення у 15% з незначним відхиленням, а зміни інфляції є значно ширшими. Суттєве скорочення інфляції у 2008-2010 рр., з 30% до 8%, не викликало пониження рівня відсоткових ставок. Коридор різниці величин номінальної ставки та інфляції (тобто значення реальної відсоткової ставки) був значно вужчий. На рис. 2.24 подано відсоткові ставки за кредитами в середньому по ринку у порівнянні з показниками рівня інфляції в Україні за період 2008-2011 рр.

Рис. 2.24. Динаміка показників інфляції та відсоткових ставок за кредитами, 2008-2011 рр.

Складено автором за: [159]

На початку 2010 р. інфляційний тиск залишався на високому рівні, індекс споживчих цін при цьому становив 101,8 %, спричинений підвищенням цін на продукти харчування та безалкогольні напої. Монетарні засоби боротьби з утриманням інфляції не мали позитивного впливу на економічне зростання, про що свідчать тривалість (з початку 90-х років) та галопуючий характер інфляції (1998-1999, 2007-2008 рр.) [174, с.57].

За дослідженням економістів [181, с.165], основними причинами інфляції є немонетарні фактори, серед яких: (1) рух значної кількості грошей за межами виробництва – у сфері торгівлі і споживання, (2) вихід на ринок грошей без товарного забезпечення, (3) невідповідність обсягу виробництва товарів грошовим доходам населення. Проблему можна вирішити за допомогою спільних дій уряду та НБУ із запровадження політики обмеженої грошової пропозиції і витрачання бюджетних коштів.

Економісти наголошують на необхідності цілеспрямованої співпраці між НБУ та Кабінетом Міністрів України, оскільки відсутність скоординованих дій призводить до небезпечних наслідків [87]. Прикладом такої неузгодженості стало несвоєчасне прийняття Державного бюджету України на 2010 р. у зв'язку з непередачею у 2009 р. Національним банком України до уряду «Основних засад грошово-кредитної політики» на 2010 р. Цим було порушено вимоги статті 3 Бюджетного кодексу України, згідно з якою Бюджетний період для всіх рівнів бюджетної системи становить один календарний рік – з 1 січня до 31 грудня того ж року [88].

На початок 2011 р. поглиблюється тенденція до переспрямування потоків фінансових ресурсів у державний сектор економіки шляхом втягування банківської системи у фінансування дефіциту бюджету за рахунок купівлі ОВДП та ОВДП-ПДВ облігацій. За даними НБУ, у 2010 р. рівень монетизації знизився з 55,0 до 50,1 %. Протягом 2010 р. Міністерство фінансів України розмістило

ОВДП на загальну суму 70,6 млрд грн. У січні 2011 р. було розміщено ОВДП на загальну суму 2,8 млрд грн. Негативними аспектами ситуації на ринку ОВДП у 2010 р. стали:

- спрямування банками надлишку ліквідних коштів на ринок державних цінних паперів, що збільшує залежність банківської системи від стану державного бюджету та спроможності держави своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями, загрожує посиленням розриву між рівнем розвитку фінансового і реального секторів економіки;
- сприяння «перегріву» фінансових ринків і формування умов для нових спекулятивних «бульбашок»;
- структура державних видатків (підвищення та індексація соціальних виплат, збільшення обсягів погашення та обслуговування боргів, інвестування в підготовку Євро-2012, фінансування дефіциту НАК «Нафтогаз України» та Пенсійного Фонду) поглиблює суперечність між обсягами залучених ресурсів у державний сектор економіки та можливостями їх продуктивного використання;
- специфічна роль обмінного курсу гривні як чинника стримування інфляції робить передбачуваність курсової динаміки ключовою умовою сталого зростання у посткризовий період. Реальним виглядає ревальваційний виклик через відносно високі показники інфляції на тлі позитивного сальдо платіжного балансу, обумовленого наростанням боргових потоків до державного сектора економіки, припливу в Україну іноземних інвестицій [208].

На думку окремих економістів реальне зміцнення гривні не лише негативно відбиватиметься на конкурентоспроможності вітчизняних виробників, але й посилюватиме ризики наступної девальвації у випадку втечі короткострокових капіталів з країни. Запобігаючи ревальвації шляхом гривневих інтервенцій, НБУ оперативно компенсує ці інтервенції мінімізуючи рефінансування комерційних банків та інших форм монетарних обмежень. Політика монетарних обмежень знижує внутрішній попит, що ускладнює виконання ним ролі чинника економічного зростання. На противагу, більш сприятливе для підприємств–суб'єктів ЗЕД зниження курсу за зростаючого

боргового навантаження та високого рівня доларизації грошового обігу України стає вкрай небажаним, що позбавляє Нацбанк можливості застосовувати цей вагомий стимулюючий інструмент.

Доларизація економіки є однією із суттєвих перешкод гармонійному соціально-економічному розвитку та стабільному економічному зростанню в Україні. Проблему доларизації вітчизняної економіки спричиняють: інфляційні очікування суб'єктів економіки та високий рівень фактичної інфляції; державні позики у іноземній валюті; нерозвиненість фінансового ринку; недосконалість законодавчо-нормативної та методичної бази (рис. 2.25) [95].

Щодо ринку капіталів, то, оскільки Україна не має розвинених фінансових ринків чи ефективних інструментів монетарної політики, подальша фінансова лібералізація – заходи з лібералізації капітальних потоків і отримання кредитів в іноземній валюті (скасування вимоги реєстрації ФОП в НБУ та пом'якшення умов кредитування у валюті) – разом з нестабільністю на світових фінансових ринках може спричинити загрозу фінансовій системі України. Таку позицію відстоюють і представники МВФ, визнавши доцільність застосування країнами з транзитивними економіками регулюючих заходів з контролю над припливом капіталу для уникнення спекулятивних «бульбашок» на ринках активів та зменшення інших макроекономічних структурних дисбалансів.

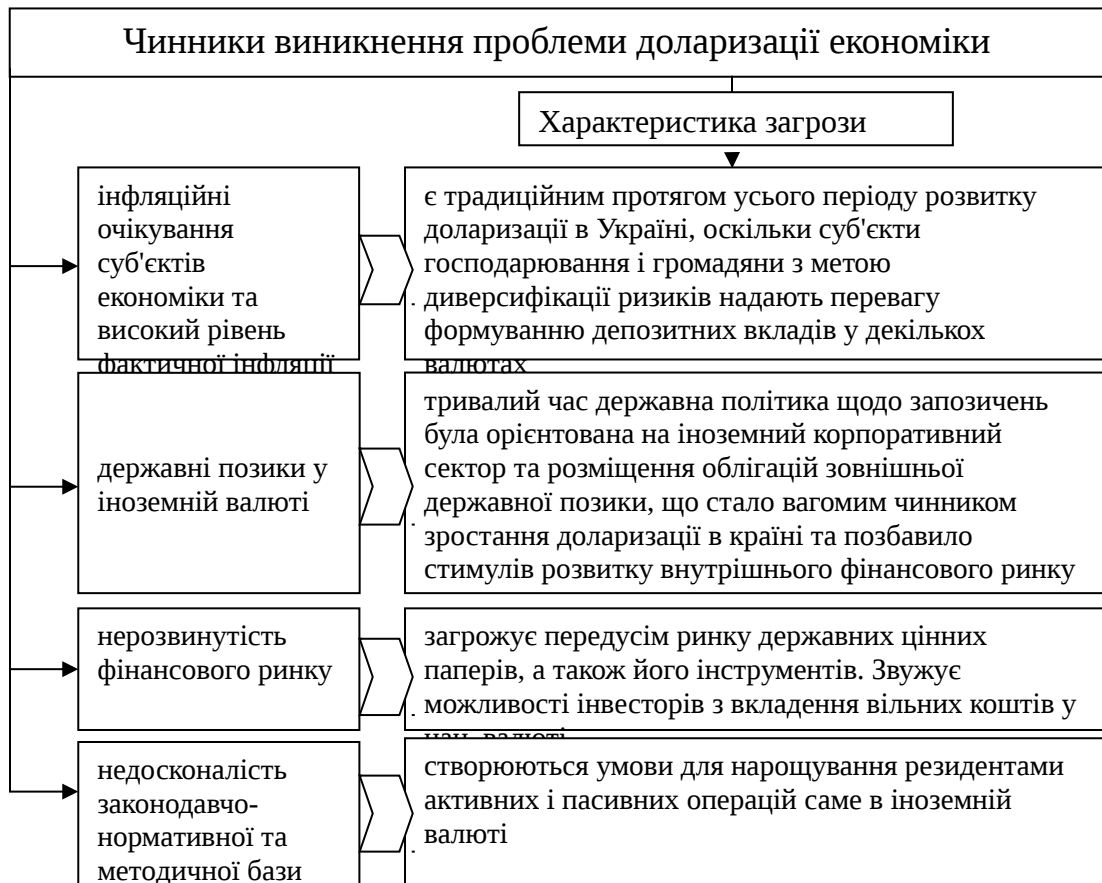

Рис. 2.25. Причини доларизації економіки України та її наслідки

Складено автором за: [95]

У документі МВФ «Потоки капіталу: роль регулювання» [205], економісти активно пропонують впровадження урядового контролю за припливом капіталу в країнах з транзитивною економікою, що сприятиме зменшенню вразливості до економічних криз. Такі рекомендації суперечать позиції МВФ з цього питання

2007 р. МВФ відстоював принципи т.зв. «Вашингтонського консенсусу» – ліберальної економічної доктрини, спрямованої на зниження обмежень та усунення будь-якого контролю, в тому числі над капітальними рахунками. Принцип вільного руху капіталу вважався основою світової торгівлі. Така позиція МВФ мала на меті максимально сприяти становленню транзитивних економік. Позиція Фонду змінилася після фінансової кризи, яка дала підстави стверджувати, що ринки країн з транзитивною економікою, з елементами контролю за капіталом, постраждали менше, ніж країни з повністю відкритими капітальними рахунками.

Розвиток внутрішніх ринків капіталу повинен стати пріоритетнішим, ніж лібералізація зовнішніх запозичень та інших форм зовнішнього фінансування, а законотворчий процес має бути спрямований на розвиток системи ефективної регуляторної політики у банківському та фінансовому секторах. Іноземний капітал в банківській системі позитивно впливає на її розвиток, якщо за ним здійснюється належний контроль. Але в Україні, де відсутнє належне регулювання іноземної діяльності на ринку капіталу, стрімка експансія іноземних банків мала наслідком лише посилення внутрішніх проблем, зокрема зростання інфляції (з 2006 р.) та обсягів зовнішнього боргу (рис. 2.26).

Щодо частки іноземного капіталу в статутному фонді банків, то незважаючи на деяке перевищення оптимального значення, банківська система України є досить розгалуженою (рис. 2.27). З наведених даних можна зробити висновок, що домінування певної країни на ринку України відсутнє. Таку диверсифікацію власників можна вважати позитивною рисою української

Рис. 2.26. Показники зовнішнього боргу та інфляції в Україні, 2003-2010 рр.

Примітка: показники за 2010 р. – за I квартал

Складено автором за: [151; 159]

Структура банківського ринку є досить мобільною і процеси злиття та поглинання можуть суттєво змінювати структуру власності. Насичення банківського сектору іноземним капіталом в Україні практично відбулося.

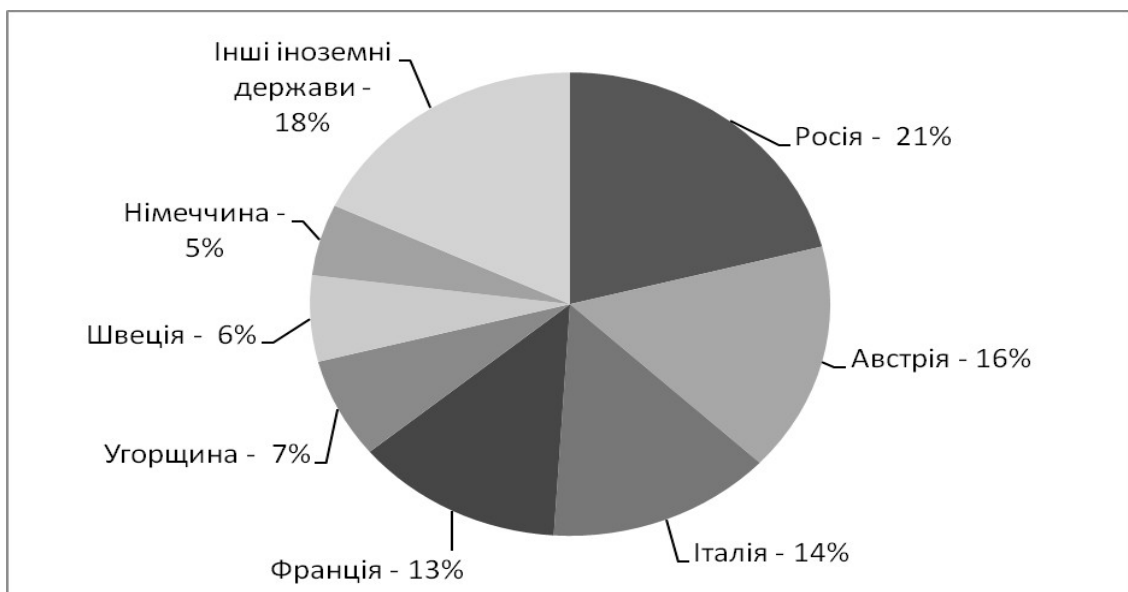

Рис. 2.27. Розподіл банківських активів в Україні, що контролювалися нерезидентами у 2010 р. (частка в загальних іноземних активах), %

Складено автором за: [150]

Якщо порівнювати українську ситуацію з іншими країнами, то варто зазначити, що в Естонії понад 80% банківських активів контролюється шведськими холдингами, характерною рисою банківського сектора Чехії є домінуюча позиція великих банків: 65% банківських активів країни і 80%

операційного прибутку належать чотирьом найбільшим банкам, які перебувають у власності іноземних стратегічних інвесторів з країн ЄС [97].

Хоча, якщо зважати на показники рівня фінансової безпеки держави, то в Україні загрозливим прийнято значення у розмірі частки іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу понад 30%. В Україні цей показник у 2010 р. згідно офіційних даних Міністерства фінансів та Національного банку України становив 40,6%, що на 10,6% перевищує порогове значення.

Окрім існуючих проблем у банківському секторі України, не варто залишати поза увагою і нелегальні операції, що поглиблюють рівень тінізації економіки та посилюють загрози економічній безпеці держави. Серед характеристик можливих нелегальних фінансових операцій у банківській сфері виокремимо такі:

1. Обставини здійснення операції свідчать про відсутність об'єктивного зв'язку між операцією та характером діяльності хоча б одного з її учасників, здійснення операції за незвичних або невинновдано заплутаних умов.

2. Використання під час здійснення операції коштів без підтвердження джерела їх походження або із приховуванням чи перекручуванням відомостей про походження коштів чи про їх власника.

3. Існування обґрунтованої підозри, що здійснювана операція суперечить вимогам законодавства або іншим чином спричиняє завдання збитків державі, іншим суб'єктам правових відносин.

4. Сума, на яку здійснено операцію, не відповідає фінансовому та майновому стану хоча б одного з її учасників.

5. Здійснення операції у зовнішньоекономічній діяльності, за якою рівень цін не відповідає рівню цін на аналогічну продукцію (товари, роботи, послуги) на світовому ринку.

6. Перерахування суми коштів на рахунок особи, який відкрито у банку,

zareєстрованому в офшорній зоні, або на рахунок анонімного власника за кордоном.

7. Здійснення попередньої оплати за імпортними контрактами, предметом яких є імпорт товарів (робіт, послуг) нематеріального характеру на суму, що перевищує 30 відсотків їх вартості.

8. Зарахування протягом дня на рахунок у банку коштів від кількох учасників ринку фінансових послуг, які різними способами переводяться у готівку або переказуються на інший рахунок, внаслідок чого на кінець операційного дня на такому рахунку не залишається коштів або їх сума істотно зменшується.

9. Зарахування на рахунок або списання з рахунка особи коштів в іноземній валюті за зовнішньоекономічними договорами, які фактично не виконуються.

10. Списання з рахунка або зарахування на рахунок юридичної особи коштів у готівковій формі, не пов'язане з характером її діяльності.

11. Здійснення операцій, за якими одні й ті ж корпоративні права, цінні папери та інші фінансові інструменти неодноразово продаються і викуповуються однією і тією ж особою.

12. При проведенні розіграшів, конкурсів, акцій із врученням призів, оформлення яких здійснюються у вигляді продажу таких виграшів за цінами, значно нижчими за їх ринкову вартість.

13. Здійснення операцій за умови, якщо сума, на яку вони проводяться, дорівнює чи перевищує 80 тис. грн або еквівалентну суму в іноземній валюті та має кілька додаткових ознак (напр., купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку; зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі; відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на

користь третьої особи; обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу та ін.) [184].

Зважаючи на проведений аналіз, наголосимо, що фінансова сфера економіки України, і банківський сектор зокрема, потребують додаткового посиленого контролю. Про це неодноразово наголошували не лише українські економісти-експерти, але й закордонні фахівці – зокрема, спеціалісти Міжнародного валютного фонду. Застосування механізмів фінансового контролінгу сприятимуть уникненню поглиблення кризи у фінансовій сфері та мінімізації загроз економічній безпеці України.

Оскільки до функцій фінансового контролінгу належать контроль за формуванням системи показників (з виділенням різного рівня пріоритетності), постійний моніторинг фінансових показників, відстеження розмірів відхилень, виявлення причин цих відхилень та розробка рекомендацій щодо їх ліквідації або коригування, то застосування цих функцій до економічних показників-індикаторів фінансової безпеки дасть змогу суттєво посилити рівень як фінансової безпеки, так і економічної безпеки держави загалом.

Висновки до розділу

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз.

Найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Стабільність фінансової системи визначається насамперед рівнем інфляції, обсягами внутрішніх і зовнішніх боргів держави, станом виконання державного бюджету, рівнем

монетизації економіки, вартістю банківських кредитів, обсягом міжнародних резервів НБУ та ін. Однією з ключових позицій забезпечення фінансової стабільності держави може стати розробка та запровадження дієвої системи фінансового контролінгу, що функціонувала б на випередження.

Досвід розвинених країн світу доводить, що прозорість, відкритість і підзвітність органів державної влади суспільству забезпечує законність їх дій. Державний контроль сприяє підвищенню стабільності політичних інститутів і суспільно-політичної ситуації загалом, оскільки відстоює інтереси громадян і ставить державні інституції під контроль суспільства. Механізм державного фінансового контролю фіксує проблеми, вивчає причини виявлених відхилень, пропонує рекомендації з їх усунення. Засобами державного контролю можливо не лише забезпечувати об'єктивну, незалежну і відкриту оцінку результатів соціально-економічного розвитку в державі, але й встановлювати цілі подальшого удосконалення управління суспільством.

Фінансова сфера економіки України, і банківський сектор зокрема, потребують додаткового посиленого контролю, про що неодноразово наголошували не лише українські економісти-експерти, але й закордонні фахівці – зокрема, спеціалісти Міжнародного валютного фонду. Застосування механізмів та інструментів фінансового контролінгу дадуть змогу уникнути поглиблення кризи у фінансовій сфері та мінімізувати загрози економічній безпеці України.

Рівень тінізації української економіки залишається значним – за оцінками експертів, 50-60%. Чинниками тінізації економіки в Україні є проблеми ефективності державного регулювання економічних процесів; позабанківський грошовий обіг; неефективність податкової системи; недосконалість бюджетної системи (недоліки бюджетного планування та використання бюджетних коштів); дезорганізація господарського управління державним майном і неефективність його приватизації; корупція в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування та ін.

Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з мінімізації її обсягів, зокрема запровадження податкових стимулів до інвестування в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації схем ілєгалізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектору, зокрема.

Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризується, поряд з іншим, активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і трансформаційного процесу в Україні. Тіньовий сектор економіки суттєво впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві, тому неврахування тіньової економіки призводить до серйозних помилок при визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до прорахунків при прийнятті тактичних і стратегічних рішень.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Адаптація позитивного досвіду країн ЦСЄ у системі зміцнення фінансової безпеки

Розвиток та функціонування національних економік повинні відбуватися з урахуванням вимог сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, тісні економічні взаємозв'язки між країнами-членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) обумовили пріоритети економічної політики та характер економічних реформ, зокрема у фінансовій сфері. В умовах глобалізації співробітництво країн ЦСЄ з Євросоюзом в цій сфері відповідало геоекономічному напрямку їх інтеграційних стратегій та стало ключовим засобом формування ефективної відкритої економіки.

Країни ЦСЄ за останнє десятиліття набули значного досвіду реформування своїх фінансових систем, що може бути як прикладом для наслідування, так і способом уникнення помилок. Проведення успішних фінансових реформ дозволило подолати кризові явища, досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та увійти до складу ЄС.

Усередині 1990-х років (на початок процесу їх входження до системи ЄС) частка країн ЦСЄ у виробництві світового ВВП становила, за даними В. Колесова та М. Осьмової [122], 2 – 2,5 %. У світовому експорті на них припадало 3,4 %, у імпорті – 4,5 %. Геоекономічний рух цих країн відрізнявся підходами до економічних реформ, тому держави ЦСЄ, що у 1990 р. мали подібні стартові умови, на початок ХХІ ст. отримали різні результати. Темпи розвитку основних макроекономічних показників (насамперед ВВП) відрізнялися за масштабами та за тривалістю. Найменшу тривалість економічного спаду мала Польща (2 роки), а також Словенія, Чехія (3 роки), Словаччина, Хорватія, Угорщина (4 роки). У решти країн ЦСЄ трансформаційна криза тривала п'ять і більше років. У окремих країнах цього мегарегіону (Албанія, Болгарія, Латвія, Румунія та ін.)

спостерігалася тенденція до економічного зростання, проте, виявилася нестабільною.

Уряди країн ЦСЄ під час комплексного реформування національної економіки використали різні методологічні підходи, тому в результаті тут були запроваджені різні прикладні моделі. Кожна така комплексна стабілізаційна програма в державах ЦСЄ мала автора (в основному, прем'єр-міністр), тому й носила його назву. Першими такі документи з'явилися у 1989 р. в Югославії «Програма Анте Марковича» та Польщі «План Бальцеровича», а в 1990 р. – «План Клауса» у Чехословаччині, «План Купи» в Угорщині, «Короткий виклад стратегії переходу до ринкової економіки» в Румунії. Реформи в інших країнах мегарегіону не мали комплексного характеру, тому еклектичний підхід не завжди давав позитивні результати.

Трансформація постсоціалістичної економіки у науковій літературі описана через реалізацію двох моделей (за прізвиськом прем'єр-міністра). Перша з них – «шокова терапія» Л. Бальцеровича у Польщі. Реформи були «шоковими» не лише за швидкістю проведення, але й за негативними соціальними наслідками для населення, 70 % якого опинилося за межею бідності. Рекомендації МВФ для Польщі носили ознаки монетарної моделі, яка успішно проводилася в країнах Латинської Америки, що, проте, проходила набагато швидшими темпами. У Польщі основними заходами такого «швидкісного» переходу до ринку були: (1) майже повна відмова держави від цінорегулювання та перехід до неокласичної моделі збалансування попиту і пропозиції; (2) жорстка бюджетна політика; (3) відмова від більшості соціальних програм соціалістичної Польщі; (4) утримання інфляції шляхом реалізації непопулярних для населення заходів (припинення підвищення заробітної плати, індексації доходів); (5) прийняття закону про банкрутство; (6) відмова уряду від підтримки збиткових підприємств; (7) швидка приватизація; (8) лібералізація ринку, валютної системи та зовнішньої торгівлі; (9) стимулювання припливу капіталу; (10) відмова від директивного планування та перехід до індикативного. Позитивним наслідком реформ став швидкий перехід до ринкової економіки, негативним – стрімке розшарування населення країни. Польща була лідером за

темпами економічного зростання у 1997 р. – 5,5 % ВВП (Словаччина – 4,5 %; Чехія – 4 %; Угорщина – 2 %) (табл. 3.1). Одним з чинників високого приросту ВВП був внутрішній інвестиційний та споживчий попит. Саме завдяки приросту інвестицій (на 21,6 %) і споживчого попиту (на 7,2 %) Польща досягла економічних успіхів. При цьому зростання споживчого попиту було пов'язане з підвищенням середнього рівня реальної заробітної плати на 6,1 %. Основним чинником економічного зростання в Польщі стали інвестиції, що зростали у фіксованих цінах: у 1993 р. – на 2,3%; у 1994 р. – на 7,1%; у 1995 р. – на 10,0%; у 1996 р. – на 12 %.

Таблиця 3.1

Приріст ВВП у країнах ЦСЄ, % до попереднього року у період трансформацій

Роки Країни	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1995 до 1989	1996 до 1989
Польща	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	5,0	99	103
Угорщина	-3,5	11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,5	86	87
Естонія	-8,1	-11,0	-14,2	-8,5	-2,7	3,2	3,0	64	66
Латвія	2,9	-8,3	-5,0	-6,0	0,6	-1,6	1,0	51	52
Литва	-5,0	-13,4	-37,7	-24,2	1,0	3,1	1,5	40	41
Чехія	-0,4	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4,8	5,1	85	90
Україна	-3,4	-9,0	-10,0	-14,0	-23,0	-11,8	-7,0	46	43

Складено автором за: [195]

Другою моделлю реформування економік постсоціалістичних країн Європи була «градуалістська стратегія» (поступова), що пройшла досить успішну апробацію в Угорщині. Макроекономічні показники в країні були позитивними (зокрема, високий рівень іноземних інвестицій на одну особу), і вона не вимагала реструктуризації своєї заборгованості. Ключові ідеї градуалізму були використані також під час реформування інших економік ЦСЄ: Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії та Литви. У Албанії, Румунії, Болгарії, країнах колишньої Югославії, в Україні, Росії, Молдові, програми реформ поєднували елементи «шокової терапії» та «градуалізму». Основною відмінністю градуалізму від «шокової терапії» була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів.

Досвід економічних реформ Словенії заслуговує особливої уваги – здобуття незалежності у 1991 р. супроводжувалося швидким розривом зв'язків із

державами колишньої Югославії та іншими партнерами-країнами ЦСЄ. У Словенії використали модель «ринкового соціалізму», адаптовану для переходу до «вільного ринку». Елементи планування, у тому числі індикативного, створили передумови цивілізованого проведення приватизації. Характерною була рівновага зовнішньоторговельного та платіжного балансів, а зовнішній борг протягом останнього десятиліття не збільшувався, а навіть мав тенденцію до зменшення. Словенія на початку XXI ст. мала найкращі макроекономічні показники серед постсоціалістичних країн. Середній приріст реального ВВП у країні становив 3,8 %. У 2000 р. ВВП Словенії за паритетом купівельної спроможності досяг 17 367 дол. США на одну особу, що перевищувало аналогічний показник у Греції (16 501 дол. США). За індексом людського розвитку (0,879) країна посіла 29-е місце (для порівняння: Україна – 80-те) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Ключові показники розвитку країн ЦСЄ, 2000 р.

	Країна	Індекс людського розвитку (ІЛР)	Рейтинг країн за ІЛР	ВВП на одну особу (дол.США)	Індекс якості життя - ІЯЖ, 2011 р.	Рейтинг країн за ІЯЖ
1	Словенія	0,879	29	17 367	1,289	24
2	Чехія	0,849	33	13 991	1,220	38
3	Угорщина	0,835	35	12 416	1,227	36
4	Словаччина	0,835	36	11 243	1,235	35
5	Польща	0,833	37	9 051	1,243	32
6	Естонія	0,826	42	10 061	1,269	29
7	Хорватія	0,809	48	8 091	1,241	33
8	Литва	0,800	53	7 106	1,210	43
9	Латвія	0,788	56	7 045	1,238	34
10	Білорусь	0,788	56	7 544	н.д.	н.д.
11	Росія	0,781	60	8 377	1,353	15
12	Болгарія	0,779	62	5 710	1,136	69
13	Румунія	0,775	63	6 423	1,145	65
14	Македонія	0,772	65	5 086	н.д.	н.д.
15	Україна	0,748	80	3 816	1,149	63

Складено автором за: [123]

Комплексні економічні реформи в економіках країн ЦСЄ створили передумови для зростання довгострокових інвестицій та ліквідації економічних диспропорцій як основи спекулятивних операцій іноземних інвесторів на національних фондових ринках. Уряди країн не потребували здійснення

короткострокових зовнішніх запозичень. Чинником забезпечення економічної стабільності країн ЦСЄ під час світової фінансової кризи 1997-98 рр. стало саме обмеження спекулятивних короткострокових портфельних інвестицій та відсутність практики трансформації короткострокових міжнародних міжбанківських кредитів в довгострокові внутрішні інвестиції. У Польщі, Чехії, Угорщині, Словенії, Словаччині зміни в структурі джерел іноземного фінансування мали характер переходу від офіційного до приватного фінансування, а в структурі приватного – від боргових інструментів до прямих та портфельних іноземних інвестицій.

Визначальний вплив на економіки країн ЦСЄ мало впровадження євро через тісні торгівельні та інвестиційні зв'язки з ЄС, політичну орієнтацію на інтеграцію до ЄС та Європейської валютної системи (ЄВС). Головними етапами впровадження євро в країнах ЦСЄ, на думку О.Голубцової, стали: (1) розширення масштабів використання євро у зовнішній торгівлі, (2) створення фінансового ринку з єдиною валютою – євро, що сприяло надходженню європейських інвестицій, (3) перехід до єдиної валюти як головної валюти офіційних резервів та емісії боргових зобов'язань, (4) участь деяких з країн ЦСЄ в новому механізмі обмінних курсів (МОК-2) та їх приєднання до ЄВС [196].

Основний інструмент проведення грошово-кредитної політики з підтримки запланованого рівня інфляції – зміна облікової процентної ставки (ставки рефінансування). Підвищення облікової ставки збільшує депозитні ставки в комерційних банках і приваблює заощаджень, а зниження облікової ставки, навпаки, зменшує депозитні ставки в комерційних банках і приваблює заощаджень. Водночас, збільшення облікової ставки підвищує рівень процентної ставки кредитування в банках і знижує рівень попиту на кредитування. Зниження облікової ставки дозволяє кредитним організаціям знизити рівень процентної ставки кредитування.

Прикладом ефективного застосування політики інфляційного таргетування є Польща, яка серед країн ЦСЄ найменше постраждала від фінансової кризи 2008-2010 рр. Позитивний вплив такої діяльності проявився в тому, що незважаючи на зниження процентної ставки, обмінний курс злота до долара за-

лишився відносно стабільним. Як негативний вплив можна відзначити утворення на ринках активів «інфляційних бульбашок», спричинених програмами лібералізації для збільшення потоків капіталу в країну. Для подолання негативного впливу глобального ринку капіталу на перехідні економічні системи країнам необхідно здійснювати ефективну макро- економічну політику, яка буде спрямована на стабілізацію економічної ситуації, зокрема, на покращення діяльності фондового ринку. Швидкість адаптації національного ринку капіталу залежить від макроекономічної стабільності, яку потрібно підвищувати з допомогою різноманітних засобів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Заходи в країнах ЦСЄ з подолання негативного впливу світового ринку капіталу

Країна	Заходи
Угорщина	1. Визначення ефективного курсу національної валюти, яка б відповідала економічній ситуації; 2. Зменшення рівня зовнішньої заборгованості; 3. Зменшення рівня корупції; 4. Зниження процентної ставки; 5. Посилення контролю за використанням іноземного капіталу.
Чехія	1. Зменшення фінансової лібералізації для зниження можливостей відпливу капіталу; 2. Посилення вимоги до тих інвесторів, які здійснюють короткострокові вкладення; 3. Зменшення частки іноземного капіталу в економіці.
Польща	1. Проведення зваженої бюджетної політики для ліквідації дефіциту рахунку капіталу; 2. Проведення заходів щодо виходу на зовнішні ринки інших країн; 3. Диверсифікація ризиків, пов'язані з залежністю польського ринку капіталу від ринку капіталу Європи.
Україна	1. Зниження залежності від іноземного капіталу (капітал в банківській системі, міжнародні кредити); 2. Встановлення відповідної економічній ситуації процентної ставки; 3. Нормалізація грошової політики для подолання інфляції та стабілізації курсу гривні; 4. Посилення контролю за захистом прав інвесторів.

Складено автором

Стратегічними напрямками реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ стали здійснення реформ у сферах (1) державних фінансів, (2) банківської системи, (3) фондового ринку та (4) валютної політики. Такий підхід

передбачає макроекономічний, мікроекономічний або інституціональний характер реформ. Успішне реформування фінансових систем країн ЦСЄ за такою моделлю стало ключовим при інтеграції до ЄС та ЄВС.

Реформи банківської системи в країнах ЦСЄ трансформували стару систему в нову – за стандартами ЄС. Реформування банківської системи в країнах ЦСЄ відбувалося через приватизацію державних банківських установ та удосконалення законодавчої та інституційної бази банківської діяльності. Основними стратегіями приватизації стали: (1) цільовий продаж банків стратегічним інвесторам (ефективніший для побудови банківського сектору) та (2) ваучерна приватизація (підтримує збереження неринкових відносин в банківській сфері, надмірний вплив державних органів на діяльність банків, стримує розвиток комплексу банківських послуг).

Стратегії реформування системи банківського нагляду є подібними в усіх країнах ЦСЄ та передбачають забезпечення ефективного та стабільного функціонування банківської системи, прозорості банківських операцій, підтримання конкуренції на ринку банківських послуг. Стратегії реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ поділяються на дві групи. Первинна група стратегій реформування – встановлення жорстких кваліфікаційних вимог до банків через систему обов'язкових економічних нормативів і вимог до створення банків, удосконалення системи банківського нагляду зі збільшенням повноважень в межах компетенції, технічного забезпечення. Ці стратегії реформування знайшли відображення в нормативних документах з урахуванням стандартів ЄС.

До вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду як елементу системи фінансового контролінгу належить (1) впровадження в банківських системах країн ЦСЄ страхування депозитів, (2) механізми протидії відмиванню «брудних» грошей, (3) впровадження ефективних ринкових систем саморегулювання та ін. Елементи вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду зображені на рис. 3.1. У результаті реформ банківські системи в країнах ЦСЄ стали більш консолідованими, фінансово

стійкими та конкурентноздатними, зросли обсяги кредитування національних економік.

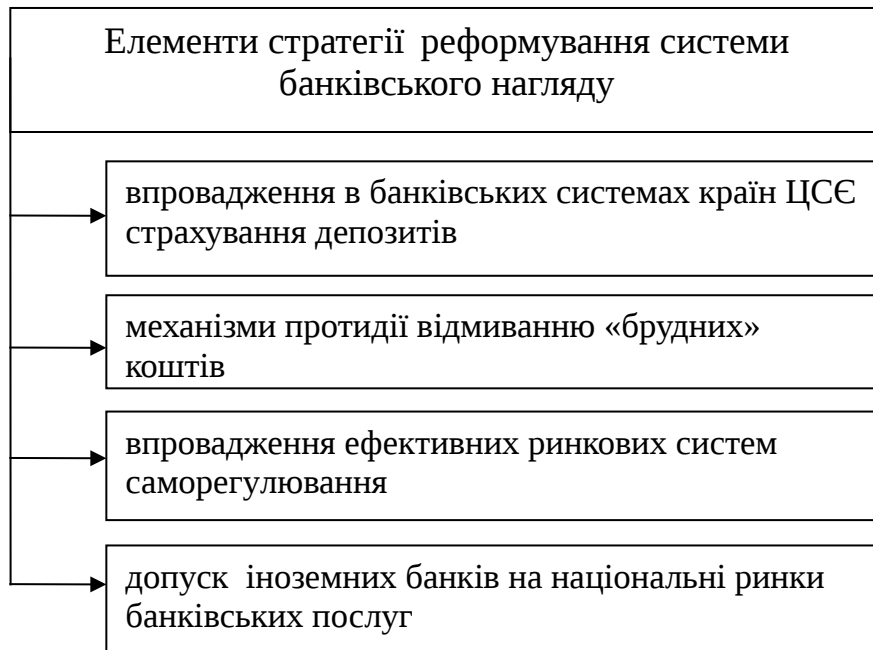

Рис. 3.1. Елементи вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ

Розглядаючи інституціональний напрям реформування фондового ринку в країнах ЦСЄ, варто виокремити застосування інструментів фінансового контролінгу – впровадження ефективної нормативної бази діяльності фондового ринку через створення спеціалізованих державних наглядових органів. У деяких країнах ЦСЄ цей процес розпочався протягом перших років, в інших – наприкінці 1990-х років. Це відбувалося під час кризи на національних фондових ринках і впевненості в неспроможності лібералізації фондового ринку сприяти розвитку справедливої конкуренції.

Як видно з прикладу Словенії, яка відмовилася залучати іноземні інвестиції та досягла успіху за реалізації моделі «ринкового соціалізму», приплив капіталу не завжди має позитивні результати.

Якщо спрямування інвестиційних потоків на розвиток експорту та на зростання виробництва загалом позитивно впливає на економічний розвиток держави (збільшення золотовалютних резервів Національного банку), то надмірне залучення капіталу в банківську сферу може стати каталізатором процесів

роздування «фінансових бульбашок». Схему залучення капіталу в різні сектори фінансової сфери та потенційні наслідки такого процесу показано на рис. 3.2. Такі тенденції посилюють стабільність держави та полегшують інтеграцію як в світовий фінансовий ринок, так і в світове товарне господарство.

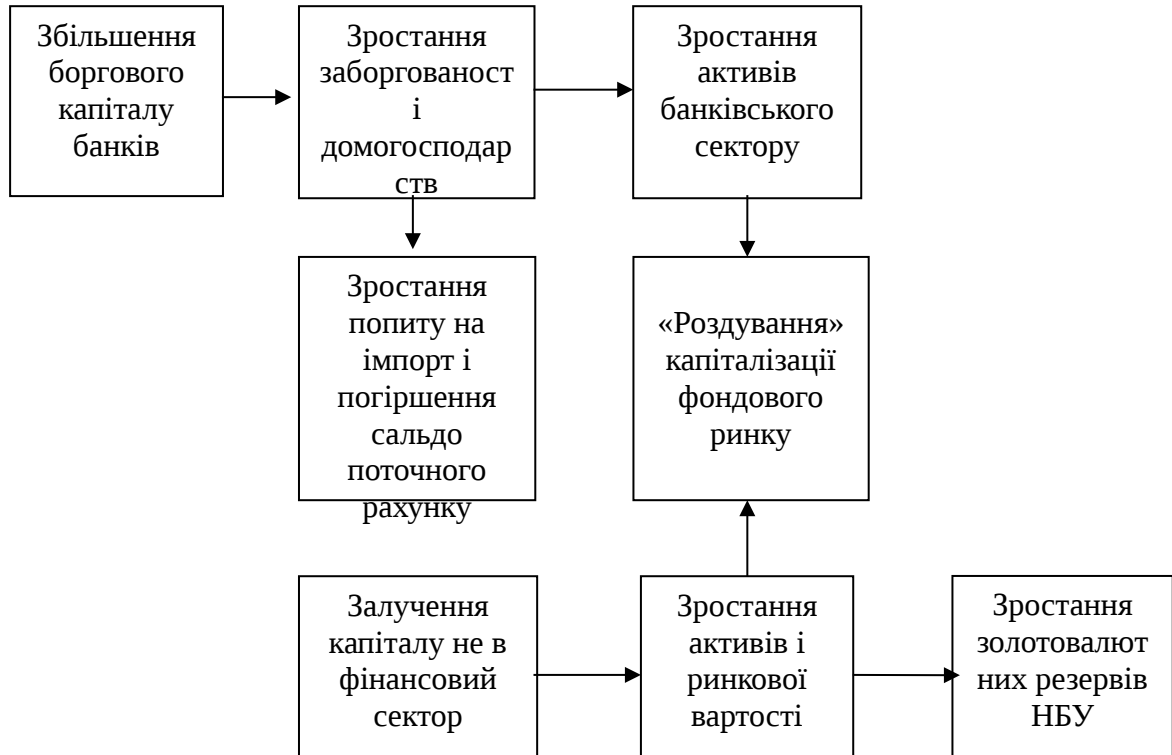

Рис. 3.2. Ефекти залучення капіталу в банківську сферу та нефінансовий сектор

Протягом фінансової кризи 2008-2009 рр. обсяги капіталу, що спрямовувались у країни з перехідною економікою, різко скоротилися. У 2008 р. таке скорочення відбулося майже вдвічі у порівнянні з 2007 р. У 2010 р. простежується поступове відновлення фінансових потоків (рис. 3.3).

Безпека фондового ринку також була предметом стабілізації економіки в країнах ЦСЄ. Результатом реформ у Польщі та Угорщині стала побудова фондових ринків за стандартами ЄС, решта країн мегарегіону продовжують реформування. Однією з ключових перешкод для інтеграції національних фондових ринків країн ЦСЄ до системи фондових ринків ЄС був їх нижчий рівень капіталізації. Окремі дослідження, зокрема й Світового банку, показують, що за цим показником фінансові ринки, що розвиваються, різко відстають від розвинених. Дані таблиці 3.4 свідчать про різницю між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, за показником капіталізації фондового ринку у кілька разів.

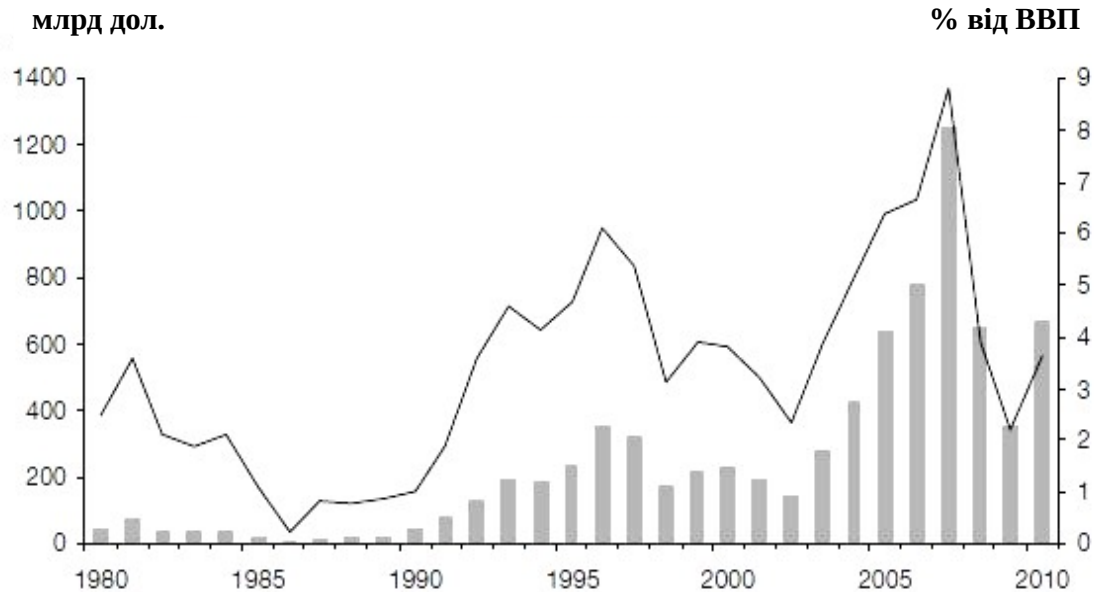

Рис. 3.3. Обсяг припливу капіталу в країни з перехідною економікою, % до ВВП та млрд дол. США

Складено автором за: [119]

Як видно з таблиці 3.4, найвищою серед країн ЦСЄ є капіталізація фондового ринку Польщі – в середньому за 7 років – 37,4 млрд дол. США, а найнижча – Словаччини – 1,3 млрд. Невелика капіталізація ринку пов'язана з низькою ліквідністю фінансових систем, що розвиваються. Так, в середньому щоденний об'єм торгів навіть на найбільших з них складає всього 90-100 млн дол. США, що еквівалентно операціям, які проходять за годину на Нью-Йоркській фондовій біржі.

Невеликі кількісні параметри перехідних економічних ринків не дають можливості проявитися загальним закономірностям фондових ринків як механізмів перерозподілу інвестиційних ресурсів. При недостатній капіталізації фондовий ринок може залишатися інструментом спекулятивних операцій. Крім того, в розвинених країнах фінансовий сектор є чинником збільшення інвестицій в галузях, що розвиваються, і скорочення в тих, що занепадають. Обернена залежність спостерігається для країн з ринками капіталу, що розвиваються. Вони, навпаки, здійснюють значні інвестиції в безперспективні галузі і незначні – в ті, що розвиваються. Причиною цього є недостатні об'єми діяльності ринків, що розвиваються, перешкоджаючи ефективно використовувати інвестиційні можливості.

Середньорічні показники капіталізації фондових бірж окремих країн світу, 2003-2009 рр.

Країна	Капіталізація фондового ринку, млрд дол. США
Розвинені країни	
Австрія	56,5
Греція	103,8
Ірландія	85,1
США	13451
Японія	2495
Країни з перехідною економікою	
Аргентина	45,3
Угорщина	18,9
Індонезія	22,1
Мексика	91,7
Польща	37,4
Словаччина	1,3
Словенія	7,1
Чехія	15,5

Складено автором за: [121; 135]

Основними напрямками реформування сфери державних фінансів в країнах ЦСЄ стали: 1) реформи податкової системи; 2) консолідація бюджетної системи та структури державних витрат; 3) консолідація джерел покриття бюджетного дефіциту. Реформування структури бюджетної системи, державних витрат та джерел покриття бюджетного дефіциту є необхідним для успішного виконання Маастрихтських критеріїв до граничних обсягів дефіциту державного бюджету та державного боргу [211].

Прийнятна величина зовнішнього боргу та політика держави щодо його погашення залежать від особливостей державного регулювання у сфері фінансів. Зростання величини боргу відносно ВВП впливає на фінансову безпеку держави. На рис. 3.4 зображено обсяг зовнішнього боргу окремих країн ЦСЄ.

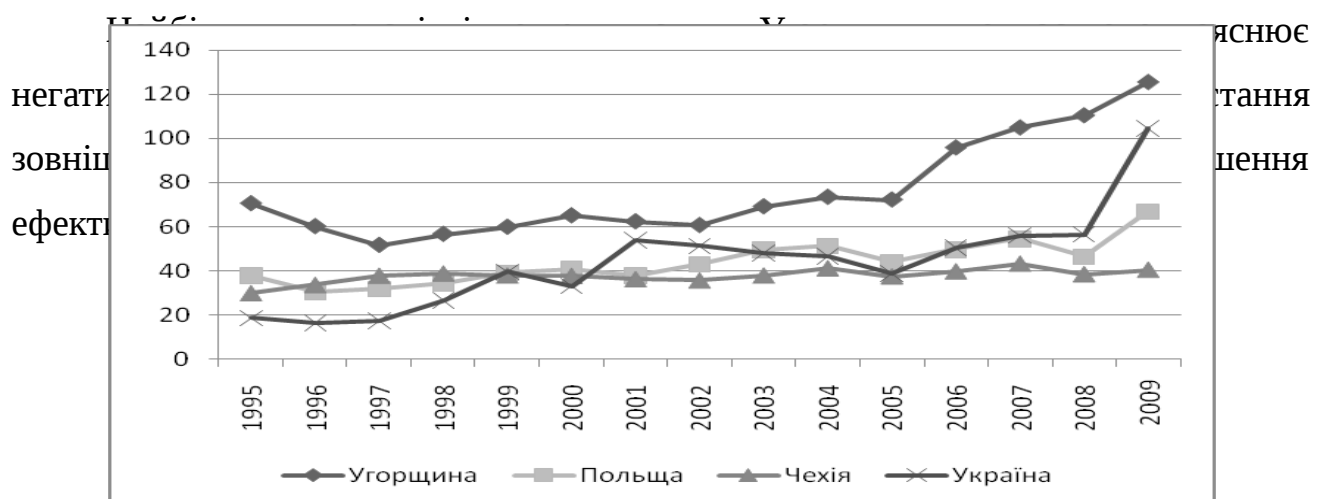

Рис. 3.4. Обсяг зовнішнього боргу Чехії, Польщі, Угорщини та України, % до ВВП, 1995-2009 рр.

Складено автором за: [119]

Прогнозні оцінки зміни динаміки обсягів державного боргу (рис. 3.5) показують, що протягом наступних років він зростатиме, а до 2013 р. досягне 45 876 млн грн. Рівень боргової безпеки держави в період з 2005 по 2008 рр. не викликав суттєвого занепокоєння, оскільки показники знизилися і перебували в межах норми (табл. 3.5). Якщо вважати критичними значення рівня зовнішньої боргової безпеки 25%, а внутрішньої – 30%, то загрозливими були 2000-2001 рр., далі показники поступово зменшувалися, а з 2008 р. – зростають, що не може не викликати занепокоєння.

Рис. 3.5. Прогнозні оцінки обсягів державного боргу України (до 2013 р.)

Складено автором за: [85; 99]

Реформування податкових систем в країнах ЦСЄ з початку ХХІ століття відбувається через поступову ліквідацію податкових пільг в окремих сферах

економічної діяльності з одночасним пониженням їх загального рівня та приведення податкових ставок, зокрема акцизів, до рівня ставок у ЄС. Метою такого реформування стало стимулювання економічного зростання та ліквідація податкової дискримінації іноземних суб'єктів господарювання в країнах ЦСЄ. Одночасно ліквідовуються структурні невідповідності та зміцнюється адміністративна база оподаткування.

Таблиця 3.5

Рівень боргової безпеки в Україні, 2000-2010 рр.

Роки	У фактичних цінах	Розмір державного боргу, млн грн (станом на 31.12)		Рівень боргової безпеки	
				% до ВВП	
	млн грн	Внутрішній	Зовнішній	Внутрішній	Зовнішній
2000	170070	20780,6	43435	12,219	25,539
2001	204190	21018,4	42273,9	10,294	20,703
2002	225810	21386	43082,7	9,471	19,079
2003	267344	20523,7	45609,5	7,677	17,060
2004	345113	20953,3	46729	6,071	13,540
2005	441452	19188,3	43956,3	4,347	9,957
2006	544153	16607,7	49506	3,052	9,098
2007	720731	17806,4	53487,9	2,471	7,421
2008	948056	44666,5	86023,1	4,711	9,074
2009	913345	91070,1	120554	9,971	13,199
2010	1095000	141662	181813	12,937	16,604

Складено автором за: [85; 101]

Консолідація бюджетної системи в країнах ЦСЄ відбувалася через включення позабюджетних фондів до системи державного бюджету для удосконалення контролю за використанням державних коштів.

Незважаючи на позитивні наслідки реформування економіки в країнах ЦСЄ, не можна стверджувати про однакові оптимістичні прогнози для усіх країн, оскільки в окремих з них були свої прорахунки, що спричинили сповільнення економічного зростання та послаблення економіки у період кризи. Зокрема, це стосується Латвії, яка серед країн ЦСЄ найбільше постраждала від глобальної фінансової кризи. Огляд макроекономічних показників країн Східної Європи «SEB Eastern European Outlook» подає негативні прогнози розвитку економіки Латвії, хоча відбувається її поступова стабілізація [115]. У країні відбувається внутрішня девальвація через зменшення зарплат і цін,

уповільнилася економічна активність. Споживання до кінця 2010 р. досягло найнижчої точки, найвищий рівень безробіття у Латвії спостерігався у 2010 р. Для виходу з кризи країні насамперед необхідні ефективні заходи фінансової консолідації. У розпал кризи 2008-2009 рр. Єврокомісія включила Латвію до переліку країн із суттєвою загрозою дефолту, поряд з Іспанією, Грецією, Італією та Португалією.

Зважаючи на позитивний досвід проведення реформ у фінансово-кредитній сфері окремих країн ЦСЄ, необхідно використати досвід країн, що мали найкращі результати реформ у кожному з секторів: банківському, податковому, валютному, інвестиційному, кредитному та ін. При цьому важливо зважати й на ті заходи, що вживаються в країнах Європи із запобігання та ліквідації незаконних дій у фінансовій сфері. Зокрема, це стосується європейського законодавства, де закріплена відповідальність за скоєння протиправних дій.

Одним із найважливіших питань запобігання нелегальній діяльності є протидія злочинам у кредитно-фінансовій системі (КФС), проблема відмивання грошей та інші транснаціональні злочини у цій сфері. Інтеграція у світовий економічний простір вимагає створення ефективної національної системи протидії легалізації кримінальних доходів. Невідповідність законодавчої бази вимогам міжнародної спільноти вже призводила до включення України в списки країн, які належним чином не співпрацюють у сфері протидії вказаному виду злочинів [98; 114]. Фінансна та кримінально-правова політика, зокрема, протягом останніх 20-ти років призвела до поглиблення кризових явищ у КФС, ще більше криміналізуючи її.

Оскільки інтеграція до Європи є головним напрямом розвитку та розбудови України як правової держави, однією із основних передумов є адаптація законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, особливо на сучасній стадії узгодження асоційованого членства України в ЄС. Серед пріоритетів європейських держав є питання правового співробітництва з попередження злочинів, фінансових у тому числі. Протягом останнього десятиліття здійснюється систематизація європейського права з попередження злочинності та створення концепції «європейського карного (кримінального)

права» [100]. Новий Кримінальний кодекс України визнаний таким, що повністю відповідає європейському досвіду, міжнародним нормам права, проте виникають сумніви щодо відповідності його стандартам цивілізованих демократичних країн.

Відповідальність за злочини в КФС закріплено кримінально-правовими нормами, розміщеними у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України. Окремого виділення розділу злочинів проти КФС у Кодексі не передбачено. Для більш якісного проведення порівняльного аналізу такі злочини можна систематизувати за тотожністю відповідних ознак безпосередніх об'єктів: (1) злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших паперів, що мають вартісний вираз; (2) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері валютного регулювання; (3) злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення інтересів юридичних чи фізичних осіб і держави, пов'язаних із неплатоспроможністю; (4) злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення законності здійснення певних видів діяльності в КФС. Види злочинів у фінансовій сфері, за які передбачено кримінальну відповідальність, та статті кримінального кодексу України, до яких вони належать, подано в табл. 3.6. В усіх КК європейських країн закріплена відповідальність за злочини, пов'язані з виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, ввезенням з метою збуту або збутом підроблених грошей, цінних паперів, інших платіжних засобів, які надають право на отримання грошових сум: ст.ст. 310, 311, 312 КК Польщі; 146–149, 152a, 266b КК Німеччини; 232–239 КК Австрії; 386, 389 КК Іспанії; 166, 168–170 КК Данії; 148, 240–245, 247, 328 КК Швейцарії [104–109]. Підвищена увага кримінально-правової політики держав свідчить про особливу актуальність протидії цьому виду злочинів. Особлива небезпечність таких злочинів підтверджується й суворістю кримінально-правових санкцій. Верхня межа позбавлення волі (Україна, Польща, Німеччина, Австрія), тюремного ув'язнення (Іспанія, Данія, Швейцарія) в санкціях КК становить більше 10 років у КК Німеччини, Австрії, Швейцарії, 12 років у КК України, Іспанії, Данії і до 25 років у КК Польщі.

Таблиця 3.6

Систематизація злочинів у кредитно-фінансовій системі України

№ з/п	Види злочинів	Статті Кримінального кодексу України, що їх стосуються
1	Злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших паперів, що мають вартісний вираз	ст.ст. 199, 200, 215, 223, 224 КК України
2	Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері валютного регулювання	ст. 208 КК України
3	Злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення інтересів юридичних чи фізичних осіб і держави, пов'язаних із неплатоспроможністю	ст.ст. 218, 219, 220, 221 КК України
4	Злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення законності фінансування, кредитування, здійснення певних видів діяльності в КФС	ст. ст. 202, 205, 209, 209-1, 222 КК України

Складено автором

Лише в КК України закріплено відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК України). У КК інших європейських країн вказане не вважається кримінально карним. При вчиненні злочинів, пов'язаних із неплатоспроможністю, шкода завдається в одних випадках кредитно-фінансовим відносинам, а в інших - певним видам господарських відносин. До вказаних злочинів відносяться: фіктивне банкрутство (ст. 218 КК України, ст. 257 КК Іспанії), доведення до банкрутства (ст. 219 КК України, ст. 301 КК Польщі, п. 2, 8 (2) ст. 283 КК Німеччини, ст. 159 КК Австрії, ст. 260 КК Іспанії, ст. 165 КК Швейцарії), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України, п. 7(а), (б) ст. 283 КК Німеччини, ст. 156 КК Австрії), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК України, ст. 300 КК Польщі, п. 1, 4, 5, 6 ст. 283 КК Німеччини, ст. 159 КК Австрії, ст.ст. 259, 261 КК Іспанії, ст. 164 КК Швейцарії) [104-109].

До злочинів, що посягають на суспільні відносини в сфері забезпечення законності фінансування, кредитування, здійснення певних видів діяльності, у КФС (відповідальність за які закріплено в більшості КК європейських країн),

відносяться найбільш небезпечні посягання, зокрема: 1) легалізація (відмивання) грошових коштів (Кримінальні кодекси України, Польщі, Німеччини, Австрії, Іспанії, Швейцарії); 2) шахрайство з фінансовими ресурсами (КК України, Польщі, Німеччини, Австрії, Іспанії, Данії, Швейцарії) (рис. 3.6). Відмивання коштів є найбільш небезпечним злочином цієї групи.

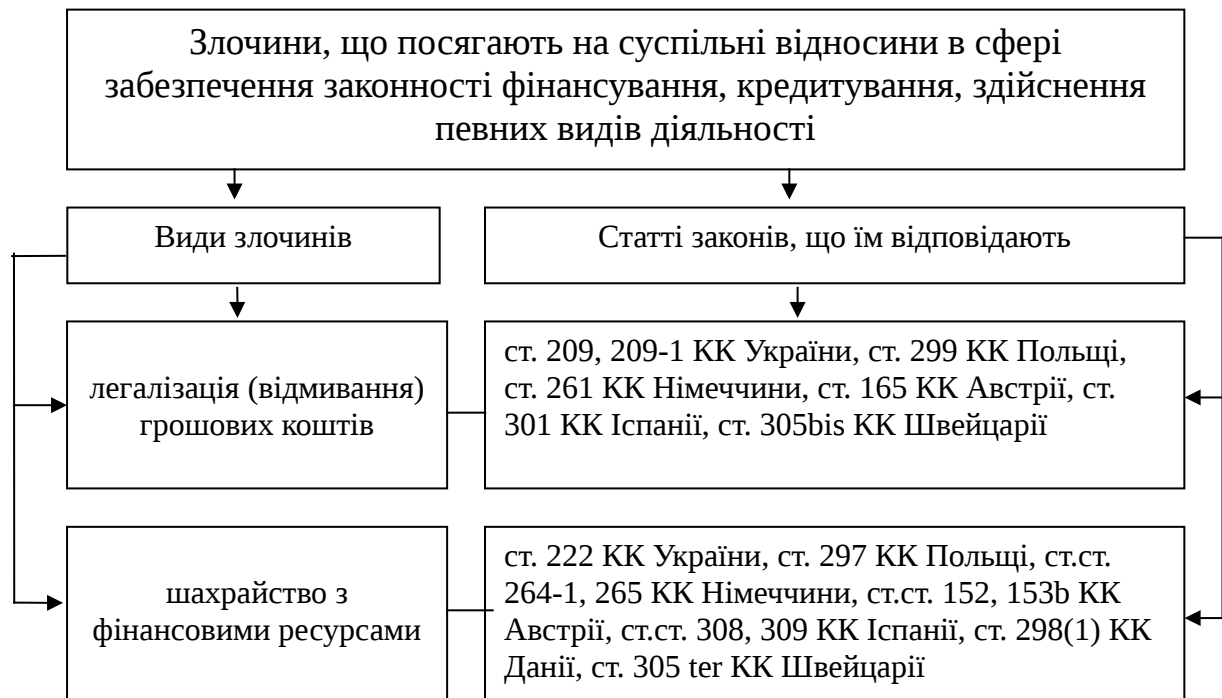

Рис. 3.6. Систематизація злочинів у сфері забезпечення законності здійснення фінансових операцій у законодавстві європейських країн

Складено автором

За даними ОЕСР, обсяг «відмитих» коштів щорічно складає від 2 до 5 відсотків світового валового продукту, тобто від 600 до 1500 млрд дол. США [112]. Експерти зазначають, що найближчим часом цей показник істотно зросте як наслідок впровадження єдиної європейської валюти в країнах ЄС-12 і недостатнім регулюванням фінансових операцій у сфері нових електронних технологій [114]. Міжнародний характер такого злочину, заподіяння надто великих матеріальних збитків, дестабілізація нормального функціонування світової КФС стали підґрунтям криміналізації даних діянь більшості країн Європи. Криміналізація «відмивання» коштів в Україні відбулась у зв'язку з підписанням нашою державою відповідних міжнародно-правових документів [110].

Не меншої актуальності в європейських країнах набула криміналізація діянь, пов'язаних із шахрайством з фінансовими ресурсами. Крім класичного розуміння даного злочину (надання суб'єктом господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам влади, кредитно-фінансовим установам з метою одержання кредитів, субвенцій, дотацій, тощо), в деяких КК країн Європи закріплено статті, які встановлюють відповідальність за різні завуальовані форми вчинення фінансового шахрайства. Прикладом цього є шахрайство з фальсифікуванням страхового випадку (ст. 298 КК Польщі, ст.ст. 263 (5), 265 КК Німеччини, ст. 151 КК Австрії), шахрайство при капіталовкладенні (ст. 264а КК Німеччини), ланцюгові ігри та створення фінансових пірамід (ст. 168а КК Австрії), шахрайство з використанням заборонених чеків, строкових зобов'язань, векселів (ст. 250 (3) Іспанії) тощо.

У більшості країн Європи, на відміну від України, визнано злочином різного роду зловживання при страхуванні. Проте в Україні ситуація, яка спостерігається в сфері страхової діяльності, потребує особливої уваги. Наприклад, за даними Державної комісії ринку фінансових послуг (Держфінпослуг) 66 страхових компаній у 2003 р. незаконно переводили кошти через «перестраховальні» схеми в компанії зарубіжних країн [212]. Підтвердженням важливості заподіяних збитків державі та іншим суб'єктам у результаті вчинення такого роду злочинів посадовими особами страхових компаній, є випадок, коли Держфінпослуг анулювала ліцензію страхової компанії «Оберіг», яка у 2003 р. незаконно перевела в країни Балтії 925 млн грн [115]. Типова схема «відмивання» коштів через страхові компанії подана на рис. 3.7. Викладене свідчить про необхідність удосконалення окремих норм КК України, у яких передбачена відповідальність за злочини в кредитно-фінансовій системі. В умовах розростання тіньової економіки, поширення організованої злочинності, набуття такими злочинами міжнародного характеру, належна систематизація кримінального законодавства має важливе значення.

За змістом чинники детермінування злочинності у кредитно-фінансовій системі поділяються на соціально-економічні, політичні, нормативно-правові, організаційно-управлінські та інші криміногенні фактори. Взаємозалежність та

взаємопов'язаність таких чинників лише підсилює їх вплив на кількісно-якісні показники цього виду злочинності.

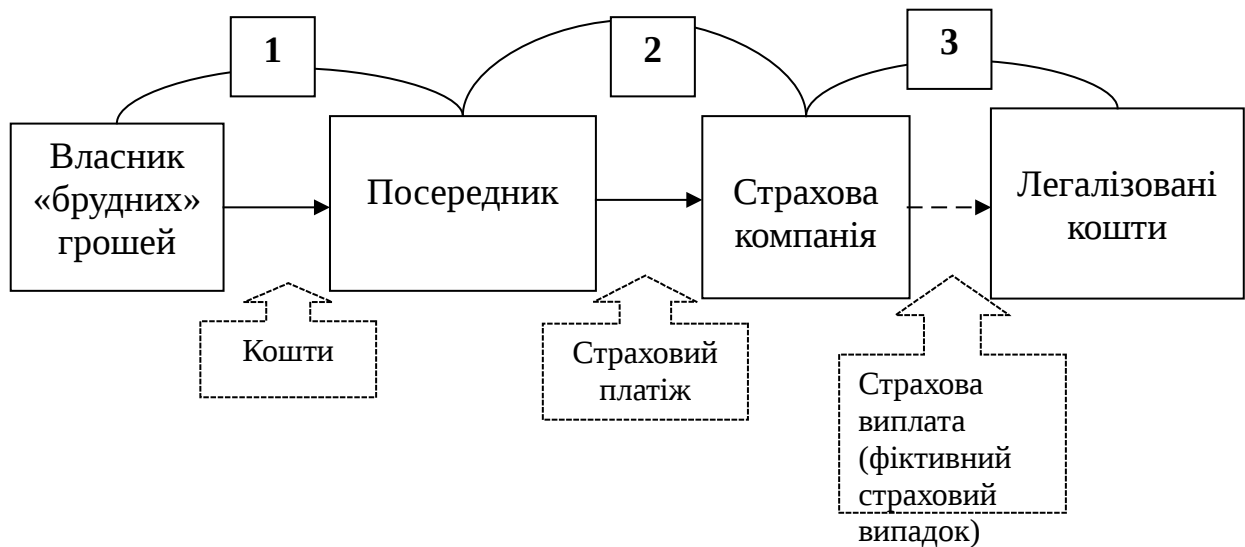

Рис. 3.7. Фіктивні операції у сфері страхування

Складено автором

Аналіз таких детермінантів, їх різносторонність та взаємообумовленість шкідливих наслідків свідчать про суттєві недоліки існуючої системи запобігання злочинності і окремих злочинів у кредитно-фінансовій системі. Незважаючи на існування передумов запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі, практично відсутні теоретичні, законодавчі основи, специфічна комплексна система запобіжної діяльності. Висока суспільна небезпечність злочинності у кредитно-фінансовій системі потребує запровадження скоординованих політичних, соціальних, правових, організаційно-управлінських заходів комплексного характеру на всіх рівнях та етапах запобігання.

Система організаційно-управлінських заходів запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі має передбачати посилення уваги суспільства до проблеми запобігання злочинам у цій системі, удосконалення організаційно-управлінської структури всіх суб'єктів, які причетні до цього процесу, створення належних умов діяльності державних і недержавних кредитно-фінансових установ.

3.2. Напрями застосування фінансового контролінгу в контексті детінізації економіки України

Розвиток «тіньової» економіки є складною та масштабною проблемою посттрансформаційного періоду. Як зазначалося в Розділі 1 і 2, за оцінками експертів, 50-60 % фінансового капіталу в Україні має нелегальне походження, а неофіційний позабанківський обіг становить близько 10 млрд дол. США. Ця проблема стосується як економічної, так і соціальної безпеки України та вимагає всестороннього державного регулювання. Серед основних чинників зростання обсягів «тіньового» сектору економіки виокремлюють: соціально-економічну кризу в країні; нечіткість і непослідовність соціально-економічних реформ; недосконалість фіскальної політики держави; відсутність стабільного законодавства з регламентування економічної діяльності; корумпованість державних службовців та ін.

Найпоширенішими способами нелегального експорту капіталів і фінансового шахрайства, на думку науковців, є: 1) неповернення коштів закордонними партнерами і переказ їх на спеціальні зарубіжні рахунки; 2) угоди з неплатоспроможними іноземними партнерами (шахраями, банкрутами тощо), змова з ними про поділ грошей та ін. (рис. 3.8).

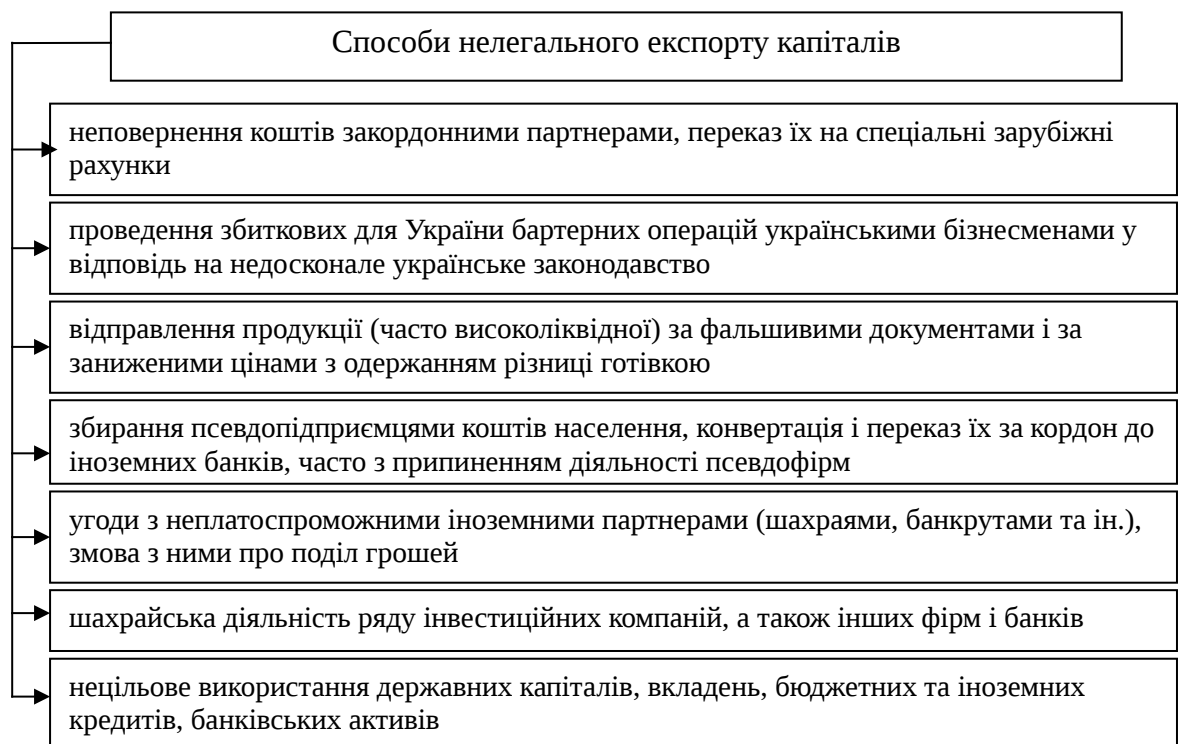

Рис. 3.8. Способи проведення нелегальних фінансових операцій

Складено автором

Тіньовий сектор існує у всіх країнах, але в Україні його розміри є особливо значними. Він достатньо різноманітний, важко піддається узагальненню і порівнянню. В Україні присутні загальні риси нелегальної економічної діяльності, проте окремі чинники ілlegalізації є характерними лише для специфічних національних умов (рис. 3.9). Перебуваючи на посттрансформаційному етапі розвитку, українська економіка також наділена й характеристиками, притаманними транзитивним економікам. Зокрема, зумовлена історичними обставинами, відсутність протягом тривалого часу реального власника, руйнування системи правових інститутів, укорінення неформальних стандартів поведінки.

Рис. 3.9. Універсальні та національні чинники ілlegalізації економіки

Складено автором за: [134]

Диспропорції національної економіки, безпосередньо пов'язані з нелегітимним первісним нагромадженням капіталу, вагомим рівнем тіньового сектора економіки та корупції, знижують рівень економічної безпеки, як у коротко-, так і в довгостроковому періоді, тому обумовлюють необхідність їх

моніторингу, виявлення основних чинників і факторів, та врахування при розробці моделі соціально-економічного розвитку [134, с.441].

Протягом усього періоду ринкових перетворень в Україні становлення ефективної податкової системи характеризувалося відсутністю порозуміння між державою і платниками податків. Цей процес проходив одночасно із поглибленням економічної кризи, коли проблеми надходження коштів до бюджету особливо загострюються. Зі зменшенням обсягів виробництва державні видатки збільшуються – у номінальній та реальній формі, викликаючи дефіцит бюджету і зростання податкового навантаження. Як результат, податкова система України трансформувалася не стосовно потреб економічного розвитку, а навпаки, – потреб надмірного державного споживання.

Відмінності впливу держави на тіньову економіку розкриваються через застосування адміністративних та економічних методів. Економічні методи (зокрема, удосконалення податкового та трудового законодавства, системи соціального захисту населення, підготовки та перепідготовки кадрів) будуть дієвішими для тіньових підприємців та самозайнятих. Це дає можливість підтримати легальну діяльність національних виробників, і карно-адміністративні методи тут будуть менш дієвими. Розглядаючи методологічні підходи, наголосимо, що покращення нормативно-правової бази є пріоритетнішим порівняно із застосуванням адміністративних покарань. Йдеться не лише про інституціональні реформи, а про комплексний підхід до формування конкурентного середовища та забезпечення умов розвитку підприємництва. У окремих ситуаціях є необхідною саме жорсткість законодавчих норм для боротьби з тіньовими методами економічної діяльності: зокрема, кримінальні порушення законодавства, корупція.

На сучасному етапі карно-адміністративні заходи боротьби з тінізацією економіки не дають належних позитивних результатів. За міжнародним рейтингом Doing Business 2010, умови для ведення бізнесу в Україні – одні з найгірших у світі (142-ге місце серед 183 країн). Сусідами по рейтингу України є Гондурас, Гамбія, Сирія та Філіппіни. У своєму регіоні – Східній Європі та

Центральній Азії – Україна за легкістю ведення бізнесу випереджає тільки Узбекистан та Таджикистан і займає 25 місце із 27. Найскладніше у країні (1) отримати дозволи на будівництво (181 місце із 183), (2) сплатити податки (181 місце із 183), (3) закрити бізнес (145 місце) і (4) вести зовнішньоекономічну діяльність (139 місце). Порівняно легко отримати кредит (30 місце) та забезпечити виконання контрактів (43 місце).

Особливо високим є показник тривалості часу, який витрачає компанія на сплату податків в Україні, хоча поступово ситуація починає покращуватись. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації (МФК), які надані в звітах Doing Business, час на сплату податків в Україні на 2011 р. скоротився більш ніж удвічі (оцінка Doing Business 2008), становить 2085 год, а Doing Business 2010 – 736 год), що понад удвічі перевищує час, який витрачається на аналогічні процедури в країнах Східної Європи та Середньої Азії¹. Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів і процедур оплати податків та зборів, проведений МФК в Україні в 2007 р., показав, що в середньому компанія витрачала 1137 годин на різні операції, пов'язані з обліком та сплатою податків [144].

За даними звіту «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?» [142], найбільшими регуляторними перешкодами для розвитку підприємницького середовища та інвестиційного клімату України є: (1) система оподаткування, (2) процедури видачі дозволів, державного контролю та (3) технічного регулювання. Регуляторне середовище є особливо обтяжливим для малих та середніх підприємств (рис. 3.10). У звіті зазначено, що за останні 5 років була прийнята низка законів, постанов і регуляторних актів, покликаних покращити ситуацію, але впроваджуються вони дуже повільно [141, с.26].

Як бачимо з рис. 3.10, результати оцінки міжнародних рейтингових агенств не відрізняються суттєво, а серед «лідерів» – перешкоди систем оподаткування та дозвільних процедур.

¹ Doing Business 2010 використовує інформацію щодо процедур сплати податків, які діяли у 2008 фінансовому р. Детальніше див. методологію IFC/PriceWaterhouseCoopers (2010) та IFC (2009b)

Податкова політика в Україні часто передбачає надання пільгового режиму, що спричиняє спотворення умов конкуренції і є потужним стимулом тінізації економічних відносин. За інформацією Рахункової палати, в Україні пільги із платежів до бюджету становлять 46,8 млрд грн. Для посилення детінізації економіки слід проводити послідовнішу державну політику, яка б законодавчо гарантувала недоторканність легалізованого капіталу некримінального походження.

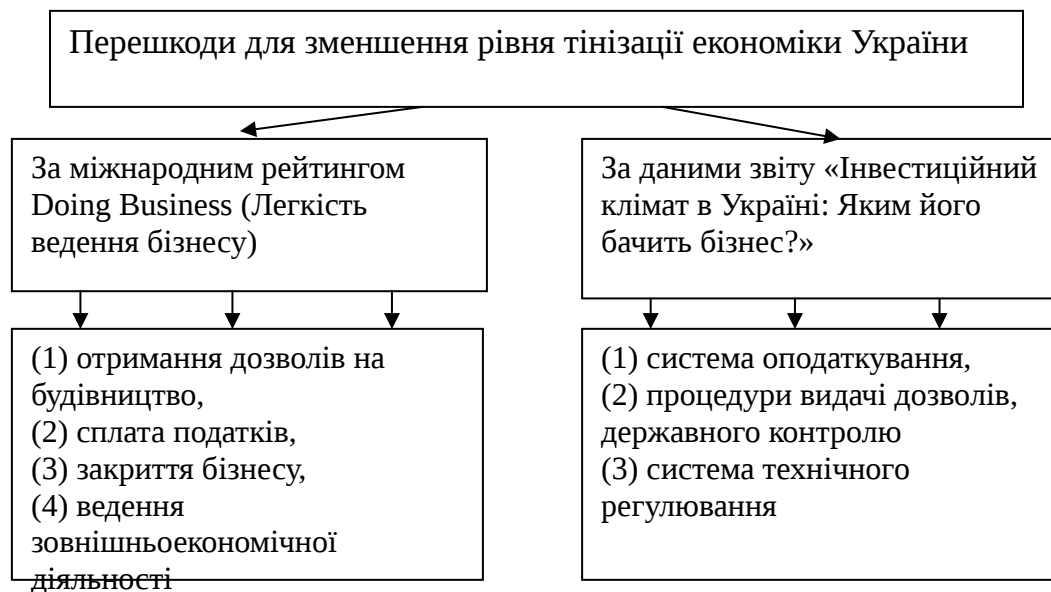

Рис. 3.10. Чинники поглиблення тінізації економіки України в 2010 р.
за оцінками міжнародних рейтингів

Складено автором

Офіційні показники (що в Україні розраховуються Державним комітетом статистики) рівня тіньової економіки України за 2001-2009 роки представлені на рис. 3.11. Україну в 2001 р. було віднесено до «чорного списку» ФАТФ, до якого входять країни, що не співпрацюють з іншими країнами у напрямі мінімізації обсягів «відмивання» коштів (туди також потрапили Багамські острови, Домініка, Ізраїль, Кайманові острови, Острови Кука, Ліван, Ліхтенштейн, Маршалові острови, Науру, Ніле, Панама, Росія, Сент-Кітс і Невіс, острови Сент-Вінсент і Гренадіни, Філіппіни, Єгипет, Гватемала, Угорщина, Індонезія, М'янма, Нігерія, Гренада).

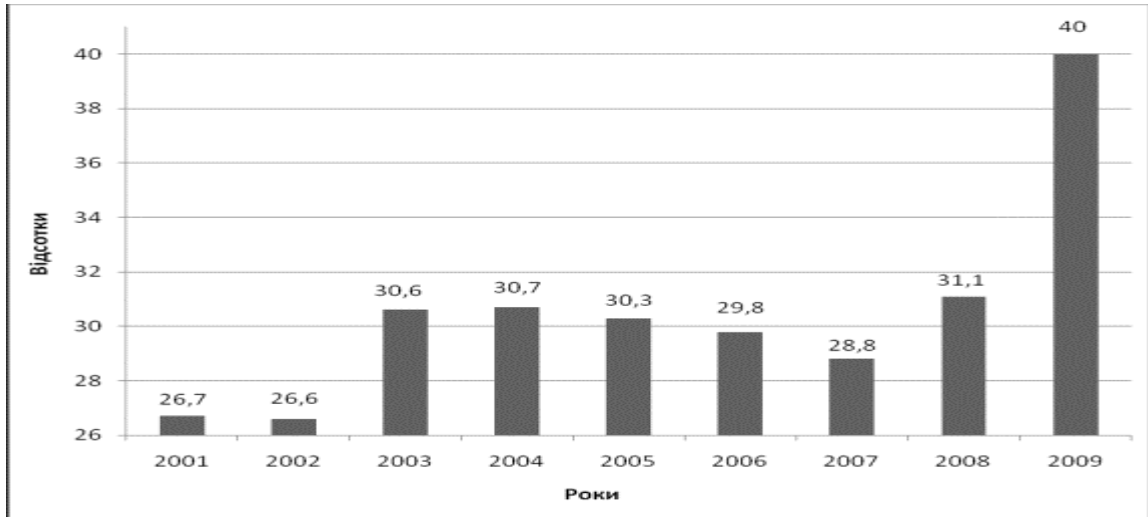

Рис. 3.11. Інтегральний коефіцієнт тіньової економіки в Україні за 2001-2009 рр., % від ВВП

За: [61; 89]

Наша країна була внесена у цей список за недотримання рекомендацій ФАТФ, зокрема: а) обов'язковий моніторинг усіх фінансових систем; б) прийняття законів з регулювання фінансових інститутів; в) надання фінансової звітності з підозрілих фінансових операцій; г) співпраця фінансового сектору з відповідними органами для перешкоджання відмиванню коштів; д) відсутність фіктивних компаній; е) прозорість у встановленні власників компаній, спрощення процесу визначення керівництва компаній; є) унеможливлення «відмивання» коштів злочинними угрупованнями; ж) наявність законів з регулювання обміну інформацією з міжнародними організаціями; з) вжиття адекватних заходів покарання за порушення законодавства [140, с.17-23]. Такі рекомендації пере-гукуються з пропозиціями запровадження системи фінансового контролінгу та його функціями в системі зміцнення фінансової безпеки.

Більшість держав прийняла усі рекомендації ФАТФ, вжила заходів для якнайшвидшого їх виключення із «чорного списку» (позитивний ефект від запровадження рекомендацій спостерігався не лише для учасників ФАТФ, але й для національних економік країн цього списку). З того часу (з 2001 р.) наша країна включалася і виходила зі списку кілька разів. Підставою для виключення України з «чорного списку» (2002 р.) стало прийняття Верховною Радою

України Законів України: «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» (24.12.2002 р.); «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України» (16.01.2003 р.); «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом» (06.02.2003 р.), а також прийняття постанови КМУ «Про утворення у складі Міністерства фінансів України Державного департаменту фінансового моніторингу» (10.01.2002 р.) та затверджені постановою уряду «Програми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2003 р. (29.01.2003 р.) [139]. Проте вказані кроки виявились недостатньо ефективними і мають характер швидше мінімізації загострення суперечностей між Україною та країнами-членами ФАТФ, а не системною програмою зі зниження рівня тінізації економіки [134, с.441-442].

Дотримуючись рекомендацій, щоб не потрапляти до списку FATF, в Україні запроваджують заходи, які унеможливлюють використання банківського сектору для відмивання коштів. Згідно з вимогами FATF до обов'язковості ідентифікації клієнтів в Україні заборонено відкривати кодовані валютні рахунки. Водночас, у Кримінальному кодексі України (2001 р.) міститься ширший перелік предикативних злочинів, доходи від яких можуть бути предметом розслідувань у справах про відмивання коштів. Основою розвитку ефективного механізму протидії відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом, повинно стати виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом або фінансуванню тероризму» (28.11.2002 р.).

Загалом у контексті проблеми зменшення обсягів тіньового сектору в Україні необхідно продовжити комплекс реформ у податковій сфері, при цьому основна увага має бути приділена таким напрямкам: (1) підвищенню прозорості оподаткування, належному контролю операцій органів державного управління; (2) створенню правового механізму та інфраструктури з протидії відмиванню

нелегальних коштів і поверненню незаконно вивезених з України капіталів; (3) зміцненню методів управління у державному секторі [133, с.99-100].

Як розглядалося раніше, рейтинг України за показниками конкурентоспроможності є низьким. Індекси чітко вказують, на що саме державним органам слід звернути увагу. Насамперед, необхідно покращувати якість інститутів, посилювати ефективність фінансових ринків, податкової реформи. Для розвитку торгівлі необхідно знизити нетарифні обмеження та спростити митні процедури. Здійснення реформ покращить інвестиційне середовище, що, своєю чергою, позначиться на технологічній готовності та ефективності товарних ринків [141, с.32]. Для визначення проблемних питань товарних ринків у 2010 р. було проведене опитування серед учасників зовнішньоекономічної діяльності, у результаті якого були виокремлені такі основні торговельні обмеження: 1) фіскальні (податково-митні); 2) логістичні обмеження та нетарифні заходи регулювання торгівлі (сплата митного збору; підтвердження походження товару, митної вартості; реєстрації товару; ліцензування; отримання дозволів / листів погодження від державних органів; 3) проходження санітарно-епідеміологічного та фітосанітарного контролю; ветеринарного контролю; екологічного і радіологічного контролю; 4) отримання сертифікату відповідності; 5) зберігання товару на митному складі [141, с.72].

Подібні перешкоди веденню економічної діяльності стають передумовами переходу суб'єктів підприємництва «в тінь». Дуже часто така іллегальна діяльність супроводжується зміною якості економічної злочинності – на криміналізацію економічної системи. Реаліями українського економічного життя все ще є кримінальна поведінка значної кількості суб'єктів господарювання.

На сучасному етапі важливо не допускати поглиблення цього сектора іллегальної діяльності. Початок такої протидії запроваджений прийняттям комплексу заходів Державної програми детінізації економіки на 2001-2004 рр. Наступним кроком стало введення в дію інших законів (про які згадувалося раніше) з боротьби з нелегальною діяльністю, проте, не можна вважати таку систему завершеною – вона потребує постійного вдосконалення та оновлення, з урахуванням нових викликів. Лише за системно-комплексного підходу до

детінізації економіки – зі створенням єдиної системи правових, організаційно-економічних, суспільно-інформаційних, регулюючих державних заходів – можна досягти ефективної протидії тінізації суспільно-економічних відносин. Світовий досвід підтверджує ключову роль держави на трансформаційних етапах розвитку суспільства, зокрема, при створенні фундаменту сучасної економічної системи країн Заходу. Визначальна роль у ситуації посттрансформаційної кризи належить державі, обов'язок якої – сприяти реалізації конкурентних переваг національного виробництва шляхом зміцнення податкової системи, вдосконалення законодавства, спрямованого на детінізацію економіки України. Для розробки ефективної системи протидії злочинній економічній діяльності необхідно бути обізнаним з її основними методами та підходами (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Систематизація способів уникнення сплати податків

№ з/п	Спосіб	Суть здійснення
1	Незаконне переведення в готівку коштів через фіктивні фірми і кореспондентські рахунки	Завищення витрат на придбання товарів чи послуг з подальшим перерахуванням грошей фірмі, що їх конвертує
2	Відшкодування ПДВ через фіктивну фірму	Використання фіктивної фірми для одержання від неї фальсифікованих податкових документів про сплату зазначеного податку
3	Ухилення від сплати акцизного збору та ПДВ	Фальсифікація реальної вартості товарів під час їх ввезення на територію України
4	Ухилення від сплати заборгованості з використанням вексельних розрахунків	Підприємство-боржник зі сплати податків у бюджет розраховується з фірмами-постачальниками сировини векселями, які подаються в банк, що гарантує їх оплату. Фірма-постачальник звертається в банк з вимогою про оплату вексельної суми. Банк сплачує зазначену векселями суму. Гроші використовуються на погашення зустрічних взаємних вимог банку до підприємства і навпаки
5	Уникнення сплати податків / обов'язкових платежів через операції з поступлення боргу	Валюта надходить від нерезидента згідно з договором про зниження боргу з банком-кредитором не на розрахунковий рахунок підприємства-боржника, а до іноземної фірми
6	Ухилення від сплати податків через використання кредитних рахунків комерційних банків	Підприємства-боржники зі сплати податку, відкривши два і більше валютних рахунків, використовують кошти для здійснення розрахунків, пов'язаних з веденням своєї господарської діяльності, замість спрямування коштів на погашення заборгованості зі сплати податків
7	Ухилення від оподаткування прибутків, одержаних резидентом України від розміщення коштів за кордоном	Резидент України вступає у змову з нерезидентом і укладає угоду, предметом якої є придбання товарів, надання фіктивних послуг. Сума такої фіктивної угоди виводиться з оподаткування
8	Оформлення документів на купівлю товарів за завищеними цінами через фіктивну фірму	Підприємство через зв'язок з керівництвом підприємств-виробників, купує товарно-матеріальні цінності за завищеними цінами і зберігає їх без оприбуткування
10	Використання офшорних зон для ухилення від сплати податків (бартерні та вексельні операції, операції з цінними паперами, транзитна торгівля)	Ґрунтується на принципі податкового законодавства, за яким обов'язковому оподаткуванню підлягають прибутки, джерело яких знаходиться на території держави. Якщо джерело прибутку знаходиться за кордоном, цей прибуток виключається зі сфери податкової відповідальності в цій юрисдикції, а операції виводяться з оподаткування

Складено автором за: [146]

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки варто вжити таких заходів: 1) передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація передається підрозділами оподаткування юридичних осіб підрозділам ведення податкової звітності. Підрозділи оподаткування юридичних осіб повинні формувати реєстри платників, які заявили до відшкодування суми податку понад 100 тис. грн; 2) встановити мінімальні ціни на високоліквідні імпорتنі товари (насамперед, підакцизні) для розрахунків і сплати податків; 3) запровадити моніторинг за внутрішніми цінами холдингових компаній з метою недопущення реалізації тіньових сум (у тому числі і в межах ТНК) з переведенням грошей за кордон; 4) запровадити систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати діяльності покращуються. За таких умов легалізація доходів призведе до наповнення бюджету [146, с.15].

Загалом, здійснюючи аналіз системи валютного контролю у сфері експортно-імпортних операцій, варто запровадити заходи вдосконалення механізму контролю цих відносин, зокрема:

- регламентація вибору форм розрахунків, що дозволяє широко використовувати «ненадійні» (з погляду валютного контролю) форми;
- розробка цілісного механізму контролю за рухом інвестицій, кредитів, розміщенням валютних цінностей на рахунках за межами України. Незважаючи на відмінності в технології здійснення і завершення операції, спільним є визначення механізму перевірки закінчення операції, через недосконалість якого відбувається неповернення валюти резидентом;
- запровадження механізму контролю за здійсненням поточних валютних операцій у міжнародних одиницях і неконвертованій валюті.

Обсяги валютних коштів на кореспондентських рахунках в українських банках, відкритих іноземними банками, зареєстрованими в офшорних зонах, свідчать про деформованість зовнішньоторговельних і фінансових потоків та

використання схем «втечі» валютних коштів за кордон через кореспондентські рахунки офшорних банків, про що зазначалося раніше. Оскільки чинним законодавством недостатньо регламентується встановлення кореспондентських відносин українськими банками, це створює можливості для «втечі капіталу», легалізації прибутків, отриманих незаконним шляхом, ухиляння від сплати податків [187].

Висунення вимоги обов'язкового відкриття юридичними особами-резидентами гривневих депозитів в уповноважених банках у розмірі 100 % коштів, перерахованих на купівлю валюти для оплати імпорту товарів до їх ввезення в країну дозволить знизити вплив недобросовісного зовнішньоторговельного бізнесу на стан внутрішнього валютного ринку. При цьому можуть порушуватися інтереси добросовісних імпортерів, тому потрібно нормативно звільнити імпортерів від необхідності депонування гривневих коштів закупівлі валюти з використанням відкриття безвідкличних акредитивів.

Удосконалення порядку валютного контролю з боку уповноважених банків за операціями їхніх клієнтів з переказів валюти за кордон за договорами, що потребують підвищеної уваги (тобто з ознаками фіктивності) (наприклад, банк має право призупинити проведення підозрілих операцій на 5 днів) дасть змогу запобігти «втечі капіталу». Підвищення ефективності системи попереднього валютного контролю та координація взаємовідносин між органами валютного контролю дозволить значно посилити безпеку валютного ринку. Загалом перелічені заходи дозволять підвищити ефективність валютного контролю та перешкоджатимуть «втечі» валютних коштів з України через зовнішньоторговельні операції.

Для запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної інституційної інфраструктури. Удосконалення системи валютного контролю неможливе без вдосконалення існуючої системи державних органів контролю у сфері валютних відносин. В Україні існує інституційна система валютного контролю з головним органом – Національним банком України, у структурі якого функціонує Департамент валютного контролю і ліцензування, а також частково

делеговані повноваження обласним управлінням Національного банку України та Міністерству фінансів, Державній податковій адміністрації, Державній митній службі, Міністерству зв'язку та іншим органам. Найефективнішою для нашої країни є інституційна система валютного контролю через центральний банк і виконавчі органи влади. Вона сприяє зміцненню економічної безпеки держави, підвищенню її зовнішньої привабливості, стабілізації національної грошової одиниці.

Для виявлення впливу та характеру взаємодії тіньової економіки та індексу якості життя нами був проведений аналіз методом огортаючих даних (DEA), результати якого свідчать про негативний вплив тінізації економіки на якість життя (3.12). Вихідні дані для розрахунків подані в додатку І.

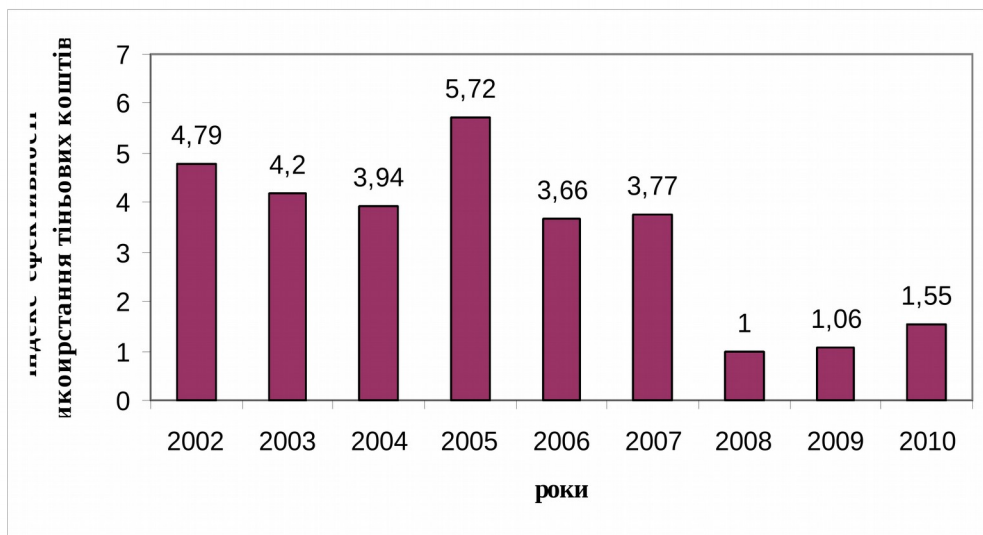

Рис. 3.12. Ефективність використання тіньових активів та боргових інструментів для динаміки показників якості життя в Україні (за методом DEA), 2002–2010 рр.

Розраховано автором за: [118; 137]

Як видно з рис. 3.12, спостерігається зростання негативного впливу тіньової економіки на якість життя в Україні у 2009-2010 рр., хоча найгіршою була ситуація у 2005 р. Різке зменшення негативного впливу у 2008 р. може пояснюватися передвиборними заходами, які радше були популістськими, ніж реально позитивними, крім того, у 2008 р. – році початку фінансової кризи – для покращення фінансової ситуації почали використовувати в офіційному секторі тіньові кошти.

Проблемним питанням у структурі інституційного забезпечення фінансового контролю залишається налагодження взаємодії між структурними елементами цієї системи. Важливо виробити дієвий механізм взаємодії між Національним банком та органами виконавчої влади. Багаторічний досвід Західних країн свідчить, що відсутність злагодженості зусиль центральних банків та виконавчої влади ускладнює досягнення позитивних результатів у сфері валютного контролю. Для удосконалення обліку руху валютних цінностей потрібно створити єдиний обліково-інформаційний центр для усіх видів валютних операцій і налагодити механізм державного регулювання платіжного балансу. Необхідно також законодавчо закріпити контрольні функції Міністерства економіки та Головного управління державного казначейства при Міністерстві фінансів України. У більшості країн контроль за рухом капіталів здійснюється за такою схемою, що сприяє не лише вирішенню проблем у певному секторі економіки, але й посилює економічну безпеку загалом – через недопущення переходу в руки іноземного капіталу ключових об'єктів національної економіки.

Ефективність єдиної системи інформаційного забезпечення є передумовою зміцнення фінансової безпеки, зокрема через удосконалення обміну даними між органами валютного контролю засобами системи інформаційного обміну між Національним банком України і Державною митною службою України. Така система сприятиме посиленню валютного контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності; запобіганню використанню фіктивних вантажних митних декларацій для купівлі та перерахування за межі України валютних цінностей; створенню єдиної системи купівлі іноземної валюти та її перерахування за межі України.

Запровадження узгодженого інформаційного забезпечення дозволить ефективно протидіяти «втечі» валютних цінностей та підвищити контроль за переказом валютних коштів за кордон. Для розробки ефективного механізму контролю «втечі» валютних коштів за кордон, створення механізму контролю за експортно-імпортними операціями, попередження зловживань у сфері зовнішньоекономічних операцій, необхідно розробити нормативну базу з

урахуванням усіх аспектів і технологічних процедур, така комплексна система протидії іллегальній економічній діяльності з урахуванням економічних, адміністративних і правових аспектів подана на рис. 3.13.

Глобалізація та мегарегіоналізація світових економічних відносин зумовлює вибір векторів економічної та правової взаємодії України на світовій арені. Будучи членом Ради Європи, наша держава повинна послідовно впроваджувати заходи боротьби з кримінальною економікою і відмиванням «брудних» грошей, прийняті світовою спільнотою. Серед таких спільних нормативно-правових документів з протидії тінізації: положення Віденської конвенції ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» (1988 р.); Конвенції Ради Європи № 141 «Про відмивання, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності», законодавчий акт ООН «Про відмивання грошей, що отримані від наркотиків», а також інших документів, які регулюють міжнародний аспект цих доходів.

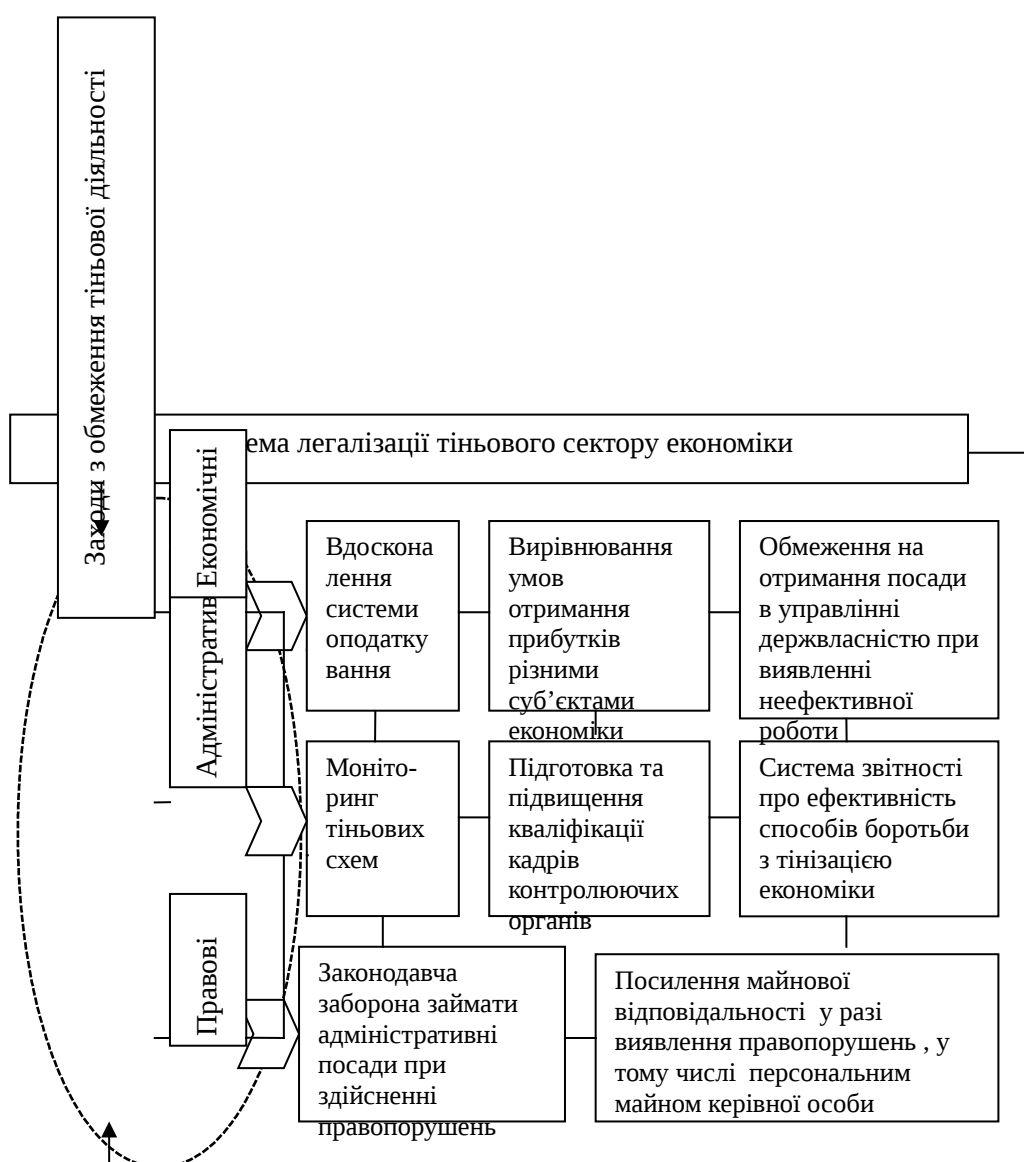

Рис. 3.13. Система комплексних заходів з легалізації тіньової діяльності

Складено автором за: [146]

Не лише економічні чи правові аспекти набувають глобального виміру, але й поширення організованої економічної злочинності, мета якої – одержання надприбутків, що передбачає їх легалізацію, надання законності, неконтрольоване введення грошових коштів в комерційний обіг. Легалізація коштів організованих груп здійснюється через виведення незаконних доходів з тіньового сектора економіки, надання коштам або матеріальним цінностям певного статусу законності. Кримінальні кошти безконтрольно вводяться в обіг, підприємницьку діяльність, сприяючи зміцненню позицій оргзлочинності та створюючи загрозу економічної дестабілізації [131, с.3-8]. Стаття 209 «Легалізація (відмивання) коштів і іншого майна, одержаних злочинним шляхом» КК України передбачає відповідальність за здійснення фінансових операцій з коштами, отриманими злочинним шляхом, їх використання для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, а також створення організованих груп в Україні або за її межами для легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Встановлення кримінальної відповідальності за відмивання нелегальних коштів – важлива передумова боротьби з організованою злочинністю, що часто має транснаціональний характер. Крім цього, в Україні діє постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про сорок рекомендацій групи по розробці фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)», що зобов'язує органи виконавчої влади, банківські й інші фінансові установи керуватися запропонованими рекомендаціями [132, с.25-28], а у разі їх недотримання карається відповідними санкціями, що не лише підриває економічну безпеку держави, але й її конкурентну позицію на міжнародних ринках.

На процес тінізації впливають не лише економічні, але й інші сфери суспільних відносин, зокрема політичні, правові, культурні, психологічні. Структура тіньової економічної діяльності є дуже складною і різноманітною за критерієм «соціальна небезпека». Зв'язки між окремими ланками тіньової економіки, механізми її функціонування відображають складну організаційну форму її існування та розвитку. Вони утворюють сукупність елементів системи

тіньової економіки, дія якої спрямована проти офіційного вектора економічного розвитку. Дослідник проблем тінізації економіки Ф. Шнайдер, зважаючи на різноманітні аспекти цієї проблеми запропонував свою схему протидії розвитку тіньового сектору економіки. Він поділяє наслідки запровадження заходів з протидії на ті, що відображатимуться в економічній сфері, та ті, що результуватимуть у сфері суспільних відносин (рис. 3.14).

Як видно з рис. 3.14, серед економічних наслідків протидії тінізації економіки виокремлені: перешкоджання готівковому грошовому обігу, заохочення грошових вкладів, а серед «суспільних» ефектів – зменшення бюрократичної тяганини, забезпечення правового нагляду та створення стереотипу «непрестижності» ведення тіньової діяльності. У багатьох підходах можна погодитися з Ф. Шнайдером, проте варто зважати на специфіку економічних відносин у країнах з різним типом розвитку та суспільно-історичної свідомості.

Рис. 3.14. Способи вирішення проблеми тінізації економіки

Складено автором за: [152]

Зважаючи на іноземний та вітчизняний досвід запровадження заходів з протидії ілєгалізації економіки, запропонуємо шляхи застосування принципів фінансового контролінгу в мінімізації тіньового сектору української економіки. Функції валютного контролю через співпрацю Національного банку, митної служби, Міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади розглядалися у сфері зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання. Оскільки серед заходів фінансового контролінгу є регуляторний моніторинг припливу і відпливу капіталу, аналіз варіантів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, доречним буде застосування цих функцій у системі протидії ілєгалізації економіки (рис. 3.15).

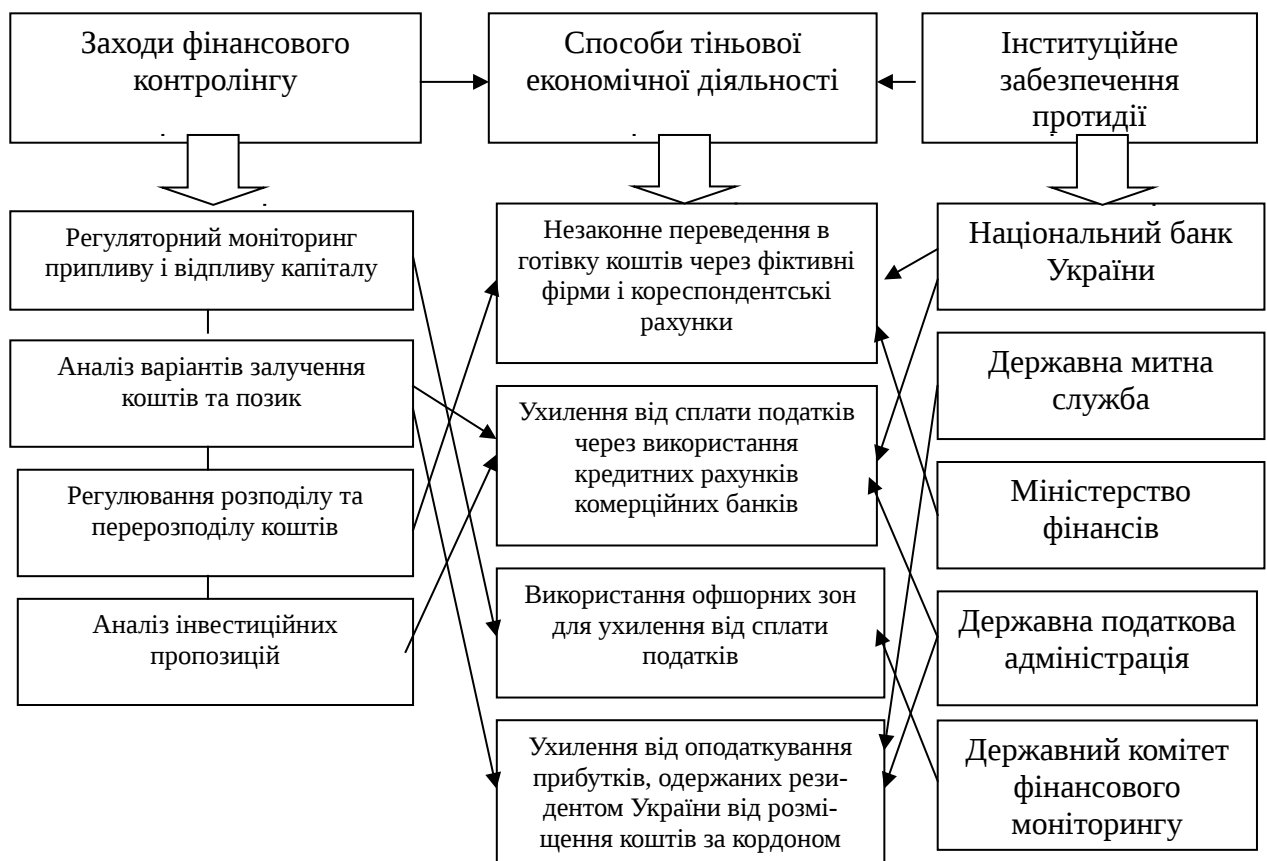

Рис. 3.15. Застосування принципів фінансового контролінгу у вирішенні проблем детінізації економіки

Складено автором

Застосування різноманітних підходів (адміністративного, економічного, правового) до вироблення комплексної системи протидії тінізації економіки

дасть змогу значно знизити її рівень в Україні, а використання інструментів фінансового контролінгу посилить заходи боротьби з нелегальною економічною діяльністю у фінансовій сфері.

3.3. Підвищення ефективності інструментів фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки України

Дослідження стану фінансової безпеки в Україні у 2010 р. дозволило охарактеризувати його як ризикований, оскільки його індикатори в окремих секторах перевищують порогові значення. Серед основних загроз і ризиків виокремимо зростання інфляційних процесів, нестабільність обмінного курсу національної валюти, доларизацію економіки, нарощування обсягів боргових зобов'язань, дефіцит бюджету. Розглядаючи основні індикатори рівня фінансової безпеки (розділ 2), ми визначили тенденції їх розвитку і, відповідно, існування ризиків і загроз національній економіці. Кожен із досліджуваних показників містить певний рівень небезпеки для економіки України та національних економічних інтересів.

В умовах посттрансформаційної економіки, особливо після світової фінансової кризи, в Україні загострюється потреба постійного моніторингу основних індикаторів економічної безпеки. Першочерговими заходами для держави в умовах посткризового стану, соціально-політичної нестабільності, криміналізації економіки та напруженості в суспільстві повинні стати: 1) формування та підтримка постійної, оновлювальної, інформаційно-аналітичної бази моніторингу індикаторів; 2) визначення та законодавче закріплення джерел отримання інформації, процедури її передачі до спеціалізованого робочого органу, а також – відповідальним структурам за реалізацію заходів економічної політики; 3) закріплення відповідальності за розробку та впровадження заходів з усунення ризиків і загроз економічній безпеці за конкретними органами виконавчої влади; 4) створення постійно діючого спеціалізованого робочого органу з функціями аналізу даних моніторингу, розробкою прогнозів і відповідних рекомендацій для подальшого провадження в органах державної влади.

Ключовим моментом запропонованих заходів зі зміцнення економічної безпеки є впровадження додаткового спеціалізованого органу, який контро-

люватиме злагоджену діяльність інших елементів формування економічної політики у цій сфері. У цьому контексті постає питання залучення механізмів фінансового контролінгу до системи зміцнення економічної безпеки. Основні структурні елементи такої взаємодоповнюючої системи подані на рис. 3.16.

Для забезпечення такого стану захищеності [124, с.201] варто запровадити систему з п'яти послідовних етапів (що перегукується із запропонованою нами схемою, зображеною на рис. 3.16): 1) визначення інтересів; 2) формування сукупності параметрів для розкриття суті цих інтересів і встановлення величин цих параметрів; 3) визначення цільових значень параметрів і відхилень між величинами; 4) виявлення існування загроз для національних інтересів; 5) оцінювання рівня ризику по кожній із загроз та рівня захищеності інтересів.

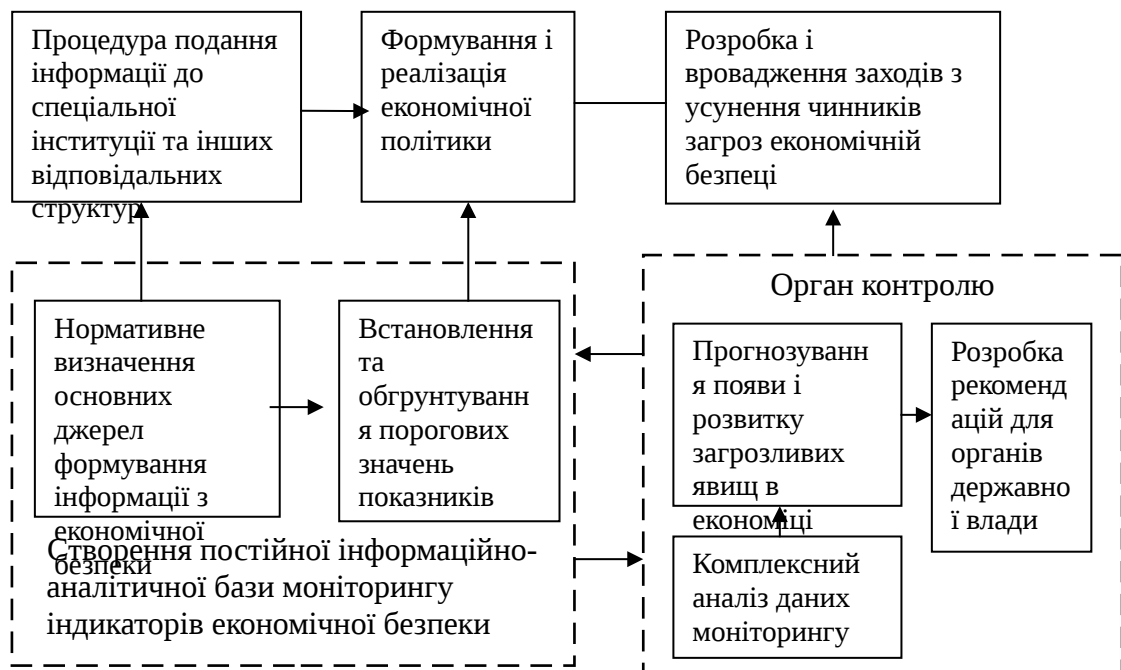

Рис. 3.16. Інструменти фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки

Складено автором

Першочерговими національними інтересами в сфері забезпечення фінансової безпеки на макрорівні визначимо:

– підвищення ефективності фінансової системи через розробку фінансово-економічного законодавства з регулювання руху міжнародних фінансових потоків, діяльності митної і податкової служб, банківської системи;

- досягнення збалансованості державних фінансів через ухвалення реальних бюджетів, перебудова міжбюджетних відносин та посилення ролі місцевих фінансів, забезпечення прозорості при розподілі бюджетних коштів;
- розробка ефективної політики управління державним боргом України;
- запровадження валютної політики збалансування реального попиту на іноземну валюту з її пропозицією, сприяння збільшенню валютних резервів НБУ;
- удосконалення грошово-кредитної системи, підтримка ліквідності і стабільності національної грошової одиниці;
- підвищення капіталізації та конкурентоспроможності банківського сектора;
- зміцнення фондового ринку, розвиток інститутів спільного інвестування, страхових та пенсійних фондів, посилення ролі державного регулювання ринку цінних паперів;
- забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо, достатнього обсягу золотовалютних запасів;
- удосконалення механізмів повернення національного капіталу з-за кордону та управління зовнішнім боргом.

Часто проблемою неадекватності заходів зі зміцнення економічної безпеки є відсутність логічного поєднання стратегічних цілей та оперативних завдань, які виконуються окремими органами виконавчої влади і структурними підрозділами. Довгострокове стратегічне та короткострокове річне планування іноді розглядаються як паралельні процеси. Для забезпечення ефективності системи фінансового контролю, у банківському секторі зокрема, варто фокусуватися на дотриманні планових показників без прив'язки їх до стратегічних цілей. Для реалізації окремих оперативних завдань іноді бракує ресурсів. Найбільш розбалансованим є досягнення немонетарних цілей, тому сучасні методичні підходи контролінгу рекомендують впроваджувати в конкретні оперативні заходи спеціальний інструментарій забезпечення трансформації стратегічних цілей, який прийнято позначати як Balanced-Scorecard (з англ. – збалансована система показників). Взаємоузгодженість окремих цільових показників стратегічного та оперативного контролінгу досягається в результаті побудови інтегрованої системи довгострокового та оперативного планування. Структурно-

логічна схема застосування контролінгу в рамках системи планування, що може використовуватись на різних рівнях ієрархії управління економікою, наведена на рис. 3.17. Етапи здійснення фінансового контролінгу в системі економічної безпеки включатимуть: 1) окреслення мети і завдань, відповідно до наявних можливостей; 2) постановку стратегічних цілей; 3) оперативне планування та аналіз відхилень, і як результат – 4) заходи з коригування та звіт.

Рис. 3.17. Алгоритм здійснення етапів фінансового контролінгу

Складено автором

У результаті проведеного аналізу рівня фінансової безпеки в нашій країні виявлено, що суттєву загрозу становив високий рівень інфляції, причинами якої є, в основному, немонетарні чинники. Відсутність чіткого зв'язку банківської системи з реальним сектором економіки (обсяг кредитування банками реального сектору економіки у 2010 р. складав лише 18,4 % від ВВП при мінімальному значенні 30%, що спричиняє неможливість його впливу на економічний розвиток.

Суттєвою загрозою для банківського сектору у системі фінансової безпеки є висока частка іноземного капіталу в загальному обсязі банківського капіталу – 34,5 % у 2010 р. (при максимальному 30) [84]. Структура офіційних резервних активів НБУ засвідчує, що основними – переважаючими – вкладеннями активів НБУ є резерви в іноземній валюті. Існуюча тенденція до зменшення резервів в іноземній валюті, що спостерігається після 2007 р. є результатом проведення Нацбанком операцій із забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку через мобілізацію коштів. Інші загрозові тенденції показників фінансової безпеки, розраховані нами, а також порівняння їх фактичних значень у 2011 р. і порогових, можна побачити в табл. 3.8.

Таблиця 3. 8

Показники фінансової безпеки України станом на 2011 р.

№ з/п	Індикатор	Порогове значення	Фактичне значення	Одиниця виміру
1	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП	не більше 3	-5,9	%
2	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації)	не більше 50	54,6	%
3	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу)	не більше 2	0,6	кількість обертів
4	Обсяг готівки	не більше 4	16,7	% до ВВП
5	Рівень інфляції (до грудня попереднього року)	не більше 107	109	%
6	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду	не більше 6	0,99	%
7	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	не більше 55	41,7	%
8	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП	не більше 25	16,6	%
9	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП	не більше 30	12,9	%
10	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП	60-90	14,6	%
11	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу	не більше 30	40,6	%
12	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, до ВВП	не менше 30	18,4	%

Розраховано автором за: [85; 99; 101; 113; 150]

Банківська та грошово-кредитна сфери все ще залишаються найменш прогнозованими в українській економіці, оскільки базуються на принципах опера-

тивного реагування. Стабільність національної грошової одиниці є одним з основних критеріїв фінансової безпеки, а її підтримка забезпечується валютними резервами з використанням різних інструментів, зокрема монетарних (методи валютного контролю, валютного регулювання, операції на відкритому ринку). У механізм регулювання і контролю стабільності грошової одиниці природно вписуються інструменти фінансового контролінгу.

Чіткий вибір валютної стратегії держави є передумовою формування ефективної системи валютної безпеки в Україні, що неможливо без удосконаленого нормативно-правового забезпечення. Розробка будь-якої концепції потребує адекватної різнорівневої і різнострокової структури. Необхідно окреслити стратегічні, тактичні і оперативні цілі. Після прийняття валютної стратегії необхідним є встановлення принципів валютної політики, які затверджувалися б із врахуванням ситуації не лише на вітчизняному, але й на світовому валютному ринку. Зважаючи на існування перманентної загрози обвалу світових валют (зокрема, й нещодавньої – з очікуваним обвалом долара у серпні 2011 р.), потрібно проводити постійний моніторинг глобального валютного ринку для виявлення зародження кризових явищ і відповідного швидкого реагування через випереджуючі заходи з мінімізації їх негативного впливу на валютний ринок нашої держави.

З метою підтримання як внутрішньої – цінової, так і зовнішньої – курсової стабільності, одним з ключових заходів експерти Національного інституту стратегічних досліджень у 2010 р. назвали перехід до використання в якості операційного орієнтира грошово-кредитної політики НБУ реального курсу гривні як інтегрованого показника [126]. Підтримка адекватної реальної курсової динаміки дозволить послабити негативні впливи світового фінансового ринку на конкурентоспроможність вітчизняних виробників, забезпечить умови для рівноваги платіжного балансу та стійкого довготермінового зростання. Як зазначалося в Розділі 2, низка економістів сигналізують про потребу девальвації гривні, зазначаючи про небезпеку суттєвого зниження (навіть, до від'ємного значення) конкурентоспроможності економіки України, якщо інфляція у 2011 р. перевищить 10%.

Для втілення ефективної антиінфляційної політики необхідно не лише вдосконалення ринкової інфраструктури, але й розвиток механізмів раціо-

нального та дієвого використання фінансових ресурсів через запровадження спільного комплексу заходів грошово-кредитної, податкової, конкурентної та структурної політик. Подібне твердження знаходимо і в проекті Стратегії національної безпеки «Україна у світі, що змінюється», де зазначається, що одним з першочергових завдань сучасної політики повинна стати «мінімізація негативного впливу на економіку зовнішньої кон'юнктури та наслідків світової фінансово-економічної кризи» [128]. Для забезпечення валютної стабільності, насамперед, потрібно відмовитись від використання штучної прив'язки гривні до долара США, а натомість перейти до формування гнучкої динаміки валютного курсу, базуючись на середньо- і довгострокових завданнях економічного розвитку. Важливим також є підвищення рівня передбачуваності курсової динаміки та запровадження щоденного звітування НБУ про обсяги валютних інтервенцій для забезпечення прозорості процесу курсоутворення. Система заходів зі зміцнення валютної безпеки України подана на рис. 3.18.

Рис. 3.18. Сукупність заходів із забезпечення валютної стабільності

Складено автором за: [80]

Підвищити безпеку грошового обігу можливо, чітко визначившись зі спрямованістю грошово-кредитної політики і враховуючи вплив усіх чинників, особливо зовнішніх, на процес формування грошової пропозиції в Україні. Серед першочергових у цьому питанні є нормативно-правове регулювання грошово-кредитної політики, яке необхідно узгоджувати з програмою діяльності Уряду та Законом України «Про Державний бюджет України» на кожен рік. Як зазначалося раніше, зокрема необхідно здійснювати акцент на підвищеній ролі узгодженості кроків між різними ланками державної влади у питаннях грошово-кредитної політики. У зв'язку з цим можна запропонувати такий алгоритм: 1) визначити в основних засадах грошово-кредитної політики чіткі кількісні орієнтири на рік; 2) запропонувати конкретні шляхи реалізації зазначених орієнтирів; 3) перейти на встановлення цільових орієнтирів визначення динаміки якісних параметрів (відсоткові ставки, валютний курс); 4) забезпечити контроль за дотриманням основних параметрів грошово-кредитної політики; 5) запровадити плаваючу ставку рефінансування, коригуючи її в залежності від рівня інфляції, попиту і пропозиції грошових коштів та ін.

Стабілізувати грошово-кредитну систему на сучасному етапі розвитку можливо через ведення виваженої монетарної політики, спрямованої на вдосконалення структури емісійного механізму у напрямі посилення ролі каналу рефінансування, цілеспрямоване зниження вартості фінансових ресурсів [80]. Перелік заходів з підвищення безпеки грошово-кредитного ринку, а також інституції, що повинні їх втілювати, подано в табл. 3.9.

Іншою важливою проблемою у зміцненні фінансової безпеки є нарощування боргових зобов'язань, про що йшлося в розділі 2. Станом на 2010 р. обсяг валового зовнішнього боргу України зріс до 117,3 млрд дол. США (85,7% від ВВП). Заборгованість держави зросла порівняно з попереднім періодом на 13,9 млрд дол. США (на 13,5%), а у березні 2010 р. він перебував на рівні 93,5% обсягу ВВП. Для країн з перехідною ринковою економікою, зокрема для України, такий розмір зовнішніх боргових зобов'язань є критичним.

Таблиця 3.9

Заходи стабілізації грошово-кредитної системи України

№ з/п	Вид діяльності	Сфера впливу	Відповідальні органи
1.	Проведення виваженої монетарної політики	підвищення рівня монетизації та насиченості економіки кредитами, адекватно до грошового попиту з боку реального сектора економіки	НБУ
2.	Посилення антициклічного характеру процентної політики	підвищення дієвості її важелів на основі дії «процентного коридору»	НБУ, Кабінет Міністрів
3.	Цілеспрямоване зниження вартості фінансових ресурсів	тимчасове розширення сфери субсидування процентних ставок має змінитися поступовою відмовою від такої практики, та реалізацією комплексу заходів зі зниження немонетарної інфляції	НБУ, Міністерство фінансів
4.	Удосконалення структури емісійного механізму	посилення ролі каналу рефінансування та розвитку механізмів раціонального розміщення та ефективного використання фінансових ресурсів	НБУ, КМУ

Складено автором

Згідно прогнозних розрахунків (рис. 3.19), зовнішня заборгованість протягом 2011-2013 рр. в Україні зростатиме і досягне рівня 26,74% до ВВП.

Підвищення рівня боргової безпеки вимагає запровадження дієвої політики державних запозичень, насамперед, удосконалення законодавства з формування внутрішньої та зовнішньої заборгованості. Стратегія залучення запозичень в економіку України повинна стати механізмом їх подальшого ефективного використання, тому важливою є її обґрунтована розробка та подальша реалізація із врахуванням напрямів залучення коштів, що, на нашу думку, першочергово повинні б спрямовуватися для фінансування інституціональних зрушень та запровадження новітніх технологій для майбутнього зростання доходів.

Заходами підвищення рівня грошово-кредитної безпеки можуть стати: 1) переведення частини кредитної заборгованості у державні цінні папери; 2) емісія довгострокових державних цінних паперів; 3) запровадження внутрішніх державних запозичень в іноземній валюті через їх оформлення цінними паперами під гарантії НБУ; 4) розвиток ринку похідних від зовнішніх боргових зобов'язань інструментів; 5) запровадження організаційних заходів удосконалення формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень; 6) забезпечення належної інформаційної підтримки цього процесу; 7) формування ефективної системи управління державним боргом як важливої складової державних фінансів.

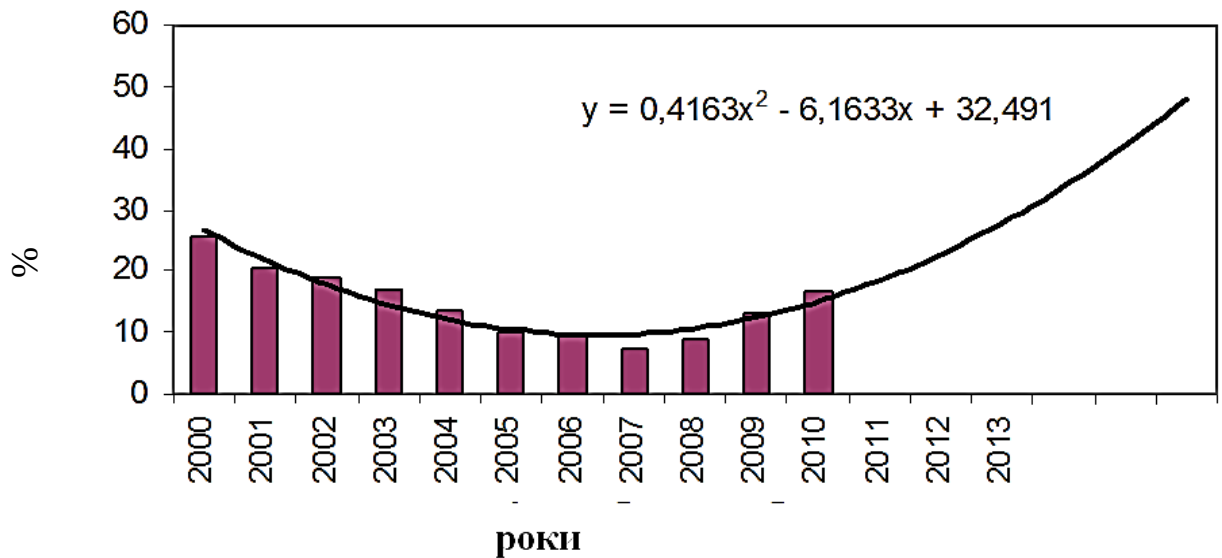

Рис. 3.19. Прогноз рівня зовнішньої боргової безпеки

Розраховано автором за: [99; 154]

У посткризових умовах, зважаючи на потенційну загрозу виникнення нової хвилі фінансової кризи, лише обґрунтована адекватна політика державного дефіциту сприятиме зниженню фіскального навантаження на економіку та зростанню державних інвестицій. Залучені державою боргові ресурси повинні спрямовуватись на інвестиційні проекти з метою отримання прибутків для покриття вартості обслуговування боргу. Розрахунок обсягів погашення боргів (внутрішнього і зовнішнього) протягом наступних 5 років (без врахування виплат НБУ з боргу перед МВФ) подано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Виплата боргових зобов'язань Україною у 2011-2014 рр., млрд грн

№ з/п	Роки Показники	2011	2012	2013	2014	2011-2014 усього (прогноз)
1	Погашення боргу, всього	7,35	4,37	5,38	4,25	21,36
	У тому числі:					
2	Внутрішнього боргу	3,74	2,66	1,37	1,24	9,01
3	Зовнішнього боргу	3,61	1,72	4,01	3,01	12,36
4	Обслуговування боргу	2,71	2,33	1,89	1,59	8,52
	У тому числі:					
5	Внутрішнього боргу	1,83	1,49	1,13	0,97	5,42
6	Зовнішнього боргу	0,88	0,85	0,77	0,61	3,11
7	Валові виплати	10,06	6,71	7,28	5,84	29,88

Розраховано автором за: [113]

Так, на погашення боргів у 2011 р. разом з коштами обслуговування боргу держава повинна витратити 10,1 млрд грн, у той час, як прогнозований обсяг ВВП на 2011 р. (на 4,5 % згідно прогнозів МВФ) становитиме 1135,8 млрд. Для виявлення ефективності використання зовнішньої заборгованості нами було здійснене прогнозування з використанням моделі Хоерла (Hoerl model). Для розрахунків бралися дані рівня зовнішньої безпеки за 2000-2010 рр. та їх вплив на індекс якості життя як чинника, що відображає ефективність політики забезпечення економічної безпеки держави (рис. 3.20).

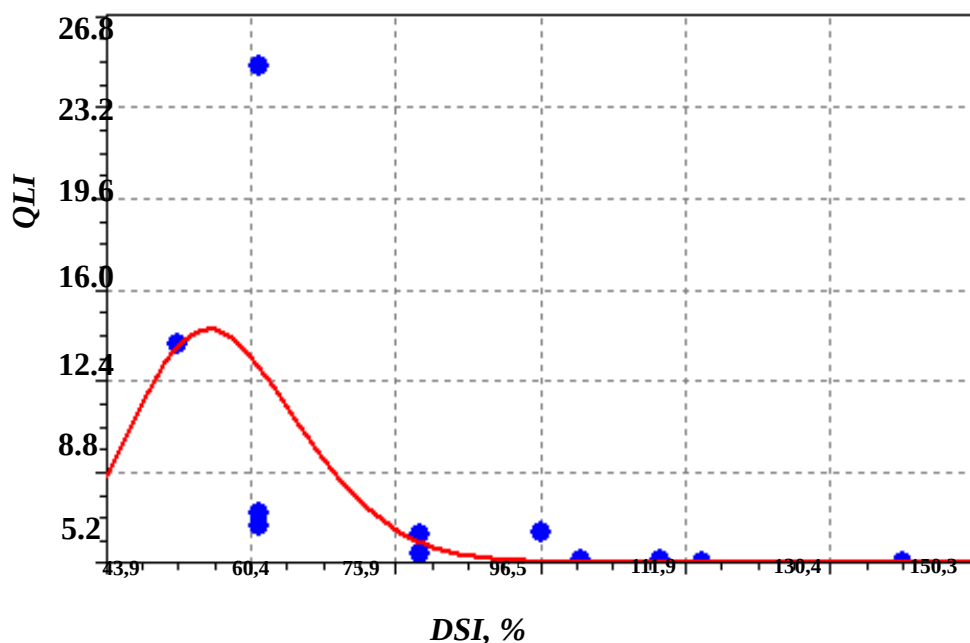

Рис. 3.20. Модель Хоерла (нелінійне програмування) для виявлення впливу зовнішньої заборгованості на індекс якості життя

Примітка. QLI – індекс якості життя, DSI – рівень зовнішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП.

Розраховано автором за: [99; 118]

За результатами розрахунків доведено, що при подальшому нарощенні обсягу заборгованості індекс якості життя прямує до нуля, тобто зростання обсягів зовнішньої заборгованості не призводить до покращення якості життя, а навпаки, її поступово погіршує. Коефіцієнт кореляції 0,63 – досить високий, що дозволяє говорити про достовірність висновків.

Для визначення ефективності використання кредитних ресурсів було проведено аналіз методом огортаючих даних (DEA). Модель орієнтована на

вихід з врахуванням таких показників: обсяг зовнішнього боргу, індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, ВВП у розрахунку на одну особу. Оскільки модель орієнтована на вихід, то, за результатами розрахунків, максимально ефективно боргові кошти використовує Монголія та Грузія. Найгірший показник в Україні, що вказує на нецільове використання запозичених коштів (рис. 3.21) (вихідні дані для проведеного аналізу за DEA методом подані в Додатку І) при цьому, найменш ефективно використання боргових ресурсів притаманне саме Україні.

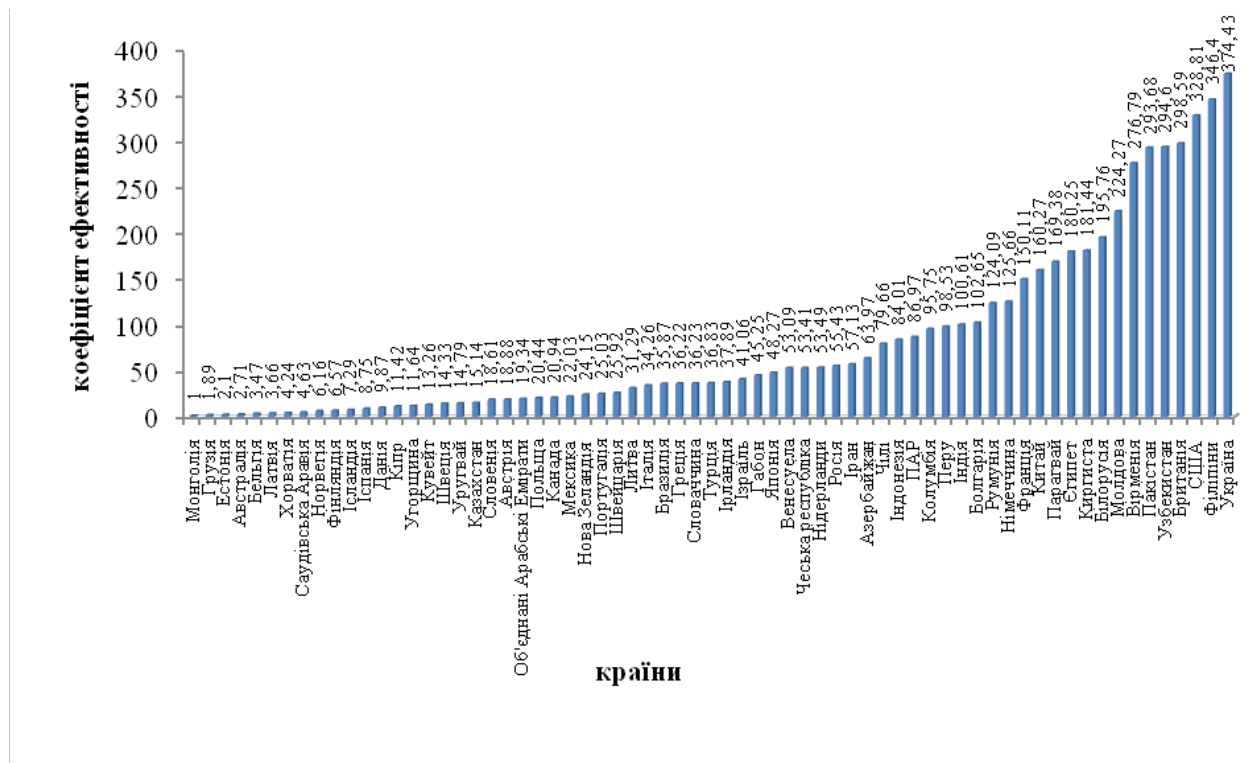

Рис. 3.21. Коефіцієнт ефективності використання зовнішньої заборгованості у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку держави, 2010-2011 рр.

Примітка. Коефіцієнт ефективності відображає негативні тенденції до збільшення обсягу зовнішньої заборгованості.

За: [99; 159]

Для системи фінансового контролінгу відкриваються широкі перспективи використання свого інструментарію у посиленні фінансової безпеки. Заходами фінансового контролінгу необхідно охопити такі елементи системи забезпечення фінансової безпеки, як наявність концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення її стратегії і тактики; законність функціонування цієї

системи та її спрямованість на захист інтересів на усіх рівнях ієрархії управління економікою (рис. 3.22).

Дефіцит бюджету залишається ключовою проблемою формування системи економічної безпеки та її фінансової складової, зокрема. З метою посилення бюджетної безпеки необхідно на законодавчому рівні закріпити ключові принципи бюджетування, удосконаливши сам процес бюджетного планування [125].

Рис. 3.22. Взаємодія фінансового контролінгу з елементами системи фінансової безпеки

Складено автором

Обсяги державного бюджету, видатки та доходи, а також дефіцит/профіцит бюджету подані в табл. 3.11, в якій відображене щорічне негативне сальдо бюджету, починаючи з 2003 р. «-0,4»; 2004 р. – «-3,0 %»; 2006 р. (відносно покращення) – «-0,7»; 2009 р. – «-3,9»; 2010 р. – «-5,9». Оскільки, згідно методики розрахунку рівня економічної безпеки, критичним є показник відношення дефіциту/профіциту бюджету до ВВП у розмірі понад 3%, існує реальна загроза фінансовій безпеці держави: 2009 р. – «-3,9» та 2010 р. – «-5,9» (табл. 3.11).

У бюджетному процесі важливо мати чітку систему оцінки бюджетних ризиків і закріплені обов'язки та відповідальність всіх його учасників; вдатки на розвиток економіки; зменшити міжбюджетні відносини та бюджетну статистику; запровадити критерії оцінки ефективності використання коштів; забезпечити прозорість фінансової системи та виконання бюджетів – як державного, так і місцевих.

Таблиця 3.11

Рівень дефіциту бюджету України у % до ВВП, 2002-2010 рр.

	Державний бюджет млн грн				у % до ВВП		
	доходи	видатки	повернення кредитів до Держбюджету та надання кредитів із Держбюджету	дефіцит (-), профіцит (+)	доходи Держбю джету	видатки Держбю джету	дефіцит (-), про- фіцит (+) бюджету
	45 468	44 348		1 119	20.1	19.6	0.5
	запровадження концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення стратегії і тактики її здійснення						
2005	105 330	112 976	300	-7 946	23.9	25.6	-1.8
2006	законність функціонування цієї системи та її спрямованість на захист інтересів громадян, господарюючих суб'єктів, регіонів, держави						
2007							
2008	231 686	241 454	2 732	-12 501	24.4	25.5	-1.3
2009	формалізація процесу формування концепції і стратегії фінансової безпеки, існування чіткого сценарію						
2010							

Складено автором [95, 99]

Для забезпечення фінансової стабільності на макrorівні необхідно провести системне реформування сектору публічних фінансів, що мають ризики та загрози фінансовій безпеці:

- запровадження інформаційної бази для об'єктивного моніторингу
- координація зусиль усіх суб'єктів фінансової безпеки
- забезпечення прозорості функціонування системи фінансової безпеки
- наявність кваліфікованих кадрів для дотримання фінансової безпеки
- відповідність окремих кроків Уряду і НБУ стратегічним цілям

кризовому етапі. Довгострокові завдання реформування сектору державних фінансів повинні містити заходи з (1) формування сприятливого фіскального простору для діяльності суб'єктів господарювання, (2) децентралізованої системи державних видатків у рамках нової редакції Податкового кодексу та Бюджетного кодексу України [126]. Необхідно забезпечити ефективність середньострокового бюджетного планування з метою випереджаючого збільшення державних інвестицій, що сприятиме підвищенню ділової активності в державі. Збільшення обсягів державного інвестування неможливе без удосконалення процедури розподілу інвестиційних коштів і контролю за їх використанням. У цьому контексті потрібно забезпечити відповідність динаміки соціальних видатків і темпів економічного зростання, а система соціальних трансфертів має бути захищеною від нецільового витрачання коштів.

Серед першочергових заходів зміцнення економічної безпеки у посткризовий період в Україні М.Флейчук і Я.Гончарук також виокремлюють: (1) посилення контролю за напрямками використання зовнішніх запозичень; (2) обмеження надмірного втручання міжнародних фінансових інституцій у стратегічне регулювання соціально-економічного розвитку; (3) диверсифікацію валютних резервів відповідно до структури зовнішньоторговельного обороту; (4) прийняття Закону України «Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів і їх витрачанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, членами їх сімей та близькими родичами» з метою викорінення проявів корупції у діяльності органів виконавчої влади; (5) запровадження уніфікованих стандартів податкової, фінансової, статистичної та бухгалтерської звітності суб'єктів господарювання усіх форм власності [147].

У сфері інвестиційної безпеки необхідно доопрацювати законодавчу базу (Цивільний, Господарський, Адміністративний, Податковий, Митний кодекси); запровадити відокремлення повноважень державних органів у сфері приватизації, забезпечивши прозорість і зрозумілість приватизації інвестиційно привабливих об'єктів; сформувати інститут гарантій для отримання іпотечних кредитів під будівництво соціального житла; удосконалити інформаційне забезпечення інвестиційних проектів, скоротивши терміни прийняття рішень про інвестування;

розробити і реалізувати довгострокову стратегію розвитку інвестиційного потенціалу нашої держави, зокрема, на основі напрацювань до Євро-2012.

Рекомендації з реформування вітчизняної банківської системи з метою підвищення рівня фінансової безпеки у цьому секторі повинні бути доповнені розробкою ефективної системи банківського нагляду (для контролю за дотриманням законодавства та вжиття негайних заходів до банків-порушників); удосконаленням механізмів: (1) запобігання легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом; (2) страхування депозитів громадян; (3) збереження та розкриття банківської таємниці.

Після проведеного у попередньому розділі аналізу реформування банківської системи Польщі та інших країн-нових членів ЄС виокремимо систему заходів, які необхідно вжити для інтеграції банківської системи України у європейський простір, серед яких: 1) адаптувати банківське законодавство до європейських стандартів, зокрема в питаннях захисту прав кредиторів і позичальників; 2) створити економічні передумови для зростання капіталізації вітчизняних банків; 3) реформувати інститут банківського нагляду, створивши окремий спеціалізований орган фінансового нагляду; 4) посилити співпрацю НБУ з центральними банками країн розширеного ЄС.

Глобалізація фінансової діяльності створює можливості для трансформації банківського сектору у пріоритетну сферу процесу міжнародної інтеграції, на думку Р.Олейнюк, при входженні до європейського економічного простору Україні необхідно передбачити відкриття банківської системи, її активне реформування та забезпечення виконання необхідних умов конвергенції ЄС [198]. Розробка сучасної стратегії розвитку банківської системи повинна включати:

- 1) забезпечення узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення банківської системи;
- 2) оновлення законодавчої бази функціонування банківської системи;
- 3) забезпечення відповідальності банків за зобов'язаннями перед державою, фізичними та юридичними особами;
- 4) зміцнення ролі центрального банку в попередженні системних криз і масового банкрутства банків;
- 5) залучення банківського капіталу до структурних реформ;

б) удосконалення управління активами і пасивами банків за допомогою системи страхування ризиків.

За дотриманням нормативів і вимог у банківській сфері відповідає система внутрішньобанківського контролінгу. Контроль за діяльністю банку проводиться банківськими працівниками та внутрішніми і зовнішніми аудиторами. Основне завдання такого контролю – своєчасне виявлення негативних недоліків для вжиття заходів з їх усунення. Система контролінгу «підсумовує» процес управління банком та спонукає до прийняття нових управлінських рішень. Проведення такого контролю може мати кілька позитивних наслідків для удосконалення роботи банку, зокрема: (1) підвищення рівня організаційної структури банку; (2) коригування бізнес-плану; (3) покращення управління персоналом. Система контролінгу та управління повинна діяти згідно чіткого нормативно-правового порядку прийняття і висвітлення рішень, проте часто такі рішення не відповідають або суперечать нормам чинного законодавства.

Для забезпечення стійкого розвитку банківської сфери в умовах пост-кризового розвитку в Україні необхідно продовжити ліквідацію «слабких» банків і консолідацію банківської системи; запровадити автоматичні регулятори капіталізації фінансових установ; забезпечити реальне функціонування системи фінансових інститутів розвитку (зокрема Державного банку реконструкції і розвитку); налагодити консультації НБУ з комерційними банками з підвищення ефективності механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки; удосконалити принципи регулювання присутності іноземного капіталу в банківському секторі для спрямування коштів іноземних інвесторів в пріоритетні сфери економіки України; вдосконалити інструменти управління ризиками; підвищити прозорість банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій) [127] та ін. (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Система заходів стабілізації банківської системи України

№ з/п	Заходи із забезпечення стійкості банківської системи
1.	Продовження процесу консолідації банківської системи
2.	Впровадження автоматичних регуляторів капіталізації фінансових установ, зокрема коригування нормативу адекватності капіталу залежно від фази ділового циклу
3.	Забезпечення реального функціонування системи фінансових інститутів розвитку
4.	Запровадження фінансових установ і організацій, що обслуговують експортні операції і аграрний комплекс, здійснюють мікрофінансування
5.	Створення компенсаційних фондів та інвестиційних банків, що забезпечують швидке розширення

	інвестиційного сегменту фінансового ринку
6.	Формування системи економічних стимулів до активізації кредитування в рамках реалізації програм фінансово-кредитної підтримки пріоритетних галузей для поживлення внутрішнього виробництва
7.	Підвищення стабільності внутрішньої ресурсної бази банків, зокрема, за рахунок використання потенціалу накопичених коштів домогосподарств, розвитку системи рефінансування комерційних банків, впровадження державних депозитно-кредитних схем
8.	Рационалізація інституційного розподілу коротко- та довготермінових ризиків (наприклад, в Китаї є чотири стратегічних банки, які фінансують довгострокові масштабні проекти, що не приносять прибутку у короткостроковій перспективі
9.	Налагодження консультацій НБУ з комерційними банками з удосконалення механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки на основі запровадження фідучіарної відповідальності – банки мають отримувати рефінансування за умови спрямування певної частини коштів на пріоритетні цілі економічного розвитку
10.	Удосконалення регулювання присутності іноземного капіталу в банках України для спрямування коштів іноземних інвесторів в пріоритетні сфери національної економіки
11.	Моніторинг змін регуляторних правил Базельського та Європейського комітетів з питань банківського нагляду за оцінкою ризиків та підвищення вимог до достатності капіталу; аналіз їх відповідності потребам розвитку банківського сектору в Україні та внесення відповідних змін в регуляторні акти НБУ
12.	Запровадження агрегованого регулювання нагляду за банківською системою, вдосконалення інструментів управління ризиками і проведення складних фінансових операцій
13.	Підвищення прозорості банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій)

Складено автором за: [127]

Оскільки особливої уваги в реформуванні банківської системи потребують питання удосконалення структур контролінгу та підвищення ефективності фінансового нагляду, істотним покращенням ситуації може стати запровадження однієї із запропонованих моделей: (1) розбудова існуючої системи контролінгу та фінансових регуляторів (НБУ, ДКЦПФР та Держфінпослуг) через посилення їх незалежності [130, с.20]; (2) запровадження діяльності двох окремих органів регулювання та нагляду: Служби фінансового нагляду при центральному банку та Регулятора фінансового ринку (модель «twin peaks»).

Модель «twin peaks» передбачає організацію системи нагляду та регулювання з двома незалежними регуляторами. Один з них перебуває в складі центрального банку (здійснює нагляд за фінансовими установами), а другий є окремою структурою, підпорядкованою Міністерству фінансів (відповідає за встановлення правил і здійснює нагляд за діяльністю на фінансовому ринку, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг). Переваги та недоліки запровадження обох систем фінансового нагляду розкриті в табл. 3.13.

У 2010 р. у Європейському Союзі теж розглядали потребу запровадження системи посиленого нагляду за банківським сектором у зв'язку з подоланням наслідків світової фінансової кризи. Представники ЄС виступили із закликом запровадження сильної фінансової системи нагляду з обов'язковими повноваженнями, і найбільш адекватним рішенням у цьому контексті було

запропоновано модель «twin peaks», що складатиметься з одного органу для нагляду за банківським і страховим секторами, а іншого – для цінних паперів та захисту прав споживачів [129].

Зважаючи на існування потреби в комплексному підході до аналізу перспектив використання засобів фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки держави, нами був здійснений регресійний аналіз впливу показників фінансової безпеки, розрахованих у 2 розділі, на такий сукупний якісний показник захищеності національних інтересів і безпеки економічного розвитку, як індекс якості життя.

Таблиця 3.13

Напрями реорганізації банківського нагляду
в системі фінансового контролінгу

Забезпечення прозорості у діяльності фінансових регуляторів через розроблення загальної Стратегії комунікацій та її реалізації	
<i>Переваги:</i>	<i>Недоліки:</i>
1. Відсутність змін у нормативно-правовій базі в частині перерозподілу повноважень 2. Відсутність необхідності фінансування змін в організаційній структурі органів регулювання та нагляду 3. Відсутність ризику перехідного періоду	1. Труднощі запровадження консолідованого нагляду 2. Низький рівень координації дій органів регулювання та нагляду 3. Збільшення навантаження на Державний бюджет 4. Відсутність єдиної бази даних фінансових установ 5. Відсутність уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за фінансовими установами 6. Низький рівень захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг
1. Забезпечення прозорості у діяльності фінансових регуляторів через розроблення та реалізацію Стратегій комунікацій. Запровадження діяльності двох окремих органів регулювання та нагляду	
<i>Переваги:</i>	<i>Недоліки:</i>
1. Закріплення відповідальності за розроблення політики фінансового сектору 2. Відсутність ризику перехідного періоду для банківського сектору 3. Запровадження консолідованого нагляду за фінансовими установами 4. Створення єдиної бази даних фінансових установ 5. Спрощення та зменшення обсягів звітності 6. Вироблення уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за фінансовими установами 8. Відсутність ризику перетворення органу регулювання та нагляду в «бюрократичну машину» 9. Підвищення професійного рівня співробітників регуляторного органу та фінансових установ на базі	1. Ризик перехідного періоду для небанківських фінансових установ 2. Ризик координації дій органів регулювання і нагляду 3. Збільшення навантаження на державний бюджет з фінансування розробки законодавства та організаційних змін

учбових закладів Національного банку України 10. Підвищення рівня захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг	
--	--

Складено автором за: [130]

Результати регресійної моделі (3.1), критерії яких дають підстави стверджувати про їх значущість ($R = 0,98$; $R^2 = 0,97$; $DW = 2,8$; F-критерій Фішера $(4,3) = 157,69$) підтверджують існування позитивного впливу девальвації національної валюти та незначного позитивного впливу зовнішньої заборгованості на індекс якості життя. У той час, як зростання ВВП має екстенсивний характер, працює на нарощування обсягів експорту і не покращує якості життя, а зростання внутрішнього боргу істотно її погіршує:

$$QLI = -2,34 - 0,17GDP - 0,89D_Int + 0,39D_Ext - 1,38Exch, \quad (3.1)$$

$(-5, 41)**$ $(-3, 01)*$ $(-4,13)***$ $(2,22)**$ $(-6,25)***$

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1%;

** – 5%;

*** – 10%.

де QLI – індекс якості життя; GDP – валовий внутрішній продукт (індекс до попереднього року); D_Int – рівень внутрішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП; D_Ext – рівень зовнішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП; $Exch$ – офіційний обмінний курс гривні до дол. США.

Використовуючи отримані результати розрахунків, ми здійснили прогностні розрахунки індексу якості життя в Україні на найближчі роки – до 2013 р. (рис. 3.23-3.24). Такі прогностні оцінки буди подані згідно двох сценаріїв: 1) використовуючи показники індексу якості життя Світового центру даних та 2) використовуючи офіційні розрахунки якості життя з доповненням розрахованими нами індикаторами економічної безпеки, що мають вплив на якість життя, а як наслідок – і безпеку громадян, забезпечення якої є основною метою держави.

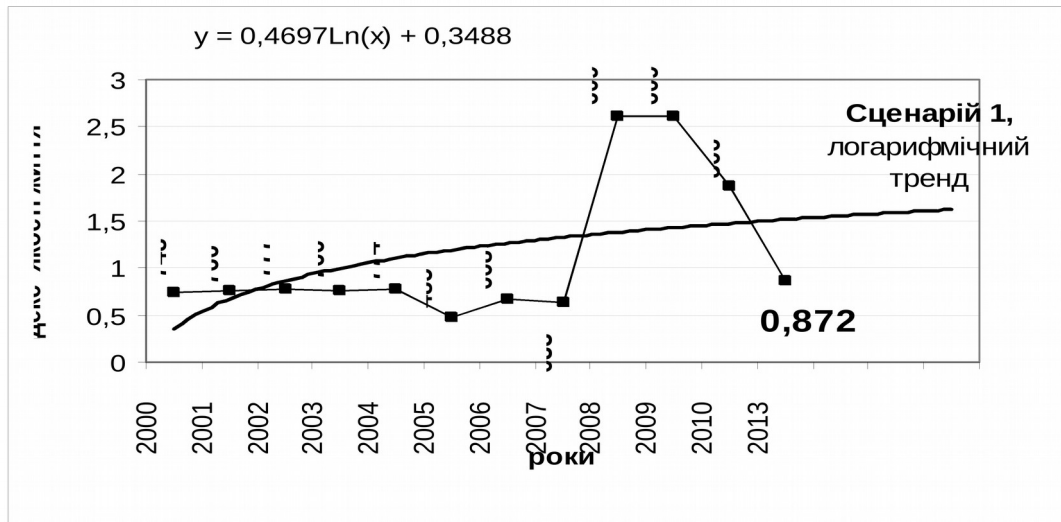

Рис. 3.23. Прогнозні оцінки індексу якості життя в Україні

Так, відповідно до сценарію №1 (рис. 3.23), індекс якості життя в Україні в 2013 р. буде 0,872, що опускає його з особливо високого рівня 2008-2009 рр. до рівня 2000-2006 рр. Індекс якості життя, розрахований за другим сценарієм, включає скориговану оцінку, спричинену впливом основних чинників економічної безпеки.

За результатами наших розрахунків (сценарій 2 – рис. 3.24), індекс якості життя у 2013 р. суттєво погіршиться, якщо збережуться негативні тенденції розвитку показників фінансової безпеки, зокрема, зростання обсягів внутрішньої та зовнішньої заборгованості, девальвація національної грошової одиниці, екстенсивне зростання ВВП. На нашу думку, такі перспективи спонукають до перегляду механізмів забезпечення фінансової безпеки, насамперед контролю за розвитком окремих секторів фінансової сфери, де зможе проявитися позитивний вплив використання інструментів фінансового контролінгу.

$$Y = -2,34 - 0,17 \cdot \text{GDP} - 0,89 D_{\text{INT}} + 0,39 D_{\text{EX}} + 1,38_{\text{exch}}$$

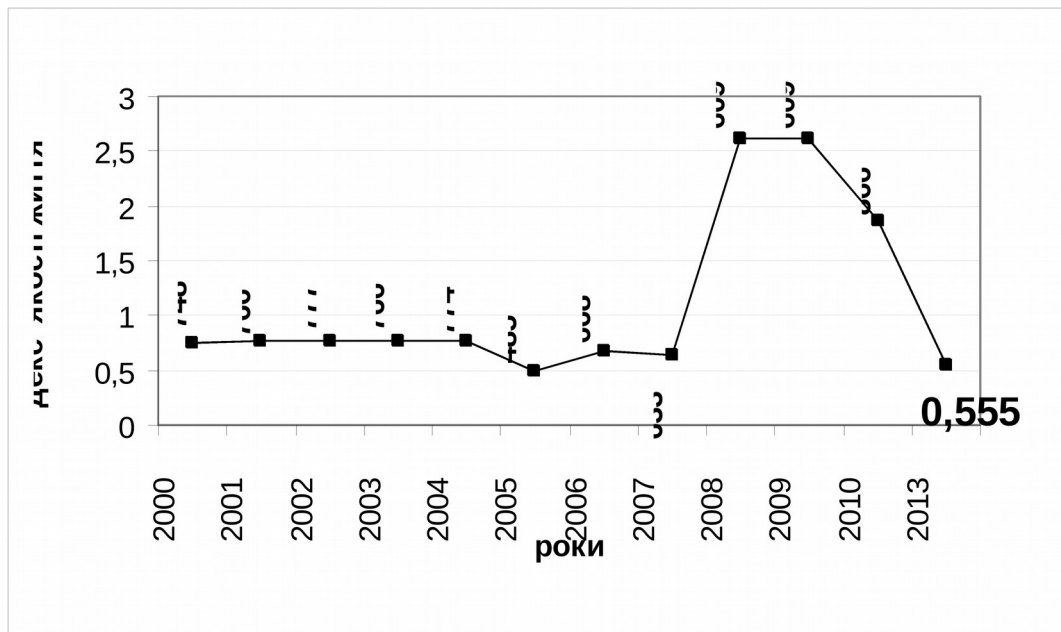

Рис. 3.24. Регресійне прогнозування з врахуванням основних факторів впливу (сценарій 2)

Розраховано автором за: [99; 113; 118; 119]

З метою теоретичного моделювання впливу боргової безпеки на основні компоненти фінансового сектора у роботі модифіковано баланс заощаджень інвестицій, доповненням його компонентою рівня зовнішнього та внутрішнього боргу до обсягу ВВП (рівняння 1).

$$Sdt(Y, g, r, M/J, D) - It(r, D) = CA_t(EP^*/P, Y, Y^*), \quad (3.2)$$

де Sd – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном; D – інтегральний показник фінансової безпеки; J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b}(E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Результати розрахунку відповідних мультиплікаторів (рівняння 2) доводять прямо пропорційний зв'язок між рівнем фінансової безпеки та економічним розвитком держави.

$$\frac{dY}{dD} = \frac{Sd_t dY + M / J + I_t dT \times I_t dD}{JdP + dr \times CA_t + dP \times dY^*} > 0 \quad (3.3)$$

Підсумовуючи підходи до зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України, можна зробити висновки щодо узагальнених пропозицій із забезпечення фінансової безпеки через: 1) розробку і впровадження Концепції фінансової безпеки України; 2) забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; 3) створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; 4) посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; 5) припинення «втечі» українського капіталу за кордон; 8) налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

Загалом, забезпечення підвищення ефективності регулювання фінансових операцій, створення сприятливих умов для інвестування, підвищення ефективності використання державних коштів, забезпечення стійкості фінансової системи, стабільності обмінного курсу гривні, розширення кредитної підтримки економіки, зміцнення довіри до фінансових установ, оптимізація структури зовнішнього боргу, недопущення неконтрольованого відпливу капіталу за межі країни, створить передумови для зміцнення фінансової безпеки України, зокрема, з використанням інструментів фінансового контролінгу.

Висновки до розділу

В умовах глобалізації співпраця країн ЦСЄ з Євросоюзом у фінансовій сфері стала ключовим засобом формування ефективної економіки і обумовила пріоритети економічних реформ. Комплексні реформи в країнах ЦСЄ створили передумови для зростання довгострокових інвестицій та ліквідації економічних диспропорцій. Стратегічними напрямками реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ стали здійснення реформ у сфері державних фінансів, банківської системи, фондового ринку та валютної політики.

Стратегії реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ передбачали забезпечення ефективного та стабільного функціонування банківської системи, прозорості банківських операцій, підтримання конкуренції на ринку банківських послуг. Консолідація бюджетної системи в країнах цього мегарегіону відбувалася через включення позабюджетних фондів до системи державного бюджету для удосконалення контролю за використанням державних коштів.

Аналіз реформування банківської системи Польщі та інших країн ЦСЄ дає підставу адаптації банківського законодавства до європейських стандартів, зокрема, в питаннях захисту прав кредиторів і позичальників; створення економічних передумов для зростання капіталізації банків; реформування інституту банківського нагляду, створивши окремий спеціалізований орган; посилення співпраці НБУ з центральними банками країн розширеного ЄС.

Оскільки інтеграція до Європи є головним напрямом розвитку та розбудови України як правової держави, однією із основних передумов є адаптація законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, особливо на сучасній стадії узгодження асоційованого членства України. Серед пріоритетів європейських держав є питання правового співробітництва з попередження злочинів, фінансових у тому числі.

Для запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної інституційної інфраструктури. Удосконалення системи валютного контролю неможливе без вдосконалення існуючої системи державних органів контролю у сфері валютних відносин.

Для системи фінансового контролінгу відкриваються широкі перспективи використання свого інструментарію у посиленні фінансової безпеки. Заходами фінансового контролінгу необхідно охопити такі елементи системи забезпечення фінансової безпеки, як впровадження та реалізацію концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення її стратегії і тактики; законність функціонування цієї системи та її спрямованість на захист інтересів на усіх рівнях ієрархії управління економікою.

Першочерговими національними інтересами в сфері забезпечення фінансової безпеки є підвищення ефективності фінансової системи, діяльності митної і податкової служб, банківської системи; досягнення збалансованості державних фінансів через ухвалення реальних бюджетів; перебудова міжбюджетних відносин; забезпечення прозорості при розподілі бюджетних коштів; управління державним боргом України; запровадження валютної політики збалансування реального попиту на іноземну валюту з її пропозицією; удосконалення грошово-кредитної системи, підтримка ліквідності національної грошової одиниці; підвищення капіталізації банківського сектора; забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо, достатнього обсягу золотовалютних запасів; удосконалення механізмів повернення національного капіталу з-за кордону та управління зовнішнім боргом.

Досвід запровадження заходів з протидії ілєгалізації економіки дає підстави стверджувати про доцільність застосування принципів фінансового контролінгу в мінімізації тіньового сектору української економіки. Функції валютного контролю через співпрацю Національного банку, митної служби, Міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади розглядалися у сфері зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання, а оскільки серед заходів фінансового контролінгу є регуляторний моніторинг припливу і відпливу капіталу, аналіз варіантів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, доречним буде застосування цих функцій у системі протидії ілєгалізації економіки.

Для зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України на державному рівні варто запровадити заходи з розробки та реалізації Концепції фінансової безпеки України; забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; припинення «втечі» українського капіталу за кордон; налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо використання інструментів фінансового контролінгу в зміцненні економічної безпеки держави. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. На посткризовому етапі розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення економічної безпеки держави загалом і фінансової компоненти зокрема. Основною метою посилення фінансової безпеки є підтримання стану фінансово-кредитної сфери, за якого її параметри забезпечують внутрішню і зовнішню збалансованість соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз нами запропоновано використання інструментарію фінансового контролінгу, зокрема, розширенням його застосування не лише на мікро-, але й на макрорівні ієрархії управління та окресленням необхідності впровадження основних принципів, етапів та інструментів фінансового контролінгу у системі зміцнення економічної безпеки держави.

2. На підставі компаративного аналізу різноманітних підходів до ведення фінансового нагляду на макрорівні запропоновано удосконалення процесу забезпечення економічної безпеки через запровадження додаткових механізмів застосування управлінських рішень. Зокрема, розроблено комплексну систему заходів зміцнення економічної безпеки через підвищення ефективності банківського, грошово-кредитного, валютного, бюджетного секторів з використанням фінансового контролінгу, який передбачає систематичне акумулювання даних, визначення порогових значень індикаторів, загроз та ризиків фінансової безпеки, а також розробку рекомендацій збалансування фінансової системи держави.

3. Оскільки протидія фінансовим злочинам, «відмиванню» нелегальних коштів, злочинам у транскордонній та міжнародній сферах є ключовою компонентою державного і суспільного механізму зміцнення фінансової безпеки, лише комплексна система протидії іллегалізації, включно з механізмами

фінансового контролінгу, дасть позитивні результати. За нашими оцінками, масштаби проникнення «тіньового» сектору в офіційну економіку досягли загрозливого рівня – у тіньовому секторі, за різними оцінками, перебуває 50-60% валового внутрішнього продукту України, тому існує реальна загроза економічній безпеці від іллегалізації господарської діяльності в Україні. Серед стратегічних рішень з протидії тінізації пропонуємо запровадження системи заходів, серед яких основні: 1) визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; 2) вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії іллегалізації для усунення недоліків у вітчизняному законодавстві; 3) тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики щодо вірогідності зростання ризику іллегалізації та залучення елементів фінансового контролінгу.

4. Результати емпіричних досліджень підтверджують, що найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни (стабільність якої визначається, насамперед, рівнем інфляції, обсягами внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави та їх відношенням до обсягу ВВП, станом виконання державного бюджету, рівнем монетизації економіки, обсягом міжнародних резервів Національного банку України) знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Для підвищення рівня фінансової безпеки України необхідно вжити заходів, які б передбачали: (1) прийняття стратегії фінансової безпеки; (2) забезпечення дотримання Податкового законодавства, Законів України про державний борг, фінансово-кредитну сферу, фінансові операції; (3) запровадження дієвої системи фінансового моніторингу і контролю; (4) створення єдиної державної інформаційної бази для усіх фінансово-кредитних установ. Запровадження дієвої системи фінансового контролінгу, що функціонувала б на випередження, може стати однією з ключових позицій забезпечення фінансової стабільності держави.

5. Для запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної

інституційної інфраструктури, а система валютного контролю потребує вдосконалення існуючої схеми взаємодії державних органів контролю у сфері валютних відносин. Визначальна роль на етапі посттрансформаційної кризи належить сприянню державою реалізації національних конкурентних переваг шляхом вдосконалення законодавства, спрямованого на детінізацію економіки України.

6. Результати багатофакторного регресійного та кластерного аналізу, а також методу огортаючих даних (DEA) дають підстави стверджувати про існування загрози економічній безпеці держави з боку фінансового сектора, зокрема, загрозливими є показники боргової безпеки (рівень зовнішньої і внутрішньої боргової безпеки, зростання дефіциту бюджету, обсягу готівкових коштів в обігу, рівень інфляції та ін.). За допомогою економіко-математичних методів підтверджено неефективність використання залучених зовнішніх активів, а також негативний вплив зовнішньої заборгованості на якість життя в Україні, що є ключовим показником забезпечення національної безпеки держави.

7. За допомогою прогнозних оцінок (модель Хоерла, регресійне прогнозування) розраховано ефективність впливу основних макроекономічних показників на економічну безпеку та сталий розвиток, результати якого свідчать про погіршення рівня якості життя протягом 2011-2013 рр. (на відміну від офіційних даних), що пов'язано з існуванням загроз у фінансовому секторі та економічній безпеці загалом. Такі тенденції вимагають вжиття адекватних заходів з моніторингу, аналізу, регулювання та управління відхиленнями ключових показників економічної безпеки з подальшою розробкою плану протидії загрозам і ризикам розвитку економіки, що доцільно здійснювати засобами фінансового контролінгу.

8. Досвід запровадження заходів з протидії ілєгалізації економіки дає підстави стверджувати про застосування принципів фінансового контролінгу в мінімізації тіньового сектору української економіки. Функції валютного контролю через співпрацю Національного банку, Державної митної служби,

Міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади належать до сфери зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання. Серед заходів фінансового контролінгу є регуляторний моніторинг припливу і відпливу капіталу, аналіз напрямів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, тому доречним буде застосування цих функцій у системі протидії іллегалізації економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень до засідання круглого столу “Актуальні проблеми економічної безпеки України”. – К.: УЦЕПД, 1997.
2. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія / Васильців Т.Г. – Львів: Арал, 2008. – 386 с.
3. Городецький А. Вопросы безопасности экономики России // Экономист / Городецький А. – 1995. – №10. – с.46.
4. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Жаліло Я.А. // Стратегічна панорама, № 3, 2004.
5. Державне управління: підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна; [за ред. А.Ф. Мельник]. – К.: Знання, 2009. – 582 с.
6. Економіка підприємства: Підручник [За заг. ред. проф. С.Ф. Покропивного – 2-ге, перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.
7. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [За ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
8. Економічна безпека: навч.посіб. / [за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
9. Економічна безпека: навч.посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; [за ред. О.М. Джужі]. – К.: Алеута; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
10. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с. – (Сер. “Нац. безпека”; Вип.2).
11. Грунин О.А. Экономическая безопасность: учебник для вузов / О.А. Грунин, А.Д. Макаров, Л.А. Михайлов и др. – М.: Дрофа, 2010. – 270 с.
12. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка: Підручник / Заблоцький Б.Ф. – Львів: Новий Світ – 2000, 2009. – 582 с.
13. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч.посіб. [для

студ.вищ.навч.закл.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с. – ISBN 978-966-364-830-9.

14. Івахненко С.В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології / С.В. Івахненко, О.В. Мелих. – К.: Знання, 2009. – 319 с.

15. Калайтан Т.В. Контролінг. Навчальний посібник / Калайтан Т.В. – Львів: Новий Світ – 2000, 2008. – 252 с.

16. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування, [кер. проекту В.М. Геєць]. – К.: Логос, 1999. – 63 с.

17. Мищенко С.Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский / [Под. ред. Ю.Г. Лысенко]. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178 с.

18. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / Мунтіян В.І. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 462 с.

19. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навч. закладів екон. профілю / Пастернак-Таранушенко Г. ; [За ред. проф. Б. Кравченка]. – К.: “Кондор”, 2002. – 302 с.

20. Портна О.В. Контролінг: Навчальний посібник / Портна О.В. - Львів: “Магнолія 2006”, 2008. – 240 с.

21. Партин Г.О. Види та місце фінансового контролінгу на підприємстві / Г.О. Партин, Я.В. Маєвська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6. – С.199-202.

22. Фалько С.Г. Контроллинг: национальные особенности – российский и американский опыт // "Контроллинг. Технологии управления" . – 2005. – № 2. – С. 14-18.

23. Finance controlling [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dart-creations.com/business-tree/finance/finance_controlling.html.

24. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. – К. : Вид-во КНЕУ, 2003. – 554 с.

25. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія / Предборський В.А. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

26. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія / Предборський В.А. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.

27. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: навч.посіб. / [С.Г. Гуржій, С.М. Ключке, В.М. Кірсанов та ін.]; Держ. ком. фін. моніторингу України. – К.: Такі справи, 2008. – 560 с.

28. Пушкар М.С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: Монографія / Пушкар М.С., Пушкар Р.М. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 370 с.

29. Система економічної безпеки держави / [Під заг.ред. д.е.н., проф., заслуж. екон. України А.І. Сухорукова]. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД “Стилос”, 2009. – 685 с.

30. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави. Навчальний посібник / Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

31. Сухоруков А.І. Національна економічна безпека: Навч. посібник [А.І. Сухоруков, С.З. Мошенський, О.М. Петрук; за ред. д.е.н., проф., заслуж. екон. України А.І. Сухорукова]. – Житомир: ПП “Рута”, 2010. – 384 с.

32. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

33. Ткаченко В. Деякі положення сутності і змісту економічної безпеки держави / Ткаченко В. // Економіст. – 2008. – №9. – С. 9-11.

34. Яковлев Ю.П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Яковлев Ю.П. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 318 с.

35. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

36. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії [Укладачі: В.С. Іфтемічук, В.А. Григор'єв, М.І. Маниліч, Г.Д. Шутак; За наук. ред. Г.І. Башнянина, В.С. Іфтемічука]. – К.: “Магнолія плюс”, 2004. – 688с.

37. Економічна енциклопедія. У трьох томах / За заг.ред. Б. Гаврилишина, С. Мочерного та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – Том 1.
38. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. – 714 с.
39. Дыбаль С.В. Финансовый анализ в концепции контроллинга. Монография / Дыбаль С.В. – СПб.: Бизнес-пресса, 2009. – 344 с.
40. Сухарева Л.А. Контроллинг – основа управления бизнесом / Сухарева Л.А., Петренко С.Н. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002. – 208 с.
41. Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посібник / [Ю.І. Дмитрик, Д.І. Йосифович, І.В. Красницький, С.І. Мельник, Є.В. Пряхін, С.В. Якимова]; за заг.ред. І.В. Красницького. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 308 с.
42. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / Пушкар М.С. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 423 с.
43. Давидович І.Є. Контролінг: Навч.посібн. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.
44. Собкова Н.Д. Концептуальні ознаки контролінгу у фінансовій системі України //Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец.-вип., присвяч. Міжнар. наук.-практ.конф. “Контролінг у бізнесі: теорія і практика” / Собкова Н. Д.. – К. : Вид-во КНЕУ, 2008. – 512 с.
45. Фалько С.Г. Контролінг та його національні особливості / С.Г. Фалько // Економіка та держава. – 2007. – № 10. – С. 14-18.
46. Черевко О. Механізми запобігання розвитку тіньової економічної діяльності у сфері грошово-фінансових відносин // Вісник Національного банку України / Черевко О., Романів Є. – 2004. – №3. – С.20-23.
47. Офіційна сторінка міжнародної організації Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010.

48. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 5-6, ст.30.

49. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 1, ст. 1.

50. Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 1, ст. 2.

51. Доля Л.М. Стан боротьби зі злочинністю у банківській системі України: шляхи нейтралізації та протидії / Доля Л.М. // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2003. – №8. – С.67.

52. Cowell F.A.F. Auditing with “Ghosts” – The Economics of Organized Crime / Cowell F.A., Gordon J.P. [Ed. by G. Fiorentini and S. Peltzman], 1995. – P. 185 – 196. – P.192.

53. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=835_001.

54. Панова Е.И. Теневой сектор и экономический рост / Панова Е.И. / Препринт. BSP/98/004. – М.: Российская эконом. школа, 1998. – 17 с. – С.13-14.

55. Feig E. How Big is the Irregular Economy? / Feig E. // Challenge. – 1979. – № 6. – P 214 – 235. – P.234.

56. Турчинов О. Науково–методологічні дослідження тіньової економіки / Турчинов О. – К.: Вид-во НАН України, 1997. – С. 25 – 32.

57. Ортинський В.Л. Організаційно-економічний механізм зниження рівня тінізації економіки в підприємницькій діяльності / Ортинський В.Л.; Дисертація на здобуття наук. ст. канд. екон. наук. – Львів: ІРД НАНУ, 2000. – 160 с.

58. Бокун Н. Проблемы статистической оценки теневой экономики / Бокун Н., Кулибаба И. // Вопросы статистики. – 1997. – № 7. – С. 11– 19.

59. Пушкар М.С. Розробка систем обліку: Навчальний посібник / Пушкар М.С. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 198 с.

60. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Єрмошенко М. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

61. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980. – Заголовок з екрану (актуально на 12.09.2011 р.).

62. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

63. Подколзина И.А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях / Подколзина И.А. // Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 1996. – № 5.

64. Саєнко О. Методичні підходи до оцінки рівня забезпечення національної економічної безпеки / Саєнко О. / Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 200-201.

65. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / Соколовська А. // Економіка України. – 2008. – № 3. – С.23-34.

66. Чемерис Л. Проблеми забезпечення економічної безпеки України / Чемерис Л. // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 244-245.

67. Шубравська О.В. Основні індикатори та ризики соціально-економічного розвитку України / Шубравська О.В. // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №8(50). – С. 25-33.

68. Экономическая безопасность России: общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 869 с.

69. [Рябошлик В.](#) Двосекторна макромонетарна модель зростання / В. Рябошлик // Економіст. – 2000. – № 6. – С. 70-73

70. Mitchell W.C. What Happens during business cycles / Mitchell W.C. - N.Y., 1951.

71. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України; [за ред. Пирожкова С.І.]. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.

72. Прохоренко Г.К. Основи фінансової безпеки України. – Х.: Юніс. 2001. – С. 29.

73. Комарницький І.М. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави / Комарницький І.М., І.А. Франів, Б.М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – № 2(49). – 2010. – С.23.

74. Геєць В. Розвиток фінансового сектора. Матеріали круглого столу / Геєць В. – Київ, травень, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2011/05/10/285212/>

75. Кузьменко В.П. Фінансові кризи як складові економічного циклу та структурно-інвестиційна політика їх подолання / Кузьменко В.П. // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 27 червня 2001 р. – К.: РНБО України, Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки, 2002. – С. 85-100.

76. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю / Литвак О.М.: Дис. докт. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 80.

77. Україна в контексті світової економіки: сучасне становище та перспективи. Аналітична доповідь УЦЕПД / Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх подолання. – Т.10. – К.,2002. – С.215.

78. Кухта П. Трёхсекторная модель балансов постсоветских экономик / Кухта П. // Блог об экономике Украины и постсоветского пространства (24/08/2010), [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econoblog.com.ua/page/3/>.

79. Проблемы с качеством активов замедляют темпы восстановления украинской банковской системы // Офіційний сайт Standard & Poor's [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.standardandpoors.ru/article.php?pubid=6741&sec=an>.

80. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки. – К.: НІСД, 2011. – 38 с.

81. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / Feige E. // World Development. – 1990. – Vol. 18(7). – P. 981 – 1002. (P.983, P.985).

82. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / Варналій З.С. – К.: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 1998. – 56 с. – С.11.

83. Слободяник Ю.Б. Державний аудит як інструмент зміцнення економічної безпеки України [Текст] / Ю.Б. Слободяник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Економічна безпека і проблеми господарсько-політичної трансформації соціально-економічних систем». – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – С.128-131.

84. Коваленко О.Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України / Коваленко О.Ю. // Економіка. Наукові праці. – Том 133, Вип. 120. – С.56-61.

85. Статистичний бюлетень НБУ (електронне видання) / Департамент статистики та звітності Національного банку України, 2008-2010 рр. // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.

86. Палехова В.А. Макроекономіка: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / В.А. Палехова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Випуск 96. – С. 57.

87. Запатріна І.В. Бюджетне регулювання економічного зростання / Запатріна І.В. / Дис. на здобут. наук. ступеня д. екон. наук за спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Науково-дослідний фінансовий інститут Академії фінансового управління Міністерства фінансів України, Київ, 2008.

88. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 37-38. – ст. 189).

89. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року – Випуск 10. – Міністерство економіки України, департамент макроекономіки [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.

90. Вітлінський В.В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. / В.В. Вітлінський, Л.Л. Маханець. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 84.

91. Гмурман В.Е. Теория вероятности и математическая статистика / В.Е. Гмурман. – М: Высшая школа, 1999. – С. 18, 76.
92. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов. – СПб.: Питер, 2005. – 2-е изд. – 240 с. (Серия “Учебное пособие”).
93. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С.Власюк. – К., Нац. інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2008. – 48 с. – Бібліографія.: с.43-46.
94. Симонов Ю.Ф. Валютные отношения. Учебное пособие для вузов / Симонов Ю.Ф., Носко Б.П. – Ростов н/д: Феникс, 2001. – 320 с.
95. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / Міщенко В., Сомик А. // Вісник Національного банку України. – 2007. – №5. – С. 28-31.
96. Гесць В. Іноземний капітал у банківській системі України / В. Гесць // Дзеркало тижня. – 2007. – № 26 (605).
97. Стубайло Т. Інтеграція іноземного банківського капіталу в країни Центральної та Східної Європи / Стубайло Т. // Журнал “Схід”. – № 2 (109). – 2011.
98. Європейський вибір: Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. // Послання Президента України до Верховної Ради України – 2002 рік. – К.: Преса України, 2002. – 96 с.
99. Офіційна сторінка Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
100. Жданов Ю.Н. Европейское уголовное право. Перспективы развития / Жданов Ю.Н., Лаговская Е.С. – М.: Международные отношения, 2001. – С. 7.
101. Офіційний сайт Міністерства економіки України [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.
102. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26, ст.131.
103. Пасенко О. “Кримінальна” реформа / Пасенко О. // Юридичний вісник України. – 2001. – 10–16 листопада. – С. 1.

104. Уголовный кодекс Республики Польши: Пер. с польского Д.А. Барилевич. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 234 с.
105. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии: Пер. с нем. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 524 с.
106. Уголовный кодекс Австрии: Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 144 с.
107. Уголовный кодекс Испании / Под ред. доктора юр. наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юр. наук, профессора Ф.М. Решетникова. – М.: Изд-во “Зерцало”, 1998. – 218 с.
108. Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева: Перевод с датского к.ю.н. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 230
109. Уголовный кодекс Швейцарии: Пер. с нем. к.ю.н. А.В. Серебренниковой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 366 с.
110. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України. – Харків: Вид-во Нац. у-ту внутр. справ, 2001. – С. 90.
111. Рынки облигаций России, Украины, Казахстана, стран СНГ и Балтии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cbonds.info.
112. Протидія відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом: Збірник нормативно-правових актів, міжнародних документів, коментарі. – К.: Атіка, 2003. – С. 6.
113. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.minfin.gov.ua/.
114. Баюра Д. Украина выполнила требования FATF / Баюра Д. // Украинская инвестиционная газета. – 2002. – № 48.
115. Последний “схемщик” // Профиль. – 2004. – № 19-20 (34-35). – С. 64.
116. Голенко О.Г. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконні дії при банкрутстві та у разі передбачення банкрутства / Голенко О.Г. // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової, М.О. Потебенька, В.П. Пустовойтенка, В.І. Радченка, М.Я. Азарова та ін. – К., 2001. – Том 25. – С. 687.

117. Европейская Экономическая Комиссия. Главный доклад (27 февраля 2004 года – 25 февраля 2005 года). E/2005/37.E/ECE/1431. Дополнение.

118. Світовий центр даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk>.

119. World Economic Outlook Database // Офіційний сайт Міжнародного Валютного Фонду (International Monetary Fund) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>.

120. Rostow W.W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W.W.Rostow . – Cambridge: Cambridge University Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ipe/rostop.htm>.

121. Пешко А.В. Міжнародний інвестиційний ринок: теоретичні та практичні аспекти його функціонування / Пешко А.В., Назаренко А.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua.

122. Колесов В.П. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Колесов В.П., М.Н. Осьмова / Под ред. В.П. Колесова. – М.: Флинта, 2000. – С. 10–67. (с. 16-23).

123. Kempe I. Meurs van Win. Strategic Challenges and Risks of Eastern Enlargement / Kempe I. // Beyond EU Enlargement Vol.1. The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe. – Guterslog:OBFP, 2001. – P.149–151.

124. Сасенко О. Методичні підходи до оцінки рівня забезпечення національної економічної безпеки / Сасенко О. // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 200-201.

125. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / О.І. Барановський; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 36 с. – укр.

126. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ. – К.: НІСД, 2010. – 47 с.

127. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки. – К.: НІСД, 2011. – 38 с

128. Стратегія національної безпеки України. Україна у світі, що змінюється [проект] / за ред О. Литвиненка – К.: НІСД, 2010.
129. Сайт Euractiv [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euractiv.com/en/financial-services/first-step-towards-twin-peaks-model-financial-supervision-analysis-496770>.
130. Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні. Зелена книга. – К.: НБУ, 2010. – 28 с.
131. Прісняков В. Тіньова економіка і методи визначення її обсягу// Фінанси України / Прісняков В. – 2001. – № 7. – С. 3-8.
132. Озерський І. Місце тіньової економіки у сучасному економічному середовищі / Озерський І. // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 6. – С. 25-28.
133. Логвиненко М. Проблеми детінізації економіки в умовах нової економіко-правової політики / Логвиненко М. // Право України. – 2005. – № 7. – С.97-100.
134. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с. – ISBN 978-966-357-014-8.
135. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrref.com/index.php?ref=53590&pg=6>
136. Латов Ю.В Теневая экономика / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев. – М.: Норма, 2006. – 536 с. – ISBN - 5-89123-959-0.
137. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? / F. Schneider // Brand-staetter H., Güth W.: Essays on Economic Psychology. – Berlin: Springer Publishing Company, 1994. – P. 193–212.
138. Шанин Т. Эксполярные структуры и неформальная экономика современной России / Т. Шанин / Неформальная экономика [Текст] : Россия и мир / Сост. И. Давыдова, А. Никулин; Пер. И. Давыдова и др. – М.: Логос, 1999. – 576 с. – Библиогр.: с. 555-575. – ISBN 5-88439-037-8.
139. [Державний комітет фінансового моніторингу](http://www.sdfm.gov.ua) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sdfm.gov.ua.

140. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: навч. посіб. / С.Г. Гуржій, С.М. Ключке, В.М. Кірсанов та ін.; Держ. ком. Фін. Моніторингу України. – К.: Такі справи, 2008. – 560 с.

141. Вплив торговельної політики на людський розвиток . – К.: ПРООН, 2011. – 46 с.

142. IFC (2009a) “Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?”, Міжнародна фінансова корпорація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/\\$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf).

143. IFC (2009b) Doing Business 2010 Ukraine. IBRD/WB. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/Documents/CountryProfiles/UKR.pdf>.

144. IFC (2009c) The Costs of Tax Compliance in Ukraine. // Investment Climate Advisory Service. The World Bank Group. – Kyiv.

145. IFC/ Price Waterhouse Coopers (2010) Paying Taxes 2010. A global picture. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf>

146. Квасов С.А. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності. Рукопис. / Квасов С.А. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економікою. Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Київ, 2005.

147. Гончарук Я.А. Економічна безпека України в умовах глобальної фінансової дестабілізації / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - № 1. – 2009. –С.1-16.

148. Вплив «втечі капіталу» на макроекономічний розвиток України // Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. Монографія [За ред. д.е.н., проф. Варналія З.С.] – К, НІСД, 2006.

149. Звіт Національного банку України «Зовнішній борг України на кінець першого півріччя 2011 року» [Електронний

- ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Balans/ZB_text.pdf.
150. Звіт НБУ Структура валового зовнішнього боргу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Balance/debt/ExtDebt_report_2009.pdf.
151. Платіжний баланс і зовнішній борг України. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. І квартал 2010 р. – 2010. – 109 с.
152. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy / Schneider F. – A.T. Kearney, 2011. – 22 р.
153. Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей (FATF, GAFI). Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 рр. – К., 2003. – 36 с.
154. Монетарний огляд за 2010 р. – К.: Національний банк. Департамент монетарної політики, 2011. – 11 с.
155. Економіка Латвії продовжить падіння у 2010 році // Новинар. – 25.03.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/business/108740>.
156. Іноземні інвестиції повертаються в ЦСЄ. Прес-реліз. – К.: Ерсте банк. – 29.03.2011 р. – 3 с.
157. Economic analyses and forecasts // European Bank for Reconstruction and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebrd.com/pages/research/analysis/forecasts.shtml>.
158. Шевчук В.О. Збільшувати державний борг недоцільно / В.О. Шевчук // Вісті. Діловий випуск. – 2006. – 29 грудня. – С. 21.
159. Бюлетень Національного банку України. Травень 2011 року. – К., НБУ. – 01.07.2011 р. – 189 с.
160. Україна у цифрах – 2010. Статистичний збірник. / За редакцією О.Г. Осауленка. – К., Державний комітет статистики України. – 2011. – 252 с.

161. Огреба С.В. Методичні аспекти статистичної оцінки масштабів тіньової економіки України / Огреба С.В. // Збірник наукових праць «Економічні науки» ПВНЗ «Буковинський університет». – Випуск 7. – 2011. – С. 112-119.
162. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика / Мазур І. – К., 2006. – 239 с.
163. Schneider F. The (Hidden) Financial Flows of Terrorist and Organized Crime Organizations: A Literature Review and Some Preliminary Empirical Results / Schneider Friedrich. – IZA. Discussion Paper No. 4860. – March 2010. – 44 p.
164. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : Монографія / За ред. А.І. Мокія, Т.Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010. – 488 с.
165. Мокій А. Інституціональні реформи як чинник детінізації економіки. Аналітична доповідь / Мокій А., Флейчук М. – К., НІСД. – 2011.
166. Шкляр А. Оновлені підходи МВФ щодо контролю над рухом капіталу: механізми реалізації та потенційний вплив на потоки капіталу в Україну/ А. Шкляр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67191.doc.htm.
167. Гальчинський А. Нинішня фінансова криза – початок кінця. Далі новий початок? / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008. – №39. – С.12-13.
168. Резнікова Н.В. Світова фінансова криза як фактор економічного розвитку / Н.В. Резнікова, М.М. Вадякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – №1. – С. 271-279.
169. Макроекономічний огляд (травень 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Inflation_report/MacroReView_III-10.pdf.
170. Кравець Г.М. Ефективність використання зовнішньої заборгованості у країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються / Г.М. Кравець // Науковий вісник. – 2006. – №6. – С. 195-198.
171. Барановський О.І. Сутність різновидів фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – №8. – С. 19-31.

172. Дзюблук О. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках / О. Дзюблук // Вісник НБУ. – 2009. – №5. – С.20-25.
173. Фінансово-економічний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/>.
174. Шевчук В.О. Міжнародна економіка: теорія і практика // В.О. Шевчук. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
175. Андрусів Р.Р. «Боргова безпека» як складова сучасної “економічної безпеки” / Р.Р. Андрусів // Проблеми управління економічною безпекою суб’єктів господарювання: Матеріали між кафедрального науково-практичного семінару 17 вересня 2010 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 3-5.
176. Бондарук Т.Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу / Т.Г. Бондарук // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 94–102.
177. Вахненко Т. Державний борг України: поточний стан і ризики / Т. Вахненко // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 37-48.
178. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Геєць // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 11-23.
179. Іваницька О.М. Державне регулювання фінансових ринків в Україні у посткризовий період / О.М. Іваницька // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 35-42.
180. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucerps.org>.
181. Шевчук В.О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України / В.О. Шевчук // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 159-166.
182. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України. – Львів: Каменяр, 2001. – 495 с.
183. Фінансові баланси в економіці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econoblog.com.ua/page/3/>.

184. Нелегальні фінансові операції. Методичне забезпечення курсу «Тінізація економічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/metodser/88/1.pdf>.

185. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: моногр. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с. – Бібліогр.: с. 106 -112. – 500 пр. ISBN 978-966-622-429-6.

186. Рейтинг Doing Business 2010. Rankings. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=194>

187. Відтік капіталу в контексті вирішення проблем економічного зростання // Вплив «втечі капіталу» на макроекономічний розвиток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/07.htm.

188. Макаренко О. Валютний контроль як інструмент стабілізації валютного ринку в Україні / Макаренко О. // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 2. – С. 36-38.

189. Підхомний О. Фіскальні аспекти фінансового моніторингу в умовах глобалізації / О. Підхомний, Л. Яструбецька // Вісник ЛНУ. – Серія екон., 2008. – Вип. 40. – С.323-326.

190. Слободяник Ю. Ефективність системи контролю державних фінансів [Текст] / Ю.Б. Слободяник // Система обліку в умовах глобалізації: закономірності та протиріччя / Матеріали науково-практичної конференції, 11 червня 2010 р. / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2010. – С.193–197.

191. Агадулин Н.Ф. национальная экономическая безопасность как категория экономической теории / Агадулин Н.Ф. Автореф. на соис. науч. степени к.э.н. – Уфа, 2007. – 23 с.

192. Юрій С.І. Фінанси / Юрій С.І., Федосов В.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/19740704/finansi/finansova_bezpeka_sutnist_mistse_sistemi_ekonomichnoyi_bezpeki.

193. Чужиков В.І. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. / Чужиков В.І. – К.: КНЕУ, 2005. – 308 с. – ISBN 966–574–777–0.

194. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник / Миргородська Л.О. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с. ISBN 978-966-364-690-9

195. Williams A. The EU and Central Europe: the remarking of Economic Relationships / Williams A., Balas V., Zajac S. // Journal of Economic and Social Geography. – 1998. – №2. – P. 131–149.

196. Голубцова О. Фінансові реформи в країнах Центральної та Східної Європи в процесі євроінтеграції. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / О.А. Голубцова; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 18 с. – укр.

197. Карпінський Б.А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи // Карпінський Б.А. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2008. – Вип. 18. 2 – С.131-145.

198. Олейнюк Р.Є. Проблемні питання організації державного нагляду за діяльністю фінансових установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vldfa/2009_17/Olejnuik.pdf.

199. Засанський В.В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект) [Текст] : дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / Засанський В.В. ; Національний технічний ун-т України «КПІ». – К., 2003. – 407 с.

200. Наконечна Н.В. Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // Реструктуризація доходів державного бюджету в системі антикризового управління фінансовою системою: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції 4 березня 2011 року, Львівський державний університет внутрішніх справ України. – Львів: Сполом, 2011. – 146 с. – С.42-45.

201. Бегма В.М. Стратегічне управління експортом продукції військового призначення та подвійного використання в контексті економічної безпеки держави [Текст] : автореф. дис. д-ра екон. наук: 21.04.01 / Бегма В.М. ; Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2004. – 31 с.

202. Doing Business 2011. Making a difference for entrepreneurs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2011/>.

203. Наконечна Н.В. Фінансова безпека у контексті економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // *Materialy VII Miedzynarodowej naukowí-praktycznej konferencji “Naukowa mysl informacyjnej powieki – 2011” Volume 7. Ekonomiczne nauki. Panstwowy zarzad.: Przemysl. Nauka i studia* – 112 str. – С. 96-98.

204. Наконечна Н.В. Роль фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // *Збірник наукових праць “Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку”*. – К.: ТОВ “ДКС центр”, 2011. – 362 с. – С.247-249.

205. Jonathan D. Ostry. Capital Inflows: The Role of Controls: IMF Staff Position Note / Jonathan D. Ostry, Atish R. Ghosh, Karl Habermeier, Marcos Chamon, Mahvash S. Qureshi, Dennis B.S. Reinhardt. – 2010. – SPN/10/04. – Washington, D.C.: International Monetary Fund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=23580> .

206. Політична система і громадянське суспільство: Європейські і українські реалії [Текст] : монографія / За заг. ред. А.І. Кудряченка ; Національний інститут стратегічних досліджень. — К. : НІСД, 2007. – 396 с. – Бібліогр.: с. 384-393. – ISBN 966-554-107-2.

207. Moody's. Research & Ratings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.moodys.com/researchandratings.

208. Експерт: відкритий ринок ОВДП вже не є вагомим джерелом // УНІАН. Економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/49618>.

209. Наконечна Н.В. Особливості тінізації фінансового сектору вітчизняної економіки / Н.В. Наконечна // *Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури”*. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 456 с. – С. 71-72.

210. Наконечна Н.В. Тенденції індикаторів фінансової безпеки держави / Н.В. Наконечна // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21. 9 – 380 с. – С. 295-300.

211. Савельєв Є. Передумови поглиблення і прискорення європейської інтеграції науки / Савельєв Є. // Журнал європейської економіки (укр.). – 2006. – № 2. – С.111-119.

212. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/814.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка розвитку категорійного апарату терміну «безпека»

Етапи розвитку терміну (часові періоди)	Розуміння безпеки	Парадигма безпеки (модель постановки проблеми безпеки та її вирішення)	Категорія
1	2	3	4
Древня Греція (IV с. до н.е., філософ Платон)	Відсутність для людини небезпеки чи зла (уявлення як про благого)	Філософська Метафізична	Філософська
Древній Рим (II с. до н.е., лікар Гален)	Стан організму людини, захищений від хвороб	Біологічна	Медична
Середньовіччя (XII ст., словник Робера)	Спокійний стан духу людини, що вважається захищеним від певної небезпеки	Філософська Схоластична	Філософська
Філософські концепції XVII-XVIII ст. (Т.Гоббс, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, Б.Спіноза) (перші спроби осмислення безпеки держави)	Стан, ситуація спокою, що з'являється у результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної)	Філософська Загальнонаукова	Філософська
Становлення правових відносин у Західних країнах на основі філософських концепцій XVII-XVIII ст. (англійський Біль про права 1689 р., американська Декларація незалежності 1776 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.)	Невід'ємне природне право людини, що охороняється державою	правова, що заснована на концепції природного права	Правова
Формування поняття „державна безпека” в нормативних актах XIX ст. (російське „Положення про заходи охорони державного порядку і суспільного спокою 1881 р.”)	Захищеність держави, державного порядку та суспільного спокою	Правова	Правова
Формування поняття „національна безпека” на початку XX ст. (послання Президента Т. Рузвельта до Конгресу США 1904)	Захист національних інтересів	Системна	Соціально-політична
Активне розширення господарської діяльності людини у XX-XXI ст., формування поняття „економічна безпека”	Стан поінформованості про можливі небезпеки господарської діяльності людини для вірогідного прийняття заходів попередження загроз	Системна	Економічна

Складено автором за: [191]

Продовження Додатку А

Таблиця А.2

Підходи до трактування поняття «фінансова безпека»

	Підхід	Суть трактування
1.	З позицій ресурсно-функціонального підходу	фінансова безпека — захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання відповідних зобов'язань;
2.	З погляду статистики	фінансова безпека — такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи і економічне зростання;
3.	У контексті нормативно-правового регламентування	фінансова безпека передбачає створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично відсутня можливість спрямовувати фінансові потоки в незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами.

Складено автором за: [192]

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 1, ст. 2) (Із змінами, внесеними згідно із Законами N 345-IV від 24.12.2002, ВВР, 2003, N 5, ст.48 N 485-IV від 06.02.2003, ВВР, 2003, N 14, ст.104 N 1726-IV від 18.05.2004, ВВР, 2004, N 36, ст.433 N 3163-IV від 01.12.2005, ВВР, 2006, N 12, ст.100) (В редакції Закону N 2258-VI від 18.05.2010, ВВР, 2010, N 29, ст.392) (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 3205-VI від 07.04.2011)

Цей Закон спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1) доходи, одержані злочинним шляхом, - будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній;

2) суспільно небезпечне діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, - діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі (за винятком діянь, передбачених статтями 207, 212 і 212-1 Кримінального кодексу України), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України, внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи;

3) фінансування тероризму - надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій;

4) фінансова операція - будь-які дії щодо активів, здійснені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

5) фінансовий моніторинг - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;

6) об'єкт фінансового моніторингу - дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників;

7) державний фінансовий моніторинг - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: 1) державний фінансовий моніторинг Спеціально уповноваженого органу - сукупність заходів із збору, обробки та аналізу зазначеним органом інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України; 2) державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами, визначеними абзацом другим частини третьої статті 5 цього Закону, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

12) неподання суб'єктом первинного фінансового моніторингу інформації про фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, Спеціально уповноваженому органу - це: 1) неподання інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (відсутність на обліку у Спеціально уповноваженого органу належним чином оформленого та поданого зазначеним суб'єктом первинного фінансового моніторингу повідомлення (інформації) про такі фінансові операції); 2) повторне подання неналежним чином оформленого повідомлення (інформації) про фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, яке не взято на облік Спеціально уповноваженим органом (під повторним поданням неналежним чином оформленого повідомлення (інформації) про фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу,

Продовження Додатку Б

слід розуміти послідовне подання суб'єктом первинного фінансового моніторингу трьох неналежним чином оформлених повідомлень про одну й ту саму фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу);

13) умисне подання суб'єктом первинного фінансового моніторингу завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, Спеціально уповноваженому органу - умисне подання завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, яка не відповідає дійсності;

14) ризики - небезпека (загроза, уразливі місця) для суб'єктів первинного фінансового моніторингу бути використаними клієнтами при наданні ними послуг відповідно до характеру їхньої діяльності з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму;

15) управління ризиками - заходи, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з визначення, оцінки, моніторингу, контролю ризиків, що спрямовані на їх зменшення до прийняттого рівня;

16) Спеціально уповноважений орган - центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу;

17) активи - кошти, майно, майнові і немайнові права;

18) учасники фінансової операції - клієнт, контрагент, а також особи, які діють від їх імені або в їхніх інтересах;

19) клієнт - будь-яка особа, яка звертається за наданням послуг або користується послугами суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

20) контроль юридичної особи - пряме або опосередковане володіння фізичною особою самостійно чи спільно з близькими родичами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 та більше відсотків статутного капіталу або голосів юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість здійснювати будь-яким чином вирішальний вплив на управління чи на діяльність юридичної особи;

21) контроль фізичної особи - можливість вирішального впливу на фінансові операції цієї особи незалежно від фактичного володіння активами фізичної особи;

22) контролер - особа, яка здійснює контроль;

23) істотна участь - пряме або опосередковане володіння часткою у розмірі 10 і більше відсотків статутного капіталу (фонду), 10 і більше відсотків акцій або прав голосу в юридичній особі, прямий або опосередкований вплив на неї;

24) вигодоодержувач - особа, на користь або в інтересах якої проводиться фінансова операція;

25) ділові відносини - відносини між клієнтом та суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що виникли на підставі договору про надання фінансових або інших послуг;

26) філія іноземного банку - відокремлений структурний підрозділ іноземного банку, що не має статусу юридичної особи і провадить банківську діяльність на території України;

27) узагальнені матеріали - відомості про фінансові операції, які були об'єктом фінансового моніторингу і за результатами аналізу яких Спеціально уповноваженим органом виявлено підозри щодо відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансування тероризму, або суспільно небезпечного діяння, що передувє легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Узагальнені матеріали є повідомленням про злочин і містять підстави для прийняття правоохоронними органами рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а також для проведення правоохоронними та розвідувальними органами України оперативно-розшукової діяльності. Форма та структура узагальнених матеріалів встановлюються Спеціально уповноваженим органом за погодженням з правоохоронними органами;

28) додаткові узагальнені матеріали - відомості, зібрані на основі аналізу додатково одержаної інформації, на доповнення до раніше поданих узагальнених матеріалів;

29) публічні діячі - фізичні особи, які виконують або виконували визначені публічні функції в іноземних державах, а саме:

- глава держави, керівник уряду, міністри та їх заступники;
- депутати парламенту;
- члени верховного суду, конституційного суду або інших судових органів високого рівня, рішення яких не підлягають оскарженню, крім як за виняткових обставин;
- члени суду аудиторів або правлінь центральних банків;
- надзвичайні та повноважні послы, повірені у справах та високі посадовці збройних сил;
- члени адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств, що мають стратегічне значення;

30) міжнародні санкції - санкції, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів, або рішення міжнародних організацій щодо замороження активів, рішення яких визнаються відповідно до міжнародних договорів;

31) бездоганна ділова репутація - сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її діяльності вимогам законодавства, а також для фізичних осіб - про належні професійні, управлінські здібності та відсутність в особі судимості за корисливі злочини і за злочини у сфері господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку;

32) відокремлений підрозділ суб'єкта первинного фінансового моніторингу - філія, інший підрозділ суб'єкта первинного фінансового моніторингу, розташований поза його місцезнаходженням та що здійснює

фінансові операції або забезпечує їх здійснення, у тому числі надає послуги від імені суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

33) високий ризик - результат оцінки ризику суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що базується на аналізі сукупності визначених критеріїв, який свідчить про високу вірогідність використання суб'єкта для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму;

34) неприбуткові організації - юридичні особи, створені для здійснення наукової, освітньої, культурної, оздоровчої, екологічної, релігійної, благодійної, соціальної та іншої діяльності з метою задоволення потреб та інтересів громадян у межах, визначених законодавством України, без мети отримання прибутку.

Стаття 2. Сфера застосування Закону

1. Дія цього Закону поширюється на громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також на юридичних осіб, їх філії, представництва та інші відокремлені підрозділи, що забезпечують проведення фінансових операцій на території України та за її межами відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 3. Законодавство у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

1. Відносини, що виникають у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, регулюються цим Законом, іншими законами України, що регулюють діяльність суб'єктів фінансового моніторингу, а також нормативно-правовими актами Спеціально уповноваженого органу та інших державних органів, уповноважених здійснювати регулювання діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу, прийнятих на виконання цього Закону.

Стаття 4. Дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. 1. До легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані з коштами (власністю), одержаними (здобутими) внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину, що є джерелом походження зазначених коштів (власності).

Розділ V

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, АБО ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Стаття 21. Загальні засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. 1. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу за принципом взаємності відповідно до цього Закону, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів з урахуванням рекомендацій та стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Спеціального експертного комітету Ради Європи з питань оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейського Союзу, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Егмонтської групи підрозділів фінансових розвідок, Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 22. Повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

1. Спеціально уповноважений орган відповідно до міжнародних договорів України за принципом взаємності чи з власної ініціативи здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією, пов'язаною із запобіганням та протидією легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

2. Надання Спеціально уповноваженим органом відповідному органу іноземної держави інформації з обмеженим доступом здійснюється за умови забезпечення органом іноземної держави тотального діючому в Україні національного режиму її захисту та використання виключно для цілей кримінального судочинства у справах про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

3. Виконання Спеціально уповноваженим органом запиту відповідного органу іноземної держави є підставою для витребування ним необхідної для виконання запиту інформації (у тому числі такої, що становить банківську або комерційну таємницю), копій документів у органів державної влади, підприємств, установ, організацій та суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Вимога Спеціально уповноваженого органу про подання інформації, необхідної для виконання запиту відповідного органу іноземної держави, має містити посилання на номер та день реєстрації цього запиту у відповідному реєстрі Спеціально уповноваженого органу.

4. Відмова або відстрочення задоволення запиту щодо міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюється лише на підставі міжнародних договорів, стороною яких є Україна.

5. На виконання відповідного запиту уповноваженого органу іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, Спеціально уповноважений орган має право доручити суб'єкту первинного фінансового моніторингу зупинити чи поновити проведення або забезпечити моніторинг фінансової операції відповідної особи протягом строку, встановленого цим запитом. Порядок

зупинення та поновлення такої фінансової операції визначається суб'єктом державного фінансового моніторингу, що здійснює регулювання і нагляд за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, в межах його повноважень.

6. Забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо виконання судових рішень, які стосуються конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, покладається на Міністерство юстиції України, а в частині вчинення процесуальних дій у межах розслідування кримінальних справ щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму - на Генеральну прокуратуру України.

7. Доходи, одержані злочинним шляхом, що були конфісковані у зв'язку з провадженням у справі про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та підлягають поверненню в Україну або в іноземну державу, спрямовуються відповідно до міжнародного договору України з цією державою щодо розподілу конфіскованих активів чи доходів від розміщення цих активів. Кошти, одержані Україною за таким міжнародним договором, зараховуються до спеціального фонду Державного бюджету України, якщо інше не встановлено законом.

8. Суб'єкти державного фінансового моніторингу здійснюють міжнародне співробітництво з відповідними державними органами іноземних держав щодо обміну досвідом та інформацією з питань регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму відповідно до міжнародних договорів України чи з власної ініціативи.

9. Спеціально уповноважений орган та інші суб'єкти державного фінансового моніторингу у межах своїх повноважень забезпечують співробітництво з Групою з розробки фінансових заходів

боротьби з відмиванням грошей (FATF) та іншими міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

10. В Україні відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законів України визнаються вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав, що набрали законної сили, стосовно осіб, які мають доходи, одержані злочинним шляхом.

В Україні відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законів України визнаються вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав, що набрали законної сили, щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, або еквівалентного їм майна, що знаходяться на території України.

Конфісковані доходи, отримані злочинним шляхом, або еквівалентне їм майно на підставі відповідного міжнародного договору України можуть бути повністю або частково передані іноземній державі, судом або іншим компетентним органом якої винесено вирок (рішення) щодо конфіскації.

11. Рішення про видачу іноземній державі осіб, які вчинили злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, та рішення щодо транзитного перевезення зазначених осіб по території України приймається на підставі зобов'язань України відповідно до міжнародних договорів України.

У разі якщо Україна не має відповідного міжнародного договору з іноземною державою, що запитує видачу, зазначені особи можуть бути видані за злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, виключно за умови дотримання принципу взаємності.

Розділ VII

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА ВИКОНАННЯМ ЗАКОНІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, АБО ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Стаття 25. Контроль за виконанням законів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

1. Контроль за виконанням законів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюється органами державної влади в межах їх повноважень у встановленому законом порядку.

2. Спеціально уповноважений орган щороку в березні подає звіт про стан запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності та Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

Президент України Л.КУЧМА

м. Київ, 28 листопада 2002 року N 249-IV

Додаток В

Таблиця В.1

Інституційне забезпечення протидії тінізації в умовах глобального середовища

№ п/п	Назва організації, програми, рік засування	Учасники	Основні цілі у сфері “детінізації” світової економіки
1	2	3	4
1.	Комісія ООН з наркотичних засобів	Учасники ООН	Боротьба з нелегальним переміщенням наркотичних засобів та регулювання ринку наркотиків
2.	Міжнародна Рада ООН з контролю за наркотичними засобами	Учасники ООН	Боротьба з нелегальним переміщенням наркотичних засобів та регулювання ринку наркотиків
3.	Європейська патентна організація (1977 р.)	Австрія, Бельгія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Франція, Іспанія, Великобританія, Греція, Ірландія, Італія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Португалія, Швеція	Видання європейських патентів; Зміцнення співробітництва між європейськими країнами з метою забезпечення охорони винаходів; Здійснення охорони винаходів шляхом застосування єдиної процедури і єдиних правил, що регулюють видачу патентів.
4.	Африканська організація інтелектуальної власності (1962 р.)	Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, Центральнo-Африканська Республіка, Чад, Конго, Габон, Кот-д’Івуар, Малі, Мавританія, Нігер, Сенегал, Того	Реєстрація об’єктів промислової власності (патенти, товарні знаки і промислові зразки).
5.	Африканська регіональна організація промислової власності (1985 р.)	Ботсвана, Гамбія, Гана, Кенія, Лесото, Малаві, Сьєра Леоне, Сомалі, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія, Зімбабве	Гармонізація законодавства у сфері інтелектуальної власності країн-учасниць, одержання і реєстрація заявок на патенти і промислові зразки.
6.	Всесвітня організація інтелектуальної власності (1974 р.)	156 країн. Членом може стати будь-яка країна-член Паризького чи Бернського союзу, ООН, МАГАТЕ, Статуту міжнародного суду або країна, запрошена Генеральною асамблеєю ООН	Стимулювання і вдосконалення охорони інтелектуальної власності у світі; Адміністративне управління існуючими союзами, організаціями, угодами, що діють у сфері інтелектуальної власності; Заохочення укладання міжнародних договорів, що призначені для покращання охорони інтелектуальної власності; Інформаційна діяльність і міжнародна реєстрація об’єктів інтелектуальної власності
7.	Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (1966 р.)	Члени ООН	Сприяння узгодженню та уніфікації права міжнародної торгівлі; Координація роботи міжнародних організацій, що займаються питаннями права міжнародної торгівлі; Сприяння ширшій участі держав в міжнародних конвенціях і розробка нових конвенцій та інших документів, що відносяться до права міжнародної торгівлі; Підготовка кадрів та надання допомоги у сфері права міжнародної торгівлі з врахуванням потреб країн, що розвиваються; Розробка єдиних норм права у торгівлі

8.	Генеральна Асамблея ООН	Учасники ООН	Прийняття низки декларацій і резолюцій щодо протидії корупції на міжнародному рівні.
9.	Організація економічного співробітництва і розвитку		Прийняття декларацій і резолюцій щодо протидії корупції на міжнародному рівні.
10.	Рада Європи		Прийняття декларацій, резолюцій щодо протидії корупції на міжнародному рівні.
11.	Міжнародна торгова палата		Розробка принципів міжнародного бізнесу Введення окремої звітності, недопустимість секретних рахунків; Підвищення відповідальності підприємств і посадових осіб; Прийняття фірмами своїх кодексів з врахуванням специфіки діяльності; Посилення і вдосконалення національних законів з метою протидії корупції і прийняття добровільного кодексу поведінки міжнародного бізнесу.
12.	ФАТФ (1989)	24 країни-учасниці ОЕСР, Гонконг і Сінгапур, 2 регіональні організації, Комісія ЄС і Рада з питань співробітництва країн Перської Затоки	Боротьба з відмиванням „брудних” грошей

Складено автором за: [27; 32; 134]

Таблиця Г.1

Індекси фізичного обсягу ВВП, 2005-2010 рр.*(у відсотках порівняно з попереднім роком)*

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Швеція	3,2	4,3	3,3	-0,6	-5,3	5,5
Україна	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2
Японія	1,9	2,0	2,4	-1,2	-6,3	3,9
Польща	3,6	6,2	6,8	5,1	1,7	3,8
Німеччина	0,8	3,4	2,7	1,0	-4,7	3,6
Фінляндія	2,9	4,4	5,3	0,9	-8,2	3,1
США	3,1	2,7	1,9	0,0	-2,6	2,8
Швейцарія	2,6	3,6	3,6	1,9	-1,9	2,6
Данія	2,4	3,4	1,6	-1,1	-5,2	2,1
ЄС-27	2,0	3,2	3,0	0,5	-4,2	1,8
Нідерланди	2,0	3,4	3,9	1,9	-3,9	1,7
Литва	7,8	7,8	9,8	2,9	-14,7	1,3
Великобританія	2,2	2,8	2,7	-0,1	-4,9	1,3
Словенія	4,5	5,9	6,9	3,7	-8,1	1,2
Норвегія	2,7	2,3	2,7	0,8	-1,4	0,4
Іспанія	3,6	4,0	3,6	0,9	-3,7	-0,1
Румунія	4,2	7,9	6,3	7,3	-7,1	-1,3
Ісландія	7,5	4,6	6,0	1,4	-6,9	-3,5

Складено автором за: [99; 118; 119]

Додаток Г1

Таблиця Г1.1

Компоненти системи економічної безпеки держави

Концепція національної безпеки	Національні інтереси країни в сфері економіки	Загрози економічній безпеці	Індикатори ЕБ	Порогові значення індикаторів економічної безпеки	Організаційна структура економічної безпеки
1. Країна в світовій спільноті, її глобальна безпека і геополітична роль 2. Національні інтереси 3. Загрози національній безпеці 4. Забезпечення національної безпеки	1. Здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення 2. Конкурентоздатність держави, бізнесу, особи 3. Підвищення добробуту і якості життя населення 4. Стійкість фінансово-банківської системи 5. Раціональна структура зовнішньої торгівлі, доступ вітчизняної продукції переробної промисловості на зовнішні ринки, максимально допустимий рівень задоволення внутрішніх потреб за рахунок імпорту 6. Незалежність країни на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу 7. Збереження єдиного економічного простору 8. Створення економічних і правових умов, що виключають криміналізацію суспільства	1. Втрата виробничого потенціалу через високий рівень зношеності основних фондів 2. Державний борг (внутрішній і зовнішній) 3. Корпоративний борг 4. Високий рівень бідності населення 5. Втеча капіталу 6. Низька інноваційна та інвестиційна активність 7. Низька конкурентноздатність продукції 8. Інфляція, включаючи приховане та очікуване підвищення цін (природні монополії, страховий бізнес, нерухомість, зерновий ринок тощо)	150 показників	1. Обсяг ВВП, млрд грн. 2. Валовий збір зерна, млн т 3. Частка в ВВП інвестицій в основний капітал, % 4. Частка в ВВП витрат на оборону, % 5. Частка в ВВП витрат на науку, % 6. Частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, % 7. Частка машинобудування та металообробки в промисловому виробництві, % 8. Частка в загальній кількості населення осіб з доходами нижче прожиткового мінімуму, % 9. Відношення доходів 10 % найзабезпеченішого до доходів найменш забезпеченого населення. Разів 10. Рівень безробіття, % за методикою МОП 11. Рівень монетизації, % ВВП 12. Зовнішній борг, % ВВП 13. Внутрішній борг, % ВВП 14. Частка витрат на обслуговування держборгу, % від загального обсягу витрат держбюджету 15. Дефіцит держбюджету, % ВВП 16. Рівень інфляції, % 17. Обсяг золотовалютних резервів, млрд. дол 18. Відношення виплат по зовнішньому боргу до обсягу річного експорту, %	1. Спеціальні державні органи (спец підрозділи МВС, СБУ, ДПА) 2. Державні органи (РНБО, органи ВС, прокуратури, судові, СБУ та ін.)

Складено автором за: [25; 68]

Таблиця Д.1

Показники економічної безпеки України

№	Показники економічної безпеки	Порогове Значення
1	Обсяг інвестицій, <i>відсотків до ВВП</i>	25
2	Витрати на науково-технічні роботи (НТР), <i>відсотків до ВВП</i>	2
3	Рівень інфляції за рік, <i>відсотків</i>	5
4	Обсяг внутрішнього боргу, <i>відсотків до ВВП</i>	Менш як 30
5	Обсяг зовнішнього боргу, <i>відсотків до ВВП</i>	Менш як 20
6	Рівень монетизації, <i>відсотків до ВВП</i>	30
7	Дефіцит бюджету, <i>відсотків до ВВП</i>	1
8	Ліквідні міжнародні резерви НБУ, <i>млрд. дол.</i>	До 5
9	Вартість банківських кредитів	Не більш як 10% річних
10	Рівень забезпечення потреби у паливно-енергетичних ресурсах, <i>відсотків</i> : природний газ нафта вугілля	100 100 100
11	Частка потреби в паливно-енергетичних ресурсах, що забезпечується за рахунок імпорту з однієї країни, <i>відсотків</i> природний газ нафта	30 30 30
12	Енергоємність економіки, кг у. п/дол. США валового внутрішнього продукту	0,85–0,87
13	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	Не менше 1
14	Експортна залежність, <i>відсотків до ВВП</i>	50
15	Імпортна залежність, <i>відсотків до ВВП</i>	50%
16	Індекс людського розвитку (за даними ПРООН за 2000 р.)	0,8
17	Рівень безробіття (МОП), <i>відсотків</i>	7,6
18	Номінальна заробітна плата, <i>дол. США</i>	550
19	Коефіцієнт депопуляції	1
20	Загальний коефіцієнт народжуваності, <i>проміле</i>	14,6
21	Загальний коефіцієнт смертності, <i>проміле</i>	11,1
22	Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, <i>проміле</i>	0

Складено за: [61; 71]

Додаток Д1

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про основи національної безпеки України

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 3200-IV (3200-15) від 15.12.2005, ВВР, 2006, N 14, ст.116 N 2411-VI (2411-17) від 01.07.2010, ВВР, 2010, N 40, ст.527 }

Цей Закон відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України (254к/96-ВР) визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Стаття 1. Визначення термінів

Наведені в цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

- національна безпека - захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам;
- національні інтереси - життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток;
- загрози національній безпеці - наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України;

Стаття 3. Об'єкти національної безпеки

Об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин - їхні конституційні права і свободи; суспільство - його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава - її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Стаття 4. Суб'єкти забезпечення національної безпеки

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування; громадяни України, об'єднання громадян.

Стаття 5. Принципи забезпечення національної безпеки

Основними принципами забезпечення національної безпеки є: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Стаття 6. Пріоритети національних інтересів

Пріоритетами національних інтересів України є: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне

використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;

Продовження Додатку Д1

інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Стаття 7. Загрози національним інтересам і національній безпеці України

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є:

- **у зовнішньополітичній сфері:** посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

- **у сфері державної безпеки:** розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України; у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;

- **у внутрішньополітичній сфері:** порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

- **в економічній сфері:** істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; "тінізація" національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих,

корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

- **в інформаційній сфері:** прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Стаття 12. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. З набранням чинності цим Законом втрачає чинність Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року (3/97-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., N 10, ст. 85; 2001 р., N 9, ст. 38).

Додаток Д2

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства економіки України

___02.03.2007___ № ___60___

МЕТОДИКА

розрахунку рівня економічної безпеки України

I. Загальні положення

1. Ця Методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обрахування інтегрального індексу економічної безпеки.

2. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю Методику та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері.

3. Розрахунки здійснюються Міністерством економіки України щокварталу на підставі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України, Державної податкової адміністрації України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Міністерства палива та енергетики України, Міністерства фінансів України та Національного банку України.

II. Визначення термінів

Терміни, що вживаються в цій Методиці, мають таке значення:

економічна безпека - це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави;

загрози економічній безпеці України – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері;

критерії економічної безпеки - це реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку;

індикатори економічної безпеки - це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері;

оптимальні значення індикаторів – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці;

порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці;

граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси в економіці.

Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Макроекономічна безпека - це стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

Продовження Додатку Д2

бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

валютна безпека – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Зовнішньоекономічна безпека - це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці.

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічна безпека – це такий стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека - це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Виробнича безпека - це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.

III. Підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки

1. Оскільки властивості соціально-економічних явищ характеризуються, як правило, множиною ознак ($m \geq 2$), то при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

2. Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії “адитивної цінності”, згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Вектор первинних ознак $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ замінюється вектором нормалізованих значень $[z_1, z_2, \dots, z_m]$.

3. На практиці застосовують різні способи нормалізації. Усі вони ґрунтуються на порівнянні емпіричних значень показника x_i з певною величиною a . Такою величиною може бути максимальне $x_{\max}$, мінімальне $x_{\min}$, середнє значення сукупності $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ чи еталонне (порогове) x_e значення показника.

4. Якщо x_{ij} - деякі показники, $j=1, \dots, m$; $i=1, \dots, n$, які в сукупності характеризують певну галузь (i сферу) економіки, то інтегральний показник (індекс) безпеки для цієї галузі повинен мати вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij} \quad (1),$$

де a_{ij} - вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс i -ї сфери економіки; z_{ij} - нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} .

5. Цей індекс дорівнює 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають “найкращих”, або оптимальних, значень, і 0 тоді, коли всі показники “найгірші”.

6. Вимоги до a_{ij} та z_{ij} :

усі a_{ij} задовольняють такі умови:

$$0 \leq a_{ij} \leq 1 \quad (2),$$

$$\sum_j a_{ij} = 1 \quad (3),$$

кожен із z_{ij} є нормалізованим, тобто $0 \leq z_{ij} \leq 1$, причому $z_{ij} = 1$ відповідає оптимальному значенню, а $z_{ij} = 0$ - найгіршому.

7. Методика містить такі етапи конструювання інтегральної оцінки економічної безпеки:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індексу.

IV. Формування множини індикаторів та визначення їх характеристичних значень

1. Індикатори стану економічної безпеки України, їх характеристичні значення розроблено з метою оцінювання стану економічної безпеки України за кожною складовою економічної безпеки.

2. Відбір множини індикаторів здійснювався з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських вчених (перелік індикаторів наведено в додатку 1).

3. Періодичність перегляду системи індикаторів та їх характеристичних значень у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці здійснюється у разі необхідності, але не рідше ніж один раз на два роки.

4. Діапазон можливих значень кожного показника розбивається на 5 інтервалів: $[x_{\text{гр}}^H, x_{\text{пор}}^H)$, $[x_{\text{пор}}^H, x_{\text{опт}}^H)$, $[x_{\text{опт}}^H, x_{\text{опт}}^B)$, $(x_{\text{опт}}^B, x_{\text{пор}}^B)$, $(x_{\text{пор}}^B, x_{\text{гр}}^B]$,

де $x_{\text{гр}}^H, x_{\text{гр}}^B$ - економічно досяжні мінімальне та максимальне значення індикатора, або нижня та верхня границі;

$x_{\text{пор}}^H, x_{\text{пор}}^B$ – порогові нижнє та верхнє значення індикатора, тобто значення, які бажано не перетинати;

$x_{\text{опт}}^H, x_{\text{опт}}^B$ – мінімальне та максимальне оптимальні значення індикатора, тобто інтервал оптимальних значень.

5. При цьому $x_{\text{опт}}^H$ та $x_{\text{опт}}^B$ знаходяться в інтервалі порогових значень $[x_{\text{пор}}^H, x_{\text{пор}}^B]$.

6. Значення $x_{\text{опт}}^H$ може дорівнювати $x_{\text{опт}}^B$, тоді інтервал $[x_{\text{опт}}^H, x_{\text{опт}}^B]$ перетворюється в точку $x_{\text{опт}}^H$.

7. Значення $x_{\text{гр}}^H, x_{\text{пор}}^H, x_{\text{опт}}^H, x_{\text{опт}}^B, x_{\text{пор}}^B, x_{\text{гр}}^B$ визначаються експертним методом.

8. Значення нормалізованого показника в точках $\frac{x_{\text{гр}}^H}{x_{\text{гр}}^B}$ визначається експертним методом або становить 0,5.

V. Нормалізація показників

1. Задача нормалізації показників – це перехід до такого масштабу вимірювань, коли “найкращому” значенню показника відповідає значення 1, а “найгіршому” – значення 0. З точки зору математики, це є задача нормування змінних, а з точки зору статистики – перехід від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1 і вже своєю величиною характеризують ступінь наближення до оптимального значення, що можна також інтерпретувати у відсотках: 0 відповідає 0 %, 1 - 100 %.

2. При формуванні ознакового простору (множини індикаторів) важливо забезпечити інформаційну односпрямованість показників x_i . З цією метою показники поділяють на стимулятори та дестимулятори. Зв'язок між інтегральною оцінкою I й показником-стимулятором прямий, між I й показником-дестимулятором – обернений. Дестимулятори перетворюють на стимулятори за допомогою нормування.

3. Нормування індикаторів здійснюється двома методами.

3.1. Перший метод нормування розраховується за формулою:

$$z_{ij1} = \begin{cases} x_{ij} / x_{\text{опт}}, & \text{якщо показник є стимулятором, при цьому } z_{ij1} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{\text{опт}} \\ x_{\text{опт}} / x_{ij}, & \text{якщо показник є дестимулятором, при цьому } z_{ij1} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{\text{опт}} \end{cases}$$

де x_{ij} – значення індикатора;
 z_{ij1} – нормоване значення індикатора x_{ij} першим методом.

(4),

3.2. Другий метод нормування розраховується за формулою:

$$z_{ij2} = \begin{cases} \frac{x_{ij} - x_{\text{гр}}^H}{x_{\text{опт}}^H - x_{\text{гр}}^H}, & x_{\text{гр}}^H \leq x_{ij} < x_{\text{опт}}^H \\ \frac{(x_{ij} - x_{\text{пор}}^H) + x_{\text{н}}^* (x_{\text{опт}}^H - x_{ij})}{x_{\text{опт}}^H - x_{\text{пор}}^H}, & x_{\text{пор}}^H \leq x_{ij} < x_{\text{опт}}^H \\ 1, & x_{\text{опт}}^H \leq x_{ij} \leq x_{\text{опт}}^B \\ \frac{x_{\text{н}}^* (x_{ij} - x_{\text{опт}}^B) + (x_{\text{пор}}^B - x_{ij})}{x_{\text{пор}}^B - x_{\text{опт}}^B}, & x_{\text{опт}}^B < x_{ij} \leq x_{\text{пор}}^B \\ \frac{x_{\text{гр}}^B - x_{ij}}{x_{\text{гр}}^B - x_{\text{пор}}^B}, & x_{\text{пор}}^B < x_{ij} \leq x_{\text{гр}}^B \end{cases}$$

(5),

де z_{ij2} – нормоване значення індикатора x_{ij} за другим методом; $x_{\text{н}}^* = 0,5$; $x_{\text{е}}^* = 0,5$.

Продовження Додатку Д2

4. За межами інтервалу $[x_{гр}^H, x_{гр}^B]$ нормалізовані величини дорівнюють 0.

VI. Визначення вагових коефіцієнтів. 1. Для визначення вагових коефіцієнтів використовується модель головних компонент. 2. Модель головних компонент трансформує m -вимірний однаковий простір у p -вимірний простір компонент ($p < m$). 3. У моделі головних компонент зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується як лінійна комбінація

$$y_i = \sum_j^m c_{ij} G_j \quad (6),$$

y_i – стандартизовані значення i -ї ознаки з одиничними дисперсіями; сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ;

c_{ij} – внесок j -ї компоненти в сумарну дисперсію множини показників i -ої сфери.

4. Компоненти G_j також представляють собою лінійну комбінацію

$$G_j = \sum_i^m d_{ij} x_{ij} \quad (7),$$

d_{ij} – факторні навантаження;

x_{ij} – вхідні дані.

5. Вагові коефіцієнти a_{ij} розраховуються за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} \cdot |d_{ij}|}{\sum_j c_{ij} |d_{ij}|} \quad (8).$$

6. Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою пакета “Статистика” у три етапи: - розрахунок кореляційної матриці R ; - виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; - ідентифікація головних компонент.

7. Інформаційною базою компонентного аналізу можуть бути як первинні ряди (Raw data), так і кореляційна матриця (Correlation matrix). Тип інформаційної бази вказується на стартовій панелі модуля (Input file).

8. Процедури методу головних компонент – Principal components – представлено в модулі Factor Analysis – факторний аналіз. Праворуч розміщено поля для установлення параметрів моделі: Maximum no. of factors – максимальне число факторів і Minimum eigenvalue – мінімальне власне число. Якщо не задано іншого, ці параметри становлять відповідно 2 і 1.

9. За командою на виконання програми з'являється вікно Factor Analysis Results – результати факторного аналізу, в інформаційній частині якого вказується кількість ознак, метод аналізу, десятковий логарифм детермінанта кореляційної матриці, число видокремлених факторів і власні значення матриці λ_j .

10. Після установлення Eigenvalues система видає таблицю значень власних чисел, які є дисперсіями головних компонент, а також внесок кожної з них у сумарну варіацію ознакової множини – % total Variance – внесок кожної компоненти у факторне навантаження – коефіцієнти c_{ij} .

11. 3-поміж процедур обертання факторів – Factor rotation – вибирається Varimax normalized – варімакс нормалізований. Згідно з опцією Factor loadings маємо таблицю факторних навантажень, значення яких наближаються до 1 або 0. Ознаки, що навантажує кожна компонента, виділено. Це – коефіцієнти.

12. Проводимо розрахунок вагових коефіцієнтів за формулою 8.

14. Вагові коефіцієнти однакові для обох методів розрахунку нормалізованих показників.

VI. Розрахунок інтегральних показників. 1. Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою та для першого методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою:

Продовження Додатку Д2

$$I_{j1} = \sum_i a_{ij} \cdot z_{ij1} \quad (9),$$

a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають і ступінь внеску і-го показника в інтегральний індекс;

z_{ij1} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} , розраховані за першим методом.

2. Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою для другого методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою:

$$I_{j2} = \sum_i a_{ij} \cdot z_{ij2} \quad (10),$$

a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають і ступінь внеску і-го показника в інтегральний індекс;

z_{ij2} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} , розраховані за другим методом.

3. Узагальнений інтегральний індикатор за кожною сферою:

$$I_j = (I_{j1} + I_{j2})/2 \quad (11).$$

4. Інтегральний індикатор економічної безпеки України в цілому розраховується:

$$I = \sum_j b_j \cdot I_j \quad (12),$$

b_j – вагові коефіцієнти сфер економіки.

Ваговий коефіцієнт j -ї сфери визначається експертним шляхом серед N -го числа експертів як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів.

$$b_j = \frac{\sum_{n=1}^N S_{jn}}{\sum_{k=1}^M \sum_{n=1}^N S_{kn}} \quad (13),$$

S_{jn} – оцінка j -ї сфери, яку дав n -й експерт;

N – кількість експертів;

M – кількість сфер економіки.

Можна також визначати зазначені коефіцієнти методом головних компонент на основі інтегральних індексів сфер економіки. Вагові коефіцієнти наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Сфера економіки	Значення вагового коефіцієнта
Макроекономічна	0,1005
Виробнича	0,0769
Фінансова	0,1127
Інвестиційна	0,0939
Зовнішньоекономічна	0,0901
Науково-технологічна	0,1183
Соціальна	0,0808
Демографічна	0,0836
Енергетична	0,1324
Продовольча	0,1108

6. Таким чином, інтегральний індекс економічної безпеки держави визначається ієрархічно: на нижньому рівні – індекси окремих сфер економіки за формулою 11, на верхньому – узагальнений індекс за формулою 12. Так само ієрархічно можуть визначатись індекси окремих сфер, зокрема це стосується фінансової безпеки, складовими якої є бюджетна, валютна, боргова тощо. Вагові коефіцієнти наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Фінансова сфера	Значення вагового коефіцієнта
Бюджетна	0,2023
Грошово-кредитна	0,1953
Валютна	0,1558
Боргова	0,1256
Страхова	0,0628
Фондова	0,0953
Банківська	0,1629

Рис. ДЗ.1. Динаміка обсягів державного боргу України, 2000-2010 рр.

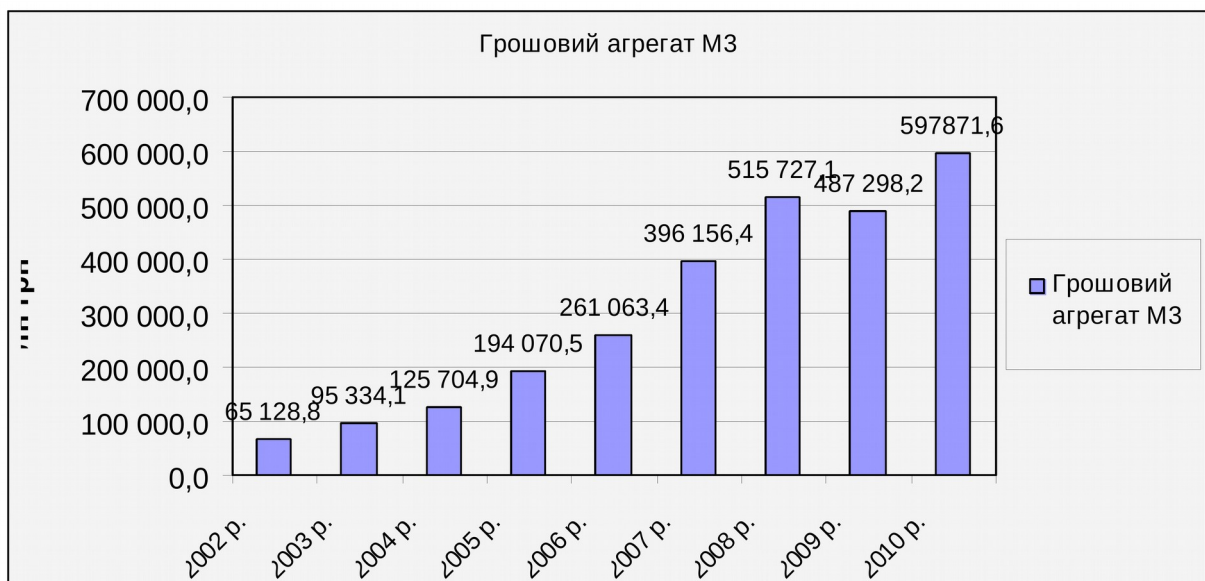

Рис.ДЗ.2. Динаміка показника «грошова маса» М3 за 2002 – 2010 рр., млн грн

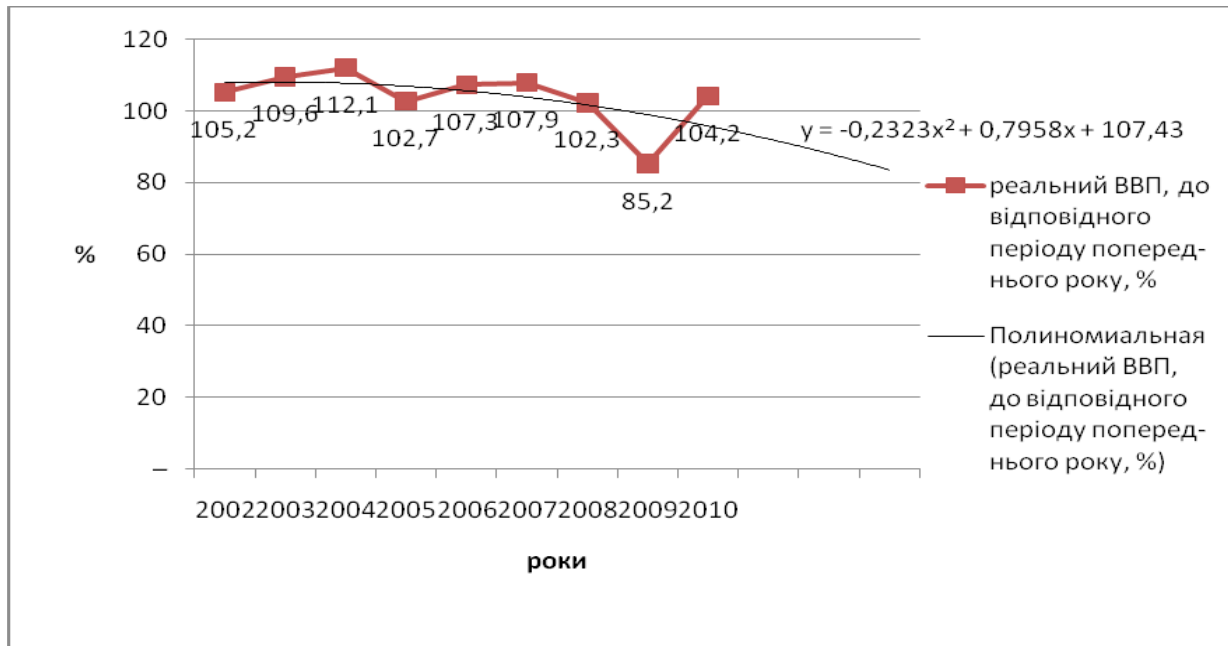

Рис. Е.1 Прогнозні оцінки обсягів реального ВВП, % (до 2013 року)

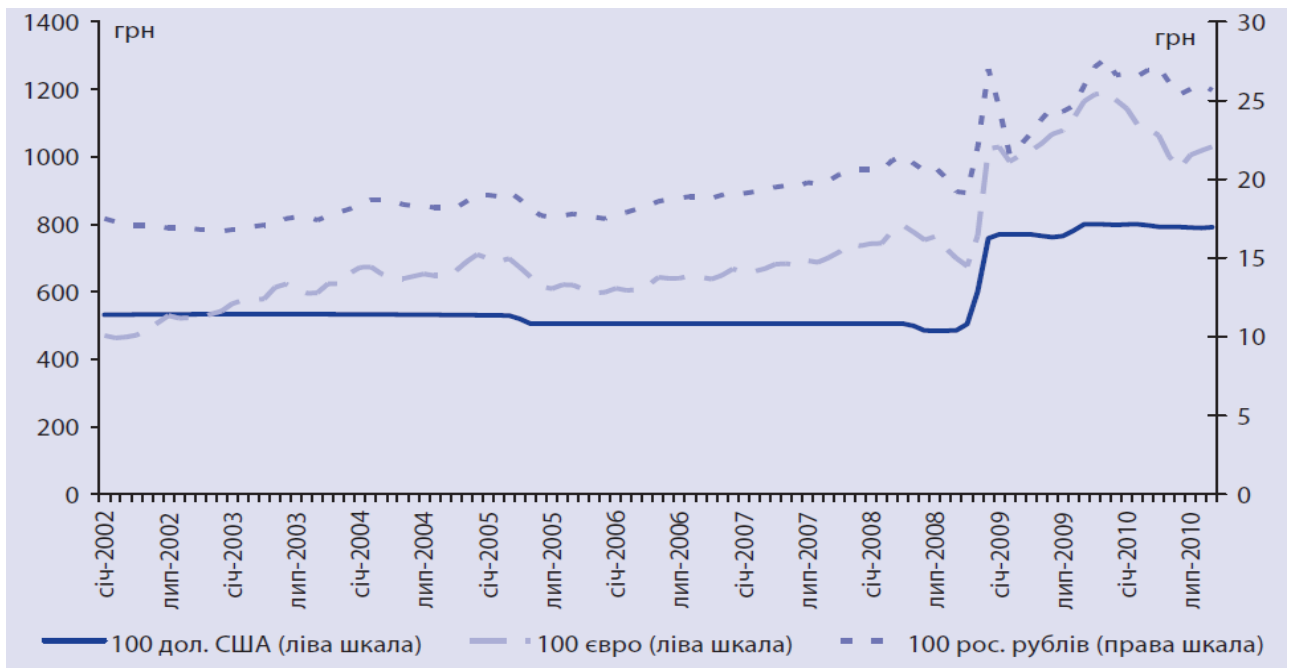
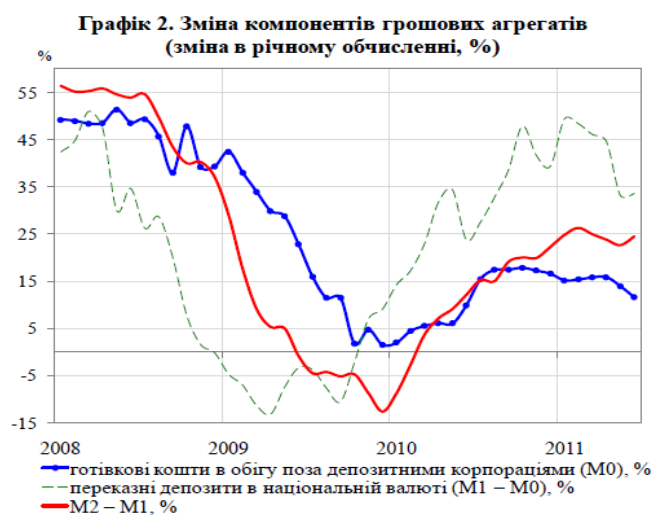
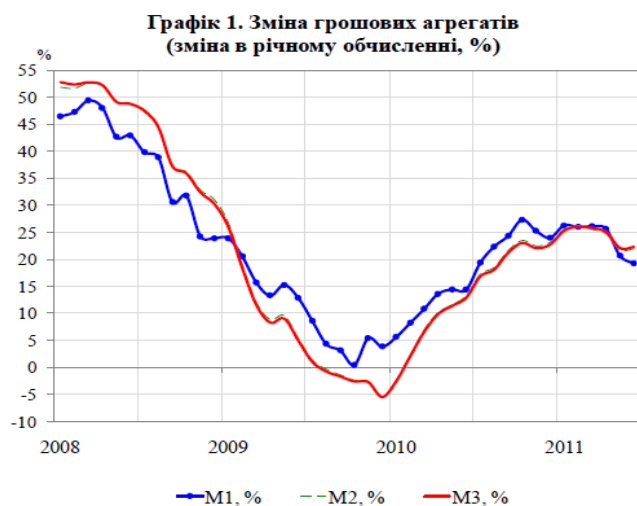

Рис. Е.2 Офіційний обмінний курс гривні щодо окремих валют, 2002-2010 рр.
Складено за : [85]

**Обсяги грошових агрегатів М0-М2 у 2002-2010 рр.,
станом на кінець грудня, млн грн**

Роки Грошові агрегати	2002	2003	2004	2005.	2006	2007	2008 .	2009	2010 .
* Грошовий агрегат М2	64 394,6	94 603,3	125 483,3	193 145,3	259 413,2	391 272,9	512 526,9	484 771,9	596840,8
* Грошовий агрегат М0	26 433,8	33 119,3	42 344,9	60 231,4	74 983,6	111 118,7	154 758,5	157 029,4	182989,9
* Грошовий агрегат М1	40 354,1	53 269,8	67 090,3	98 572,6	123 275,6	181 665,2	225 127,2	233 748,4	289893,6

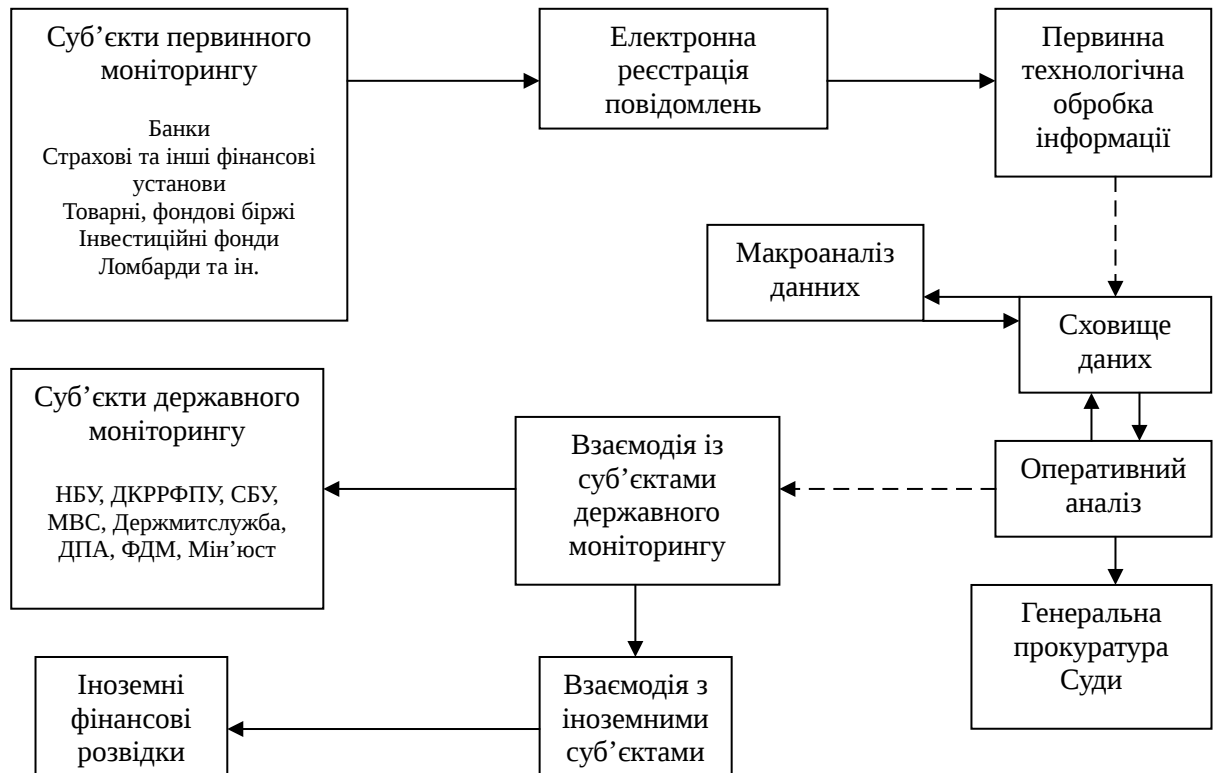

Рис. Ж1. Схема основних інформаційних потоків у системі державного моніторингу

Додаток Ж1

Таблиця Ж.1

Індикатори та порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (x_{opt})
1. Бюджетна безпека		
1.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30
1.2	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
1.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
1.4	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
1.5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
1.6	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
2. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
2.1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
2.2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
2.3	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
2.4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
2.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30
2.6	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5
3. Валютна безпека		
3.1	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
3.2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
3.3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3
4. Боргова безпека		
4.1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
4.2	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
4.3	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200
4.4	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
4.5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12
4.6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20
4.7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
4.8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25
4.9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30

Продовження Таблиці Ж.1

5. Безпека страхового ринку		
5.1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
5.2	Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140
5.3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30
5.4	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
5.5	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25
5.6	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30
№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення ($x_{\text{опт}}$)
6. Безпека фондового ринку		
6.1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
6.2	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
6.3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30
7. Банківська безпека		
7.1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
7.2	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30

Примітка. Порогові значення для нормування індикаторів за першим методом

За: методика http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

Таблиця Ж.2

Характеристичні значення показників фінансової безпеки та їх вагові коефіцієнти

Характеристичні значення показників бюджетної безпеки та їх вагові коефіцієнти

№ з/п	Показники	Нижня границя ($x_{\text{нп}}$)	Нижній поріг ($x_{\text{пор}}$)	Норма нижня ($x_{\text{опт}}$)	Норма верхня ($x_{\text{опт}}$)	Верхній поріг ($x_{\text{пор}}$)	Верхня границя ($x_{\text{нп}}$)	Вагові коефіцієнти (a_{ij})
	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	5	15	20	25	30	35	0,17
	Відношення дефіциту (-), профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	-5	-3	0	0	3	5	0,17
	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	5	10	15	20	25	30	0,17
	Дефіцит(-)/профіцит(+) торго-вельного балансу, % до загального обсягу зовнішньої торгівлі	-10	-5	0	0	5	10	0,17
	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	3	5	8	10	15	20	0,16
	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	10	15	20	60	40	50	0,16
Характеристичні значення показників грошово-кредитної безпеки та їх вагові коефіцієнти								
	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монети-зації), %	10	20	40	50	75	100	0,17
2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	0	0,5	1	1	2	5	0,17

3	Обсяг готівки, % до ВВП	1	2	3	4	10	20	0,16
4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	95	100	103	105	107	120	0,17
5	Показники	Нижня границя (x_{np}^H)	Нижній поріг ($x_{пор}^H$)	Норма нижня ($x_{нн}^H$)	Норма верхня ($x_{нв}^H$)	Верхній поріг ($x_{пор}^B$)	Верхня границя (x_{np}^B)	Вагові коефіцієнти (a_{ij})
6	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	10	25	30	50	60	80	0,17
7	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	1	2	3	5	10	30	0,16

Характеристичні значення показників валютної безпеки та їх вагові коефіцієнти

1	Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	90	97,5	100	102,5	106	115	0,342
2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	1	7	10	15	25	40	0,332
3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	0,5	3	6	10	12	15	0,326

Характеристичні значення показників боргової безпеки та їх вагові коефіцієнти

	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	5	10	15	40	60	70	0,168
	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	0	5	7	20	25	30	0,169
	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	0	100	150	200	250	300	0,205
	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	10	20	30	50	70	90	0,037
	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	1	3	5	7	12	20	0,033
	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	1	5	10	15	20	25	0,027
	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	5	5	8	20	35	40	0,164
	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	0	5	10	15	25	40	0,038
	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	5	10	15	20	30	40	0,159

Характеристичні значення показників безпеки страхового ринку та їх вагові коефіцієнти

	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	2	5	8	12	20	30	0,167
	Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	30	50	120	140	170	200	0,167
	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	10	20	30	50	70	80	0,167
	Рівень страхових виплат, %	10	20	30	40	50	70	0,167
	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	10	20	25	30	40	50	0,167
	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	10	20	25	30	40	50	0,167

Характеристичні значення показників безпеки фондового ринку та їх вагові коефіцієнти

	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	30	40	50	60	90	95	0,34
--	---	----	----	----	----	----	----	------

Показники	Нижня границя ($x_{гр}^H$)	Нижній поріг ($x_{пор}^H$)	Норма нижня ($x_{опт}^H$)	Норма верхня ($x_{опт}^B$)	Верхній поріг ($x_{пор}^B$)	Верхня границя ($x_{гр}^B$)	Вагові коефіцієнти (a_{ij})
Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	1	2	3	4	7	15	0,33
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	10	20	25	30	40	50	0,33

Характеристичні значення показників банківської безпеки та їх вагові коефіцієнти

Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	10	20	25	30	40	50	0,45
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	12,5	22	25	30	40	50	0,55

Примітка. Оптимальні, порогові та граничні значення індикаторів для нормування за другим методом

Складено автором за: [61]

Додаток 3

Таблиця 3.1

Окремі макроекономічні показники країн світу, 2010-2011 рр.

Країни	ВВП на одну особу	Інвестиції	Інфляція	Дефіцит бюджету	Борг	Сальдо поточного рахунку
Албанія	4049,862	26,565	4,5	-5,2	61,871	-11,183
Аргентина	11168,984	24,422	10,239	-3,671	48,077	0,114
Вірменія	2958,707	33,133	9,341	-5,4	51,971	-12,43
Австралія	64351,177	27,266	3,022	-2,515	23,684	-0,382
Австрія	48350,264	22,57	2,5	-2,427	72,352	3,064
Азербайджан	7914,01	17,665	10,304	13,9	12,334	28,372
Багамські острови	22352,757	30,391	1,983	-2,16	50,098	-14,952
Білорусь	7091,711	39,809	12,922	-1,5	28,179	-15,685
Бельгія	45367,025	18,883	2,871	-2,768	103,1	1,017
Беліз	4275,935	20,5	2,868	1,735	77,207	-8,065
Бенін	739,322	20,237	4,226	0,143	31,596	-5,251
Боснія і Герцеговина	4702,808	20,808	5	-5	43,027	-6,037
Бразилія	12422,942	19,687	6,268	-2,532	66,569	-2,585
Болгарія	7072,77	26,761	4,755	0,148	21,065	-1,473
Бурунді	196,23	20,726	8,395	-1,781	51,036	-15,839
Канада	50264,955	21,682	2,231	-3,6	80,481	-2,824
Кабо-Верде	3469,793	48,69	4,37	-9,108	95,66	-18,041
Центрально-Африканська Республіка	470,279	13,512	2,692	0,283	20,732	-9,085
Чад	909,995	35,908	3	-5,673	35,884	-7,962
Чилі	13294,328	27,961	3,605	-1,409	6,908	0,528
Китай	4833,292	48,565	4,985	-1,773	18,851	5,713
Колумбія	6684,78	22,836	3,557	-1,04	36,277	-2,092
Республіка Конго	4084,352	20,07	5,876	4,582	15,759	12,475
Коста-Ріка	8710,959	20,061	5,631	-4,042	31,571	-4,511
Хорватія	14750,225	24,491	3,5	-4,7	42,567	-3,554
Кіпр	30002,844	19,915	3,9	-4,199	64,052	-8,863
Чеська республіка	20738,157	22,31	2,048	-2,756	44,425	-1,832
Данія	60961,982	16,307	2	-0,773	46,723	4,781
Домінікани	5462,805	16,368	6,118	-0,356	22,019	-8,348
Єгипет	2892,408	17,977	11,503	-10,9	71,725	-2,704
Естонія	15272,536	21,378	4,677	-1,5	7,773	3,27
Фінляндія	48188,114	18,823	2,977	0,657	52,2	2,761
Франція	43490,753	20,086	2,143	-3,956	87,559	-2,781
Гамбія	638,991	12,17	5,894	-2,309	57,371	-12,012
Грузія	2926,881	17,2	12,621	-4,3	47,797	-12,959
Німеччина	43204,676	17,065	2,186	-2,06	76,518	5,137
Греція	27716,25	11,727	2,54	-5,967	139,349	-8,162
Гайана	3094,41	20,703	6,154	-5,234	67,728	-11,928
Гондурас	2190,502	24,213	7,602	-3,484	27,164	-7,256
Гонконг	34057,514	24,735	5,8	0,028	0,585	5,191
Угорщина	13370,397	17,945	4,087	-4,303	78,75	1,45
Ісландія	42372,628	14,632	2,618	-2,58	107,832	1,072
Індія	1382,402	39,202	7,519	-8,799	71,429	-3,669
Індонезія	3464,814	33,45	7,147	-1,497	26,336	0,889
Ірландія	47750,853	10,964	0,541	-5,908	101,677	0,186
Ізраїль	30933,68	17,317	3,029	-3,533	74,31	3,287
Італія	35984,825	19,863	1,954	-2,804	119,692	-3,367
Ямайка	5473,085	15,519	8,979	4,626	131,607	-8,274
Японія	45659,365	21,925	0,156	-8,329	234,127	2,303
Йорданія	4788,266	24,258	6,057	-3,05	62,361	-8,48
Казахстан	10820,355	33,511	9,12	-3,2	18,98	5,836
Кенія	874,772	25,238	7,243	-3,857	53,276	-9,285
Корея	22961,253	29,133	4,5	2,471	30,505	1,056
Кувейт	46969,835	9,024	6,128	11,461	10,693	39,405
Киргизька Республіка	942,379	27,902	18,833	-12,065	69,145	-6,701
Латвія	11661,712	21,421	3,038	-8,6	48,988	2,599
Литва	12323,177	19,624	3,113	-7,2	42,264	-0,917
Люксембург	120059,677	17,529	3,474	-2,208	22,916	8,54
Малайзія	8624,24	21,834	2,8	-5,586	56,564	11,394
Малі	777,272	21,744	4,479	-1,423	26,859	-6,797

Продовження табл. 3.1						
Мальта	21239,534	17,275	3,042	-3,161	70,938	-1,051
Мексика	10637,952	26,491	3,631	-0,5	45,744	-0,897
Молдова	1860,074	24,365	7,477	-1,9	34,616	-11,067
Монголія	3173,501	53,458	16,38	-6,9	1,6	-13,294
Непал	640,149	33,857	9,858	-1,065	35,661	-1,014
Нідерланди	49949,574	17,96	2,3	-3,171	69,378	7,881
нова Зеландія	34701,159	19,58	4,144	-3,798	32,653	-0,194
Норвегія	96810,935	20,931	1,766	-6,421	54,26	16,29
Панама	8299,699	28,229	5,019	0,5	36,493	-12,549
Парагвай	3390,935	18,766	9,573	-0,4	16,37	-4,058
Перу	5593,135	27,207	2,696	-1,511	23,572	-2,055
Польща	13079,471	20,796	4,053	-6,242	57,395	-3,91
Португалія	22156,936	18,389	2,351	-3,233	87,086	-8,726
Румунія	8156,768	26,289	6,118	-6,8	37,744	-5,028
Росія	13542,891	23,913	9,316	-0,647	12,852	5,55
Саудівська Аравія	21685,135	23,717	6,016	7,869	10,985	19,781
Сербії	6158,395	21,721	9,898	-4,8	41,605	-7,376
Сейшельські острови	10970,527	37,248	3,142	5,791	76,816	-32,732
Сінгапур	48285,606	25,937	3,3	1,848	95,238	20,415
Словацької Республіки	17509,436	23,464	3,386	-4,52	43,988	-2,834
Словенія	25082,188	24,075	2,169	-3,566	37,157	-2,001
ПАР	7584,99	21,935	4,931	-4,916	37,162	-4,364
Іспанія	32175,607	22,318	2,596	-4,683	70,224	-4,784
Сурінам	7281,433	20,554	17,873	-2,582	24,707	0,416
Швеція	58228,058	20,445	2	1,599	41,304	6,09
Швейцарія	75835,971	20,757	0,9	0,112	37,797	13,235
Тайвань, провінція Китаю	21409,846	22,42	2	1,082	37,968	11,598
Таджикистан	879,006	20,291	13,875	-4,4	42,596	-4,098
Таїланд	5173,709	27,873	4,016	-2,381	45,481	2,748
Туніс	4375,862	27,266	4	-2,7	42,778	-7,807
Туреччина	11054,294	22,703	5,69	-3,12	42,393	-8,035
Туркменістан	4992,711	12,987	6,136	2,8	16,307	-4,674
Україна	3483,095	21,595	9,177	-1,624	40,621	-3,619
Об'єднані Арабські Емірати	69872,436	19,068	4,486	2,096	21,624	10,363
Британія	39459,092	15,584	4,2	-6,558	81,931	-2,429
Сполучені Штати	48665,805	16,181	2,173	-8,092	99,324	-3,243
Уругвай	12843,72	21,69	7,201	1,74	52,098	-1,047
Узбекистан	1513,663	30,156	11,572	2,2	11,707	9,964
Венесуела	9885,857	20,651	29,792	-4,26	38,894	7,019
В'єтнам	1327,493	36,365	13,464	-5,133	52,172	-4,009

Складено автором за: [118]

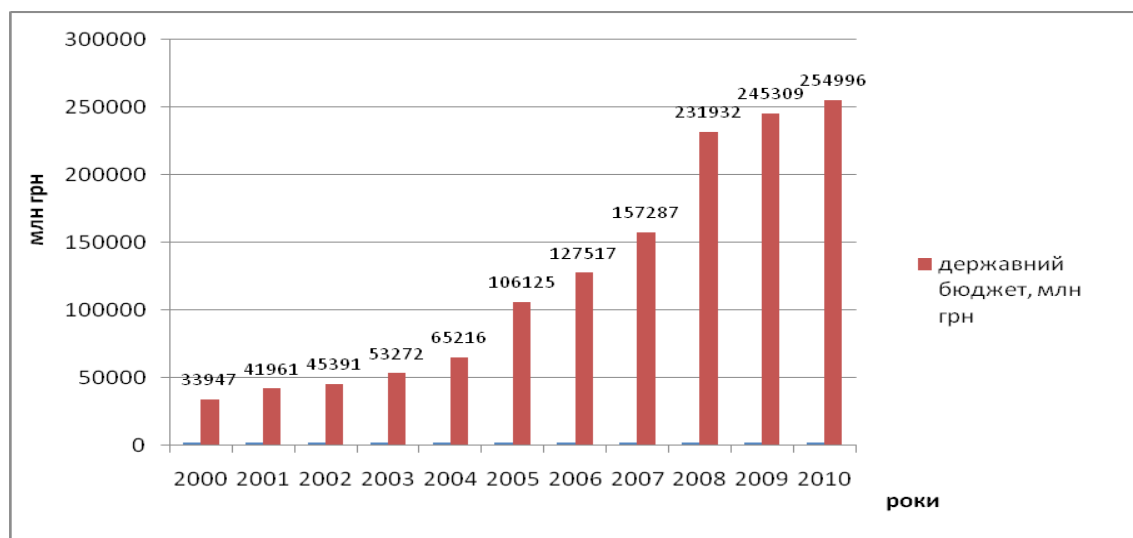

Рис. 3.1. Динаміка обсягів державного бюджету України, 2000-2010 рр.

Додаток 3 2

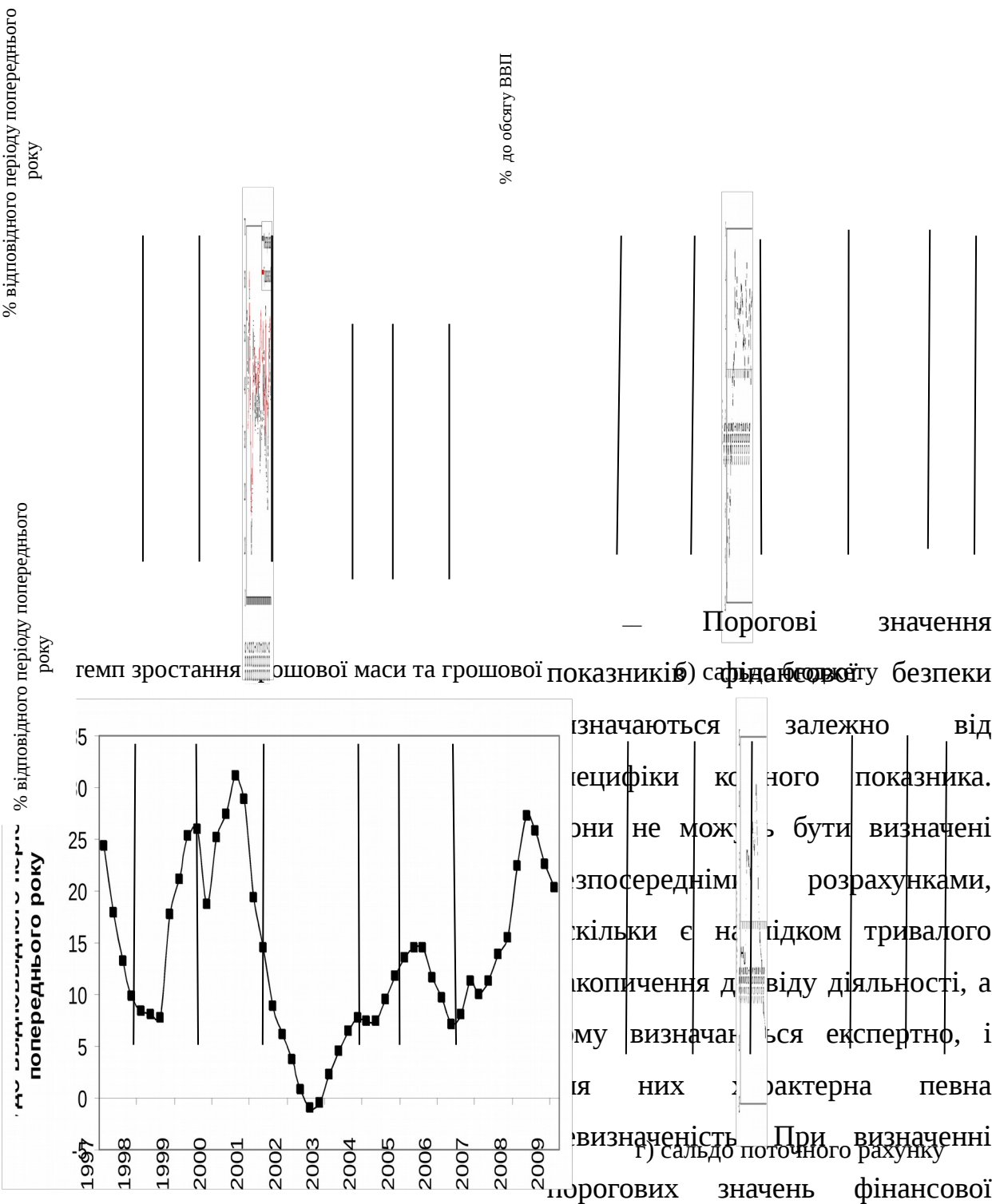

Рис. 3.2.1 Динаміка макроекономічних показників України 1996-2008 рр.

Складено автором за: [61]

базисні показники, що враховують також граничні рівні критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС. Як порогові значення фінансової безпеки для України можуть прийматися значення відповідних

показників країн західної і Центральної Європи. Залежно від динаміки індикаторів можна визначити потенційну чи реальну загрозу фінансовій безпеці.

Додаток 3 2

Розмір тіньової економіки, 2011 р.

Обрані країни, % офіційного ВВП

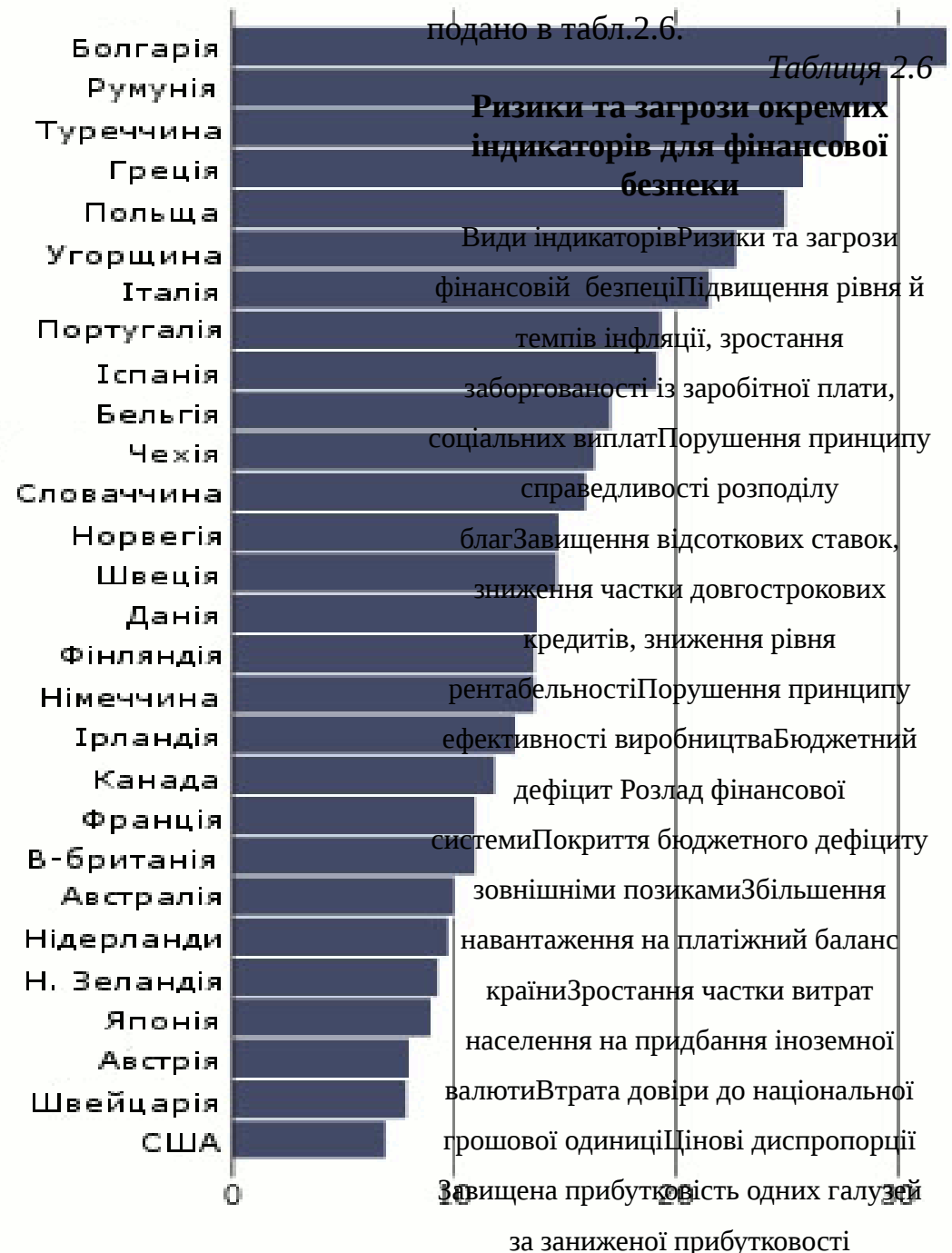

Рис. 3.2 2 Рівень тіньової економіки в окремих країнах світу

Джерело: Europe: Hidden economy The Financial Times, 09.06.2011

державного боргу в умовах падіння виробництва та інвестиційної активності "Боргова пастка" для держави Зростання зовнішньої заборгованості на фоні спаду виробництва Посилення залежності економічної політики держави від

інтересів держав-кредиторівЗначна
 нерівномірність доходів як по галузевій,
 так і по територіальній вертикалі та по
 демографічній горизонталіПорушення
 Додаток І умов збалансованого функціонування

Вихідні дані для проведення аналізу за DEA методом стосовно ефективності використання країнами кредитних ресурсів
 Таблиця ІІ
 національної економікиСкладено за:
 Карпінський, С.140

Країни	Індекс якості життя	Показник екон. свободи	ВВП (млрд. дол. США)	ВВП / душу насел. (\$)	Зовнішній борг (млрд.дол.США)
Аргентина	72	51,2	370,269	8235.7074739587	135,5
Австралія	81	82,6	1235,539	47369.6681659963	1,032
Австрія	77	71,6	376,841	49599.0308286516	752,5
Азербайджан	51	58,8	54,37	5314.9871606791	2,733
Білорусь	54	48,7	54,713	5800.429	9,127
Бельгія	78	70,1	465,676	47084.9045673964	1,313
Бразилія	70	55,6	2090,314	8205.1276755131	236,6
Болгарія	69	62,3	47,702	6545.6883940723	54,01
Канада	77	80,4	1574,051	45069.534069519	758,6
Чилі	71	77,2	203,323	10084.4156521832	64,57
Китай	56	51,0	5878,257	3266.5081976786	420,8
Колумбія	64	65,5	285,511	5415.5525318919	41,68
Хорватія	70	59,2	60,589	15636.5575683376	53,3
Кіпр	68	70,9	23,174	31409.8439054735	28,84
Чеська республіка	73	69,8	192,152	20672.7412487315	88,74
Данія	76	77,9	310,76	62118.3386423715	492,6
Єгипет	51	59,0	218,466	1990.5330123891	28,84
Естонія	71	74,7	19,779	17454.3501240184	29,5
Фінляндія	75	73,8	239,232	51323.0495832914	271,2
Франція	82	64,2	2582,527	44507.7414653753	5370,1
Габон	46	55,4	13,056	8724.231	3,173
Грузія	56	70,4	11,665	2969.9190154106	4,5
Німеччина	81	71,1	3315,643	44446.3474322235	4489,1
Греція	72	62,7	305,415	31669.7317437944	92,19
Вірменія	58	61,0	41,471	2848.367811511	6,337
Угорщина	74	66,1	128,96	15408.005784259	144,2
Ісландія	67	73,7	12,594	52478.734727626	3,073
Індія	58	53,8	1537,966	1016.8477439268	163,8
Індонезія	52	55,5	706,735	2246.4963377682	151,7
Іран	49	43,4	357,221	4740.853	21,77
Ірландія	70	81,3	204,261	60459.8318627261	1841,1
Ізраїль	67	67,7	213,147	27651.79636539	91,25
Італія	77	62,7	2055,114	38492.3175372162	1060,1
Японія	70	72,9	5458,872	38454.8641088845	1492,1
Казахстан	48	61,0	138,429	8513.1096333624	103,6
Кувейт	55	67,7	131,315	36411.998	38,82
Киргизія	51	61,3	4,615	958.4355436567	2,966
Латвія	70	66,2	24,045	14908.2951430421	43,9
Литва	73	70,3	36,364	14097.536579686	35,46
Мексика	68	68,3	1039,121	10231.5325220808	181,2
Молдова	65	53,7	5,81	1693.78314082921	4,092
Монголія	57	60,0	6,125	1990.5865489465	1,6
Нідерланди	77	75,0	783,293	52962.7335148652	2277,1
нова Зеландія	79	82,1	140,434	30438.8359155728	59,08
Норвегія	77	69,4	414,462	94758.8198351859	469,1
Пакистан	43	55,2	174,866	990.5346357673	43,23
Парагвай	63	61,3	18,475	2561.2727746932	3,487
Перу	60	67,6	152,83	4477.2461712324	35,46
Філіппіни	55	56,3	188,719	1847.3927726685	53,48
Польща	71	63,2	468,539	13845.3826732104	227,5

Продовження Табл.ІІ

Португалія	73	64,4	229,336	22922.9188736908	461,2
Румунія	65	64,2	161,629	9299.7386848896	92,76
Росія	54	50,3	1465,079	11831.518696727	527,1
Саудівська Аравія	45	64,1	443,691	16995.78	63,2
Словаччина	69	69,7	87,45	18211.6374470516	53,04
Словенія	72	64,7	47,849	27018.5965511209	40,42
ПАР	66	62,8	357,259	5678.012141587	39,69
Іспанія	76	69,6	1409,946	35214.7871543344	2,478
Швеція	71	72,4	455,848	51950.1120182597	598,2
Швейцарія	81	81,1	523,772	64326.6977302351	1340,1
Туреччина	61	63,8	741,853	9941.9589834543	294,3
Україна	62	46,4	136,416	3898.8686898889	117,34
Об'єднані Арабські Емірати	50	67,3	301,88	47406.66	73,71
Британія	73	76,5	2247,455	43541.440210763	10450,1
Сполучені Штати	78	78,0	14657,8	46350.4240921779	12250,1
Уругвай	75	69,8	40,272	9653.7724544279	11,48
Узбекистан	49	47,5	38,987	1022.7113476832	4,052
Венесуела	58	37,1	290,678	11245.7648508287	47,99

Розраховано автором за: [118; 119]

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності для України

	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011
Рейтинг глобальної конкурентоспроможності	73	72	82	89
<i>Загальна кількість країн</i>	<i>131</i>	<i>134</i>	<i>133</i>	<i>139</i>
Базові вимоги	90	86	94	102
1 група: Інститути	115	115	120	134
2 група: Інфраструктура	77	79	78	68
3 група: Макроекономічна стабільність	82	91	106	132
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	74	60	68	67
Передумови ефективності	66	58	68	72
5 група: Вища та професійна освіта	53	43	46	46
6 група: Ефективність товарних ринків	101	103	109	129
7 група: Ефективність ринку праці	65	54	49	54
8 група: Розвиненість фінансового ринку	85	85	106	119
9 група: Технологічна готовність	93	65	80	83
10 група: Об'єм ринку	26	31	29	38
Фактори інноваційності	75	66	80	88
11 група: «Складність» бізнесу	81	80	91	100
12 група: Інноваційність	65	52	62	63

Джерело: WEF (2007), WEF (2008), WEF (2009), WEF (2010)

WEF (2007) The Global Competitiveness Report 2007/2008. - <http://www3.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/PastReports/index.htm>

WEF (2008) The Global Competitiveness Report 2008/2009. - <http://www.scribd.com/doc/7471885/The-Global-Competitiveness-Report-20082009>

WEF (2009a) The Global Competitiveness Report 2009/2010. - <http://www.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>

WEF (2010a) The Global Competitiveness Report 2010/2011. - http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

Таблиця К.2

Україна у рейтингу людського розвитку у 2010 р.

Індекс людського розвитку	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Середня тривалість навчання дорослих (років)	Очікувана тривалість навчання дітей (років)	ВНД на одну особу (ПКС 2008, дол. США)
1. Норвегія (0,938)	1. Японія (83,2)	1. Норвегія (12,6)	1. Австралія (20,5)	1. Ліхтенштейн (81011)
67. Азербайджан (0,713)	111. Мікронезія (69,0)	16. Японія (11,5)	40. Ліхтенштейн (14,8)	96. Сурінам (7093)
68. Боснія та Герцеговина (0,710)	112. Молдова (68,9)	17. Канада (11,5)	41. Сейшельські острови (14,7)	97. Туркменистан (7052)
69. Україна (0,710)	113. Україна (68,6)	18. Україна (11,3)	42. Україна (14,6)	98. Україна (6535)
70. Іран (0,702)	114. Ірак (68,5)	19. Нідерланди (11,2)	43. Білорусь (14,6)	99. Сальвадор (6498)
71. Македонія (0,701)	115. Киргизстан (68,4)	20. Багами (11,1)	44. Чилі (14,5)	100. Намібія (6323)
169. Зімбабве (0,140)	183. Афганістан (44,6)	173. Мозамбік (1,2)	190. Сомалі (1,8)	185. Зімбабве (176)

Джерело: UNDP (2010)

UNDP (2010) - Human Development Report 2010 — 20th Anniversary Edition. United Nations Development Programme// <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>

Додаток Л

Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009. № 123 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

I. Загальні питання

1. Ці Методичні рекомендації розроблені з метою оцінки рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому та за окремими видами економічної діяльності шляхом непрямого обчислення на макроекономічному рівні вартості товарів (робіт, послуг), яка навмисно завищується або занижується суб'єктами господарювання у статистичній звітності.

2. Для цілей цих Методичних рекомендацій терміни вживаються в такому значенні: тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо); експертна оцінка – дані, отримані шляхом вибіркового опитування експертів на добровільній основі.

3. Ці Методичні рекомендації визначають основні показники та методи розрахунку тіньової економіки для визначення її рівня у співвідношенні до офіційного ВВП. Розрахунок базується на офіційній статистичній звітності щодо економічного та соціального розвитку держави.

4. Вхідною інформацією для розрахунку рівня тіньової економіки є статистична звітність зареєстрованих суб'єктів господарювання, що базується на показниках бухгалтерського обліку, звітності контролюючих органів, аудиту, результатах експертної оцінки щодо обсягів тіньової економіки, вибіркового опитувань суб'єктів господарювання та обстежень домогосподарств.

5. Органи виконавчої влади в межах своєї компетенції можуть використовувати ці Методичні рекомендації для оцінки рівня тіньової економіки при прийнятті управлінських рішень.

II. Причини утворення тіньової економіки та методи розрахунку її рівня

6. Причинами утворення тіньової економіки є: 1) обліково-статистичні: ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики та контролюючими органами; відсутність належної інформації, обумовлена недоліками методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності; 2) економічні: ухилення суб'єктів господарювання від державної реєстрації з метою уникнення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи з метою зменшення суми сплачуваних податків, зборів (обов'язкових платежів).

7. Для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи, усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки. Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: “витрати населення – роздрібний товарооборот”, фінансовий, монетарний, електричний. Метод збитковості підприємств застосовується для оцінки мінімального та максимального коефіцієнтів, у межах яких знаходиться рівень тіньової економіки.

III. Розрахунок рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”

8. Обчислення рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки.

9. У цих Методичних рекомендаціях діяльність домогосподарств з виготовлення товарів власного виробництва для своїх потреб чи потреб членів своєї сім'ї (сектор натурального самозабезпечення) не вважається тіньовою економікою.

Дані щодо витрат домогосподарств отримуються шляхом вибіркового обстеження умов життя домогосподарств на добровільній основі, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання – шляхом статистичної звітності (обов'язкові дані).

10. Споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів та послуг у періоді, що аналізується ($B_{\text{гр спож } t}$), визначаються як добуток суми споживчих грошових витрат у середньому на 1 домогосподарство за місяць на придбання товарів ($B_{\text{гр тов 1 дом / міс } t}$) і придбання послуг ($B_{\text{гр посл 1 дом / міс } t}$), кількості домогосподарств ($K_{\text{дом } t}$) та кількості місяців у періоді, що аналізується.

У результаті застосування різних методів для отримання вхідної інформації для розрахунку тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується ($B_{\text{гр тов } t}$), коригуються на коефіцієнт ($K_{\text{кор } t}$), що визначається за такою формулою:

$$K_{\text{кор } t} = \frac{BH_t - Tr_{\text{соц } t} - СП_{\text{загот } t}}{B_{\text{гр спож } t}}, \quad (1)$$

де BH_t – витрати населення на придбання товарів та послуг у періоді, що аналізується (млн. гривень); $Tr_{\text{соц } t}$ – соціальні трансфери в періоді, що аналізується (млн. гривень); $СП_{\text{загот } t}$ – вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, у періоді, що аналізується (млн. гривень).

Скориговані споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується ($B_{\text{гр тов кор } t}$), визначаються за такою формулою:

$$B_{\text{гр тов кор } t} = B_{\text{гр тов } t} \times K_{\text{кор } t}, \quad (2)$$

де $B_{\text{гр тов } t}$ – споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується (млн. гривень). загальний обсяг продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки ($\Pi_{\text{ст л.с. } t}$) визначається за такою формулою:

$$\Pi_{\text{ст л.с. } t} = PT_{\text{підв } t} + PT_{\text{фіз. осіб } t}, \quad (3)$$

де $PT_{\text{підв } t}$ – обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлю та ресторанного господарства, у періоді, що аналізується (млн. гривень); $PT_{\text{фіз. осіб } t}$ – обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах фізичних осіб – підприємців у періоді, що аналізується (млн. гривень).

Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” у періоді, що аналізується ($T_{\text{ВН-РТ } t}$), визначається за такою формулою:

$$T_{\text{ВН-РТ } t} = \frac{B_{\text{гр тов кор } t} - \Pi_{\text{ст л.с. } t}}{\Pi_{\text{ст л.с. } t}} \times 100, \quad (4)$$

де $B_{\text{гр тов кор } t}$ – скориговані споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується (млн. гривень); $\Pi_{\text{ст л.с. } t}$ – загальний обсяг продажу населенню товарів усіма видами суб'єктів господарювання в легальному секторі економіки в періоді, що аналізується (млн. гривень).

IV. Розрахунок рівня тіньової економіки за фінансовим методом

12. Обчислення рівня тіньової економіки за фінансовим методом полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій (далі – підприємства) у країні в цілому або в i -му виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки. Цей метод є непрямим.

13. При обчисленні рівня тіньової економіки за фінансовим методом в цілому припускається, що базовим періодом розрахунку є 2003 рік (t_0), рівень тіньової економіки ($T_{\text{ф } t_0}$) у якому розраховується за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” і становить 33 відсотки.

14. Обчислення рівня тіньової економіки за фінансовим методом складається з таких етапів: розрахунок зміни частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств (у періоді, що аналізується, до аналогічного періоду попереднього року); оцінка впливу зміни співвідношення вихідних-вхідних цін у відповідному виді економічної діяльності; розрахунок рівня тіньової економіки (прихованих доходів).

15. Розрахунок зміни частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств. Цей розрахунок ґрунтується на даних про фінансові результати економічної діяльності підприємств, складених за формою № 2, наведеною в додатку до

Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21.06.1999 за № 397/3690, та формою № 2-м, наведеною в додатку до

Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 № 39, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15.03.2000 за № 161/4382.

Припускається, що з метою зменшення суми податків, зборів (обов’язкових платежів) підприємства здійснюють фальсифікацію даних про фінансові результати їх економічної діяльності шляхом збільшення вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, на обсяги тіньової економіки, на яку відповідно зменшується величина валової доданої вартості.

Частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств ($\mathcal{U}_{\Pi i}$) розраховується за такою формулою:

$$\mathcal{U}_{\Pi i} = \frac{\Pi_i}{B_i} \quad (5)$$

де Π_i – вартість товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва підприємствами в i -му виді економічної діяльності (тис. грн); B_i – валовий дохід підприємств в i -му виді економічної діяльності (тис. грн).

16. Оцінка впливу зміни співвідношення вихідних-вхідних цін у відповідному виді економічної діяльності

Вплив зміни співвідношення вихідних-вхідних цін оцінюється шляхом порівняння індексу вихідних цін на продукцію в i -му виді економічної діяльності ($I_{\text{вух } t \text{ } ij}$) відносно індексу вхідних цін на продукцію в j -му виді економічної діяльності, витрачену на виробництво продукції в i -му виді економічної діяльності ($I_{\text{вх } t \text{ } ij}$), у періоді, що аналізується, до аналогічного періоду попереднього року і розраховується за такою формулою:

$$\kappa_{\mathcal{U} t i} = \frac{I_{\text{вух } t \text{ } ij}}{I_{\text{вх } t \text{ } ij}} (t = 1, \dots, l), \quad (6)$$

де $\kappa_{\mathcal{U} t i}$ – коефіцієнт визначення зміни співвідношення вихідних-вхідних цін в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується; t – період, що аналізується.

Якщо $\frac{I_{\text{вух } t \text{ } ij}}{I_{\text{вх } t \text{ } ij}} > 1$, то ціни на продукцію в i -му виді економічної діяльності зростають більше, ніж ціни на продукцію в j -му виді економічної діяльності, витрачену на виробництво продукції в i -му виді економічної діяльності. У цьому разі збільшується частка валової доданої вартості у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності. Якщо $\frac{I_{\text{вух } t \text{ } ij}}{I_{\text{вх } t \text{ } ij}} < 1$, має місце збільшення цін на продукцію в j -му виді економічної діяльності, витрачену на виробництво продукції в i -му виді економічної діяльності. У цьому разі зменшується частка валової доданої вартості у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності. Індекс вхідних цін на продукцію в j -му виді економічної діяльності, витрачену на виробництво продукції в i -му виді економічної діяльності, розраховується за такою формулою:

$$I_{\text{вх } ij} = \sum_{j=1}^m (I_{j t} \times \frac{A_{ji}}{100}) (i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m), \quad (7)$$

де $I_{j t}$ – індекс цін в j -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується, до аналогічного періоду попереднього року; A_{ji} – частка витрат продукції в j -му виді економічної діяльності на виробництво продукції в i -му виді економічної діяльності.

17. Розрахунок рівня тіньової економіки (прихованих доходів)

Рівень тіньової економіки (прихованих доходів) підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується ($T_{\phi \mathcal{Y} t}$), розраховується за такою формулою:

$$T_{\phi \mathcal{Y} t} = T_{\phi t 0} + \Delta \mathcal{U}_{\Pi t} \times 100, \quad (8)$$

Продовження Додатку Л

де $T_{\phi t 0}$ – рівень тіньової економіки в базовому періоді, розрахований за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”; $\Delta \mathcal{U}_{\Pi t}$ – зміна рівня тіньової економіки для підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується.

Зміна рівня тіньової економіки для підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується ($\Delta \mathcal{C}_{\Pi t}$), розраховується за такою формулою:

$$\Delta \mathcal{C}_{\Pi t} = \mathcal{C}_{\Pi t} - \mathcal{C}_{\Pi t-1} \quad (t = 1, \dots, l), \quad (9)$$

де $\mathcal{C}_{\Pi t}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході всіх підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується; $\mathcal{C}_{\Pi t-1}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході всіх підприємств у країні в цілому в аналогічному періоді попереднього року.

Рівень тіньової економіки (прихованих доходів) для підприємств у відповідному виді економічної діяльності у періоді, що аналізується ($T_{\phi ti}$), розраховується за такою формулою:

$$T_{\phi ti} = T_{t0i} + \Delta T_{\phi ti} \times 100, \quad (10)$$

де T_{t0i} – рівень тіньової економіки для підприємств в i -му виді економічної діяльності в базовому періоді; $\Delta T_{\phi ti}$ – зміна рівня тіньової економіки для підприємств в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується.

Зміна рівня тіньової економіки для підприємств у відповідному виді економічної діяльності у періоді, що аналізується ($\Delta T_{\phi ti}$), розраховується за такою формулою:

$$\Delta T_{\phi ti} = \mathcal{C}_{\Pi ti} - \mathcal{C}_{\Pi (t-1)i} \times \kappa_{\phi ti}, \quad (11)$$

де $\mathcal{C}_{\Pi ti}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується; $\mathcal{C}_{\Pi (t-1)i}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності в аналогічному періоді попереднього року; $\kappa_{\phi ti}$ – коефіцієнт визначення зміни співвідношення вихідних-вхідних цін в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується.

V. Розрахунок рівня тіньової економіки за монетарним методом

19. Обчислення рівня тіньової економіки за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду (t_0), за який прийнято 1991 рік. Припускається, що: при здійсненні суб'єктами господарювання і населенням незареєстрованої економічної діяльності розрахунки за товари, роботи і послуги проводяться з використанням готівки, що зумовлює збільшення попиту на готівку в обігу, що обертається поза банками; швидкість обігу готівкових коштів як в офіційній, так і в тішовій економіці однакова; базовим вважається період, у якому рівень тіньової економіки був незначним; у базовому періоді рівень тіньової економіки дорівнює нулю. Цей метод є непрямим.

20. Розрахунок рівня тіньової економіки за монетарним методом здійснюється на основі рівнів тіньової економіки, розрахованих за методом Гутманна та за модифікованим методом.

Рівень тіньової економіки за методом Гутманна в періоді, що аналізується ($T_{m\Gamma t}$), розраховується за такою формулою:

$$T_{m\Gamma t} = \frac{1 - f_t}{f_{t-1}}, \quad (12)$$

де f_t – показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату в періоді, що аналізується; f_{t-1} – показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату в аналогічному періоді попереднього року.

Показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату $M2 (f)$ у зазначених періодах розраховується за такою формулою:

Продовження Додатку Л

$$f = \frac{\frac{D}{M2}}{\frac{D_{t0}}{M2_{t0}}} = \frac{\frac{M2 - M0}{M2_{t0} - M0_{t0}}}{\frac{M2_{t0}}{M2_{t0}}}, \quad (13)$$

де $M2$ – грошова маса у відповідному періоді (млн. гривень); D – банківські депозити у відповідному періоді (млн. грн); $M0$ – гроші поза банками у відповідному періоді (млн. грн); $t0$ – базовий період, за який прийнято 1991 рік.

За методом Гутманна скорочення відношення обсягу депозитів до грошового агрегату $M2$ у періоді, що аналізується, є свідченням тенденції збільшення рівня тінізації. Рівень тіньової економіки за модифікованим методом у періоді, що аналізується ($T_{mm t}$), розраховується за формулою:

$$T_{mm t} = (k_t - k_{t0}) \times 100, \quad (14)$$

де k_t – коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів в обігу в періоді, що аналізується; k_{t0} – коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів в обігу в базовому періоді.

Коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів в обігу (k_t) розраховується за:

$$k_t = \frac{MO_t}{DO_t}, \quad (15)$$

де MO_t – гроші поза банками в періоді, що аналізується (млн. грн); DO_t – переказні депозити в національній валюті, що є результатом різниці між грошовою масою $M1$ у періоді, що аналізується, та величиною грошей поза банками MO у цьому періоді (млн. грн); OB_t – швидкість обертання готівкових коштів у періоді, що аналізується.

Швидкість обертання готівкових коштів (OB_t) розраховується за такою формулою:

$$OB_t = \frac{GB_t}{MO_t}, \quad (16)$$

де GB_t – загальна сума грошових витрат населення в періоді, що аналізується (млн. грн); $\overline{MO_t}$ – середній обсяг грошей поза банками в періоді, що аналізується (млн. грн).

Загальна сума грошових витрат населення в періоді, що аналізується (GB_t), розраховується за:

$$GB_t = BH_t - Tr_{соц t} - СП_{загот t} + \Phi_{a t} + KH_{бк t} + KH_{іжб t}, \quad (17)$$

де BH_t – витрати населення на придбання товарів та послуг у періоді, що аналізується (млн. грн); $Tr_{соц t}$ – соціальні трансфери в періоді, що аналізується (млн. грн); $СП_{загот t}$ – вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, у періоді, що аналізується (млн. грн); $\Phi_{a t}$ – приріст фінансових активів у періоді, що аналізується (млн. грн); $KH_{бк t}$ – кошти населення на будівництво власних квартир у періоді (млн. грн); $KH_{іжб t}$ – кошти населення на індивідуальне житлове будівництво в періоді, що аналізується (млн. грн).

За модифікованим методом збільшення обсягів доходів, отриманих населенням з офіційних джерел і витрачених на задоволення споживчих потреб, та депозитів у національній валюті є свідченням тенденції зменшення рівня тіньової економіки.

21. Інтегральний рівень тіньової економіки за монетарним методом розраховується як сума зважених величин рівнів тіньової економіки, розрахованих за методом Гутманна та за модифікованим методом. Зважена величина рівня тіньової економіки за методом Гутманна $q_{mг}$ розраховується за:

$$q_{mг} = MO / M2. \quad (18)$$

Зважена величина рівня тіньової економіки за модифікованим методом q_{mm} розраховується за:

$$q_{mm} = 1 - (MO / M2). \quad (19)$$

VI. Розрахунок рівня тіньової економіки за електричним методом

Продовження Додатку Л

23. Обчислення рівня тіньової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці. Таке припущення є правильним, якщо технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг залишається незмінним. У разі інвестування в енергоефективні проекти та енергозберігаючі заходи різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок науково-технічного прогресу. Починаючи з 1998 року при розрахунку обсягів тіньової економіки застосовується алгоритм, що враховує розвиток науково-технічного прогресу, досягнутого в реальному секторі економіки при споживанні всіх видів паливно-енергетичних ресурсів. Цей метод є

непрямим. Рівень тіньової економіки за електричним методом розраховується за підсумками відповідного року один раз на рік.

24. Рівень тіньової економіки за електричним методом ($T_{E\ t(t0)}$) визначається шляхом порівняння рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується за:

$$T_{E\ t(t0)} = \frac{I_{E\ t(t0)} - I_{BBП\ t(t0)}}{I_{BBП\ t(t0)}} \times 100, \quad (20)$$

де $I_{E\ t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{BBП\ t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; t – період, що аналізується; $t0$ – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E\ t0}$) та індекс зміни ВВП ($I_{BBП\ t0}$) дорівнюють одиниці. За базовий період – 1990 рік.

Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{BBП\ t(t0)}$) розраховується за:

$$I_{BBП\ t(t0)} = \prod_{t=1990}^l \frac{I_{BBП\ t}}{I_{BBП\ t-1}}, \quad (21)$$

де $I_{BBП\ t}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується; $I_{BBП\ t-1}$ – індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року. Починаючи з 1998 року індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{BBП\ t}$), коригується на величину мінімального співвідношення індексу зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) до індексу зміни ВВП ($I_{BBП}$). Ця величина за період з 1998 по 2006 роки є константною ($const$) і дорівнює 0,912. Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{BBП\ кор\ t}$), коригується за такою формулою:

$$I_{BBП\ кор\ t} = I_{BBП\ t} \times const. \quad (22)$$

Рівень тіньової економіки за електричним методом у періоді, що аналізується ($T_{E\ t}$), з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу розраховується за такою формулою:

$$T_{E\ t} = \frac{I_{E\ t(t0)} - (I_{BBП\ t(t0)} + \Delta I_{кор\ t})}{I_{BBП\ t(t0)}} \times 100, \quad (23)$$

де $I_{E\ t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового; $I_{BBП\ t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор\ t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{BBП\ кор\ t}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) починаючи з 1998 р. до періоду, що аналізується. Індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{E\ t(t0)}$) розраховується за такою формулою:

$$I_{E\ t(t0)} = \prod_{t=1990}^l \frac{E_{вн\ cn\ t}}{E_{вн\ cn\ t-1}}, \quad (24)$$

де $E_{вн\ cn\ t}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується (млрд. кВт/год); $E_{вн\ cn\ t-1}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному періоді поперед

Продовження Додатку Л

ного року (млрд. кВт/год). Розрахунок обсягів внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується ($E_{вн\ cn\ t}$), здійснюється за такою формулою:

$$E_{вн\ cn\ t} = B_{E\ t} + I_{M_{E\ t}} - E_{E\ t} - E_{кнс\ t} - B_{m_{E\ технол\ t}}, \quad (25)$$

де $B_{E\ t}$ – обсяг виробництва електроенергії в періоді, що аналізується (млрд. кВт/год); $I_{M_{E\ t}}$ – обсяг імпорту електроенергії в періоді, (млрд. кВт/год); $E_{E\ t}$ – обсяг експорту електроенергії в періоді, що аналізується (млрд. кВт/год); $E_{кнс\ t}$ – витрати електроенергії на комунально-побутове споживання в періоді, що аналізується (млрд. кВт/год); $B_{m_{E\ технол\ t}}$ – технологічні втрати електроенергії в періоді, що аналізується (млрд. кВт/год).

VII. Розрахунок рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств

26. Обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

27. При використанні методу збитковості підприємств використовуються такі припущення:

1) усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується ($R_{3t} = R_{\Pi t}$).

Умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується ($M_{\Pi 3 y t}$), розраховується за:

$$M_{\Pi 3 y t} = R_{\Pi t} \times M_{B3 o\phi t} = \frac{M_{\Pi\Pi o\phi t}}{M_{B\Pi o\phi t}} \times M_{B3 o\phi t} = M_{\Pi\Pi o\phi t} \times \frac{M_{B3 o\phi t}}{M_{B\Pi o\phi t}}, \quad (26)$$

де $M_{B3 o\phi t}$ – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень); $M_{B\Pi o\phi t}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн); $M_{\Pi\Pi o\phi t}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. гривень);

2) співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств:

$$\frac{M_{B3 o\phi t}}{M_{B\Pi o\phi t}} = \frac{I_{3 o\phi t}}{I_{\Pi o\phi t}}, \quad (27)$$

де $I_{3 o\phi t}$ – кількість збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць); $I_{\Pi o\phi t}$ – кількість прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць).

28. Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T \min t}$) розраховується з урахуванням зазначених припущень за такою формулою:

$$K_{T \min t} = \frac{M_{T t}}{B\Pi\Pi_t}, \quad (28)$$

де $M_{T t}$ – тіньовий прибуток у періоді, що аналізується (млн. гривень); $B\Pi\Pi_t$ – обсяг ВВП у періоді, що аналізується (млн. гривень).

Тіньовий прибуток у періоді, що аналізується ($M_{T t}$), розраховується за такою формулою:

$$M_{T t} = M_{\Pi 3 y t} + M_{\Pi 3 o\phi t}, \quad (29)$$

де $M_{\Pi 3 y t}$ – умовний прибуток збиткових п-в у періоді, що аналізується (млн. грн); $M_{\Pi 3 o\phi t}$ – частина ВДВ продукції збиткових підприємств, що за офіційними статистичними даними є збитком збиткових підприємств (млн. гривень).

29. Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки ($K_{T \max t}$) обчислюється з урахуванням припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані,

Продовження Додатку Л

а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не тільки прибуток. У цьому разі граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки розраховується за такою формулою:

$$K_{T \max t} = \frac{I_{3 o\phi t}}{I_{\Pi o\phi t} + I_{3 o\phi t}}. \quad (30)$$

VIII. Розрахунок інтегрального показника рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому

31. Обчислення інтегрального показника рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому ($T_{\text{int } t}$) здійснюється шляхом зведення оцінок за методами “витрати населення – роздрібний товарооборот”, фінансовим, монетарним та електричним в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні роки (далі – коефіцієнти ($a_{k t}$)). Чим більш нестабільними є оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у попередні роки, тим меншим є вплив відповідного методу на інтегральний показник рівня тіньової економіки. Перевага надається методу, що має більш стабільні оцінки за останні п'ять років.

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується ($T_{\text{int } t}$), розраховується як сума середньозважених оцінок рівня тіньової економіки за зазначеними методами за:

$$T_{int\ t} = \sum_{k=1}^4 T_{k\ t} \times a_{k\ t}, \quad (31)$$

де $T_{k\ t}$ – оцінка рівня тіньової економіки за одним із зазначених методів у періоді, що аналізується; k – один із зазначених методів.

Оцінки рівня тіньової економіки, визначені за фінансовим та електричним методами, застосовуються за вираховуванням рівня тіньової економіки, розрахованого органами державної статистики. Коригування оцінок рівня тіньової економіки за фінансовим та електричним методами здійснюється за такою формулою:

$$T_{k\ t} = T_k \times (1 - \frac{\lambda}{100}), \quad (32)$$

де λ – рівень тіньової економіки, розрахований органами державної статистики (обсяг економіки, яка безпосередньо не спостерігається).

32. Розрахунок коефіцієнтів ($a_{k\ t}$) складається з таких етапів: 1) розрахунок середнього значення оцінок рівня тіньової економіки за попередні роки ($\bar{T}_{k\ t}$) за такою формулою:

$$\bar{T}_{k\ t} = \frac{\sum_{t=1}^p T_{k\ t}}{p}, \quad (33)$$

де p – кількість попередніх років (кількість оцінок рівня тіньової економіки за одним із зазначених методів);

2) розрахунок середньоквадратичного відхилення оцінок рівня тіньової економіки за одним із зазначених методів ($D_{k\ t}$) за попередні роки від їх середнього значення за такою формулою:

$$D_{k\ t} = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^p (T_{k\ t} - \bar{T}_{k\ t})^2}{p}}; \quad (34)$$

3) розрахунок коефіцієнта варіації ($v_{k\ t}$), який визначає ступінь відхилення оцінок рівня тіньової економіки за кожним із зазначених методів за попередні роки від їх середнього значення, за:

$$v_{k\ t} = \frac{D_{k\ t}}{\bar{T}_{k\ t}} \times 100. \quad (35)$$

Коефіцієнти ($a_{k\ t}$) є обернено пропорційними коефіцієнтам варіації ($v_{k\ t}$) та в сумі дорівнюють одиниці.

Додаток М

Таблиця М.1

Результати регресійного аналізу

Залежна змінна – індекс якості життя

Regression Summary for Dependent Variable: QLI (Spreadsheet1)

R= ,98763036 R?= ,99526633 Adjusted R?= ,98895477

F(4,3)=157,69 p<,00081 Std.Error of estimate: ,09581

	Beta	Std.Err.	B	Std.Err.	t(3)	p-level
Intercept			-2,34086	0,665280	-3,51861	0,038956
GDP	-0,172141	0,051637	-1,33866	0,401555	-3,33369	0,044597
D_INT	-0,893078	0,156979	-0,22588	0,039704	-5,68917	0,010765
D_EXT	0,395566	0,112741	0,09908	0,028238	3,50864	0,039236
EXCH	1,381359	0,085983	0,00895	0,000557	16,06555	0,000525

Примітка. *QLI* – індекс якості життя, *GDP* – валовий внутрішній продукт (індекс до попереднього року), *D_Int* – рівень внутрішньої боргової безпеки, *D_Ext* – рівень зовнішньої боргової безпеки, *Exch* – офіційний обмінний курс гривні до дол. США

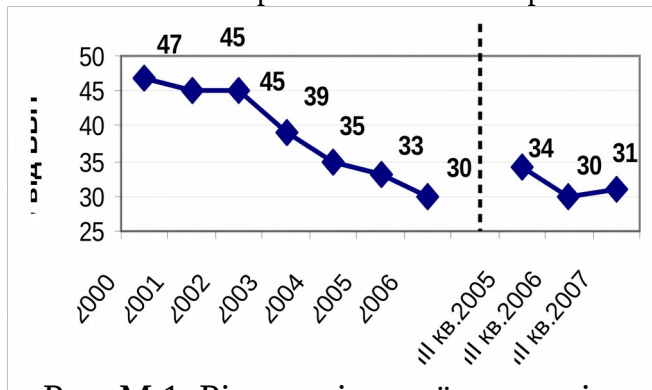
Таблиця М.2

Динаміка кількості злочинів, виявлених у фінансово-кредитній системі України у

1998-2002 рр.

Показники	Роки				
	1998	1999	2000	2001	2002
Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених у фінансово-кредитній системі	8539	9881	8959	7865	13407 (з урахуванням злочинів, викритих у бюджетній сфері)
з них у банківській сфері, в тому числі у банках	6312 н.д.	6667 н.д.	4124 н.д.	3404 657	3091 877
Кількість злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями: у фінансово-кредитній системі,	750	535	541	304	н.д.
з них у банківській сфері	630	453	332	164	135

Складено автором за: [51]

З використанням методики
Міністерства економіки України

З використанням методу DYMIMIC

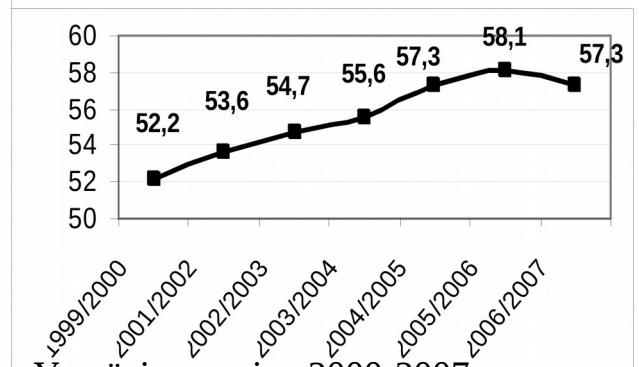

Рис. М.1. Рівень тіньової економіки в Україні у період 2000-2007 рр.

Складено автором за: [137; 138]

Таблиця Н.1
Вихідні дані для розрахунків рівня економічної безпеки та ефективності використання зовнішніх запозичень

Роки	У фактичних цінах	До попереднього року	Розмір державного боргу,		Індекс якості життя	Внутр борг до ВВП	Зовн борг до ВВП	Офіційний курс до дол США, на кін періоду грн. за 100 дол. США	індекс зміни курсу грн до дол США	М2, млн грн	М2/ВВП П,к-сть обертів	Готівкові кошти в обігу (М0)	М0/ВВП
	млн грн (станом на 31.12)												
	Внутрішній		Зовнішній										
2002	225810		21386	43082,7	0,777	9,47079403	19,07918	532,66		64 394,6	0,28517	26 433,8	92694,36
2003	267344	1,1839	20523,7	45609,5	0,766	7,6768882	17,06022	533,27	1,0011451	94 603,3	0,35386	33 119,3	93593,36
2004	345113	1,2908	20953,3	46729	0,774	6,07143168	13,54020	531,92	0,9974684	125 483,3	0,36360	42 344,9	116459,9
2005	441452	1,2791	19188,3	43956,3	0,485	4,34663338	9,957209	512,47	0,9634343	193 145,3	0,43752	60 231,4	137664,7
2006	544153	1,2326	16607,7	49506	0,668	3,05202765	9,097808	505,00	0,9854235	259 413,2	0,47672	74 983,6	157287,9
2007	720731	1,3245	17806,4	53487,9	0,633	2,47060276	7,421340	505,00	1	391 272,9	0,54288	111 118,7	204682,6
2008	948056	1,3154	44666,5	86023,1	2,609	4,71137781	9,073630	770,00	1,5247524	512 526,9	0,54060	154 758,5	286267,4
2009	913345	0,9633	91070,1	120554	2,609	9,97105146	13,19918	798,50	1,0370129	484 771,9	0,53076	157 029,4	295854,7
2010	1095000	1,1988	141662	181813	1,866	12,9371781	16,60393	796,17	0,9970820	596840,8	0,54506	182989,9	335724,3

